

Роман Коваль

Чорний Ворон

’ П’ять біографій

Віктор Чекірда, отаман Чорний Ворон. 1924 р.

Роман КОВАЛЬ

Чорний Ворон

П'ять біографій

До історії повстансько-партизанського руху
в Холодному Яру, Чорному лісі, на Поділлі,
Криворіжжі та Єлисаветградщині
в 1919 – 1920-х рр.

Київ – Вінниця

Історичний клуб “Холодний Яр”

ДП “Державна картографічна фабрика”

2013

Це книжка про отаманів, які мали одне повстанське псевдо – Чорний Ворон. Боролися вони в добу Української Народної Республіки.

То були роки, коли поля пшениці витоптували закривавлені коні, а села перетворювалися на кладовища. То був час, коли в Україну прийшли москалі із суворими і вилицюватими обличчями. Вони хотіли відібрати в нас Батьківщину. Ми ж мусили захистити своє право на буття.

Події відбуваються на території сучасних Дніпропетровської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Хмельницької і Черкаської областей України, в Польщі та Чехословацькій Республіці.

Рекомендовано Історичним клубом “Холодний Яр” для вивчення у вищих і середніх навчальних закладах України.

Рецензент кандидат історичних наук *Костянтин Завальнюк*

У серії “Отаманія ХХ ст.” вийшли у світ:

Книга 1. *Роман Коваль*. Отаман Орлик. – Київ: в-во “Стікс”, 2010. – 384 с.

Книга 2. *Роман Коваль*. Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – 472 с.

Книга 3. *Роман Коваль*. Отаман Зелений. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Кам’янець-Подільський: “Медобори-2006”, 2011. – 464 с.

Книга 4. *Роман Коваль*. Іван Ремболович: Історичний нарис / Бібліотека Історичного клубу “Холодний Яр”. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2012. – 464 с.

Книга 5. *Юрій Горліс-Горський*. “Ми ще повернемося!”: Спогади. Повість. Поезія. Документи. Листування / Р. М. Коваль. Бібліотека Історичного клубу “Холодний Яр”. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2012. – 432 с.

Коваль, Роман.

К56

“Чорний Ворон: п’ять біографій / Бібліотека Історичного клубу “Холодний Яр” / Р. М. Коваль. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”;

Кам’янець-Подільський: ПП “Мошак М.І.”, 2013. – 96 с. – (Серія “Отаманія ХХ століття”. – Кн. 6).

К56

ТОДІ НЕНЬКА
УКРАЇНА НАС ВСІХ
ПОШАНУЄ,
ЯК ПО ЇЇ ШИРОКИХ
ЛАНАХ КОЗАК
ЗАПАНУЄ.

ЧОРНИЙ ВОРОН,
ЛАМАЙ-ЯРМО, БІДА

ЗМІСТ

<i>Роман Коваль. Хто вони?</i>	7
Чорний Ворон з Піщаного Броду.....	9
Чорний Ворон із Жовтих Вод.....	14
Чорний Ворон із-під Товмача.....	24
Чорний Ворон із Криворіжжя.....	33
Чорний Ворон з Поділля.....	48
Вірші	
<i>Володимир Стецюк. Чорний Ворон</i>	60
<i>Ольга Страшенко. Чорний Ворон (Микола Скляр)</i>	61
<i>Володимир Вознюк. Пам'яті трьохсот</i>	63
<i>Чорний ворон. Народна пісня, переклад Антоніни Литвин</i>	64
Документи Галузевого державного архіву СБУ.....	65

Хто вони?

1919 року, коли Україна зануртувала протиросійськими повстаннями, з п'ятьми віків виринули тіні великих предків і зачали кривавий бенкет "зі свяченими ножами". Воскреснули душі Залізняка і Гонти – не одному отаманові козаки-повстанці подарували ці славні імена. Воскреснув отаман Голий, який колись у сиву давнину знищив зрадника Саву Чалого: дух Голого – дух нещадної помсти – вселився у Трохима Бабенка з наддніпрянського села Хрещатик. Воскреснув і козак Мамай – його ім'я прибрвав боровицький отаман Яків Щириця (до слова, по матері – Мамай). Ожив і славнозвісний Байда: в нього перевтілювався геніальний подільський отаман Яків Голюк – такий же безмірно хоробрий, як і Байда-Вишневецький.

Повернулися із забуття Палій і Нечай, Сірко й Галайда, Богун і Підкова, Кармелюк і Кривоніс, Наливайко... Закрутили веремію по всій Україні отамани новітніх гайдамаків, які дали свої імена наступним поколінням борців: Хмари, Чучупаки, Кібці, Яструби, Коршуни, Орли й Орлики.

Любими зболеному серцю стануть повстанські імена Лютий, Ярий, Лихо, Біда, Ламай-Ярмо, Кривда, Грозний, Вовгура, Грім, Сатана, Чорт, Колючий, Сокира, Зірви-Голова. З'являться отамани з рідкісними іменами Ангел, Здобудь-Воля, Махомет, Нерон, Цісар, Чінгісхан, Цезар... Вітром рознесе по всій Україні гучні прізвища – Зелений, Блакитний, Чорний, Карий, Темний, Жовто-Блакитний...

Поезія змішається з витонченим чорним гумором – і з'являться по вечірній зорі отамани з ніби чемними іменами Добрий Вечір та Не Журись. З-за рогу хати зрадника-сексота виринуть і Чорні Маски, і Чорні Терористи, і Гнибіда, й отаман Темного Гаю вільного гайдамацтва.

А то на червоне військо насуне Чорна Хмара. А разом з нею прилетить і Чорний Ворон... У добу Визвольної боротьби декілька отаманів мали цей грізний повстанський псевдонім. Грізний, бо Чорний Ворон – це не ворона, як дехто думає, а крук, великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе далеко від людських осель, переважно в лісі.

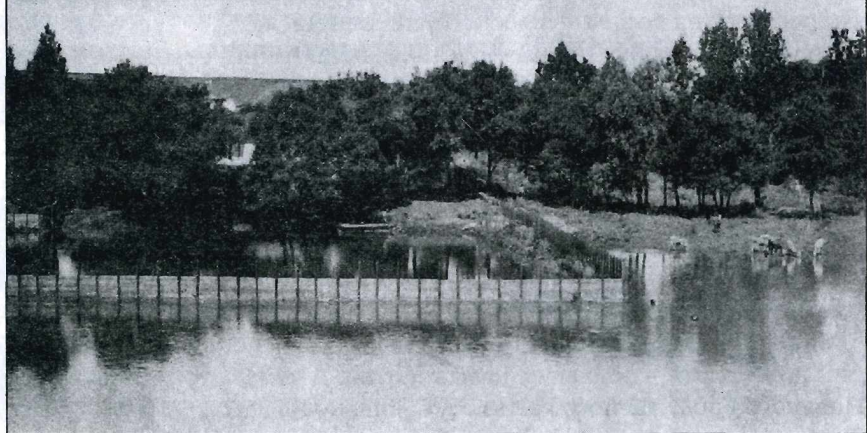
Чи не найвідомішим отаманом Чорним Вороном став Микола Скляр (Шкляр) із Жовтих Вод – завдяки Юрієві Горлісу-Горському, який яскраво змалював його у своїх спогадах “Холодний Яр”. Менше знають про Платона Петровича Черненка із Криворіжжя, Віктора Чекірду з Поділля, отамана Петренка з Радомишльського повіту, Івана Яковича Черногузька з Піщаного Броду та Івана Яковича Черноусова зі Шполянщини. А ще був Білоус, “простий козак” з Новоукраїнки. Його також називали отаманом Чорним Вороном. Узимку 1921 – 1922 рр. він діяв трійками та п'ятірками, а навесні зібрав свій загін докупи.

У кожного з Чорних Воронів своя доля, але історики та краєзнавці часом творять збірний образ, вносячи плутанину в уми читачів, тож я й вирішив подати ці біографії окремою книжечкою.

Ці нариси я вже публікував – у книгах “Багряні жнива Української революції”, “Коли кулі співали”, “Операція “Заповіт” та в газеті “Незборима нація”. Тепер я дописав біографії, виправив неточності, дав нарисам інші назви. Сподіваюся, що тепер не буде плутанини.

Для цікавих скажу, що саме біографію Івана Яковича Черноусова письменник Василь Шкляр поклав в основу художнього роману “Залишенець”, який схвилював серця сотень тисяч читачів.

Ст. Помішня. № 2.
Видь пруда у водокачки.

Чорний Ворон з Піщаного Броду

У Піщаному Броді, що неподалік станції Помічної, жив хлібороб Яків Черногузько. Був він чоловік небідний, адже мав землю і двох синів – старшого Харитона та молодшого Івана. Згодом Бог послав і донечку.

Жили над балкою, в невеликій хатині. Сарай мав форму розкритої книжки.

Обідаючи чи вечеряючи, не раз вели політичні розмови. Інколи спалахували суперечки, а то й сварки, навіть бійки, бо хлопці гарячі були.

Прийшов час, Івана побрили в москалі. А тут – війна. На ній він і самоствердився, відчув свою силу. За доблесть і відвагу, виявлені в боях з “германцями”, його нагородили трьома Георгіївськими хрестами. Повернувся з війни шанованим чоловіком – Георгіївським кавалером. А село якраз прокидалося від московської сплячки. Бо ж 1917-й приніс волю. Перестали люди чухати потилиці, повитягали з-під стріх зброю і почали творити загони самооборони – щоб захиститися від московських грабіжників, що татарвою сунули з фронтів, як тоді казали, у Кацапщину. Назвали сільське своє військо Вільним козацтвом.

Вступив до товариства небайдужих і Георгіївський кавалер Іван Черногузько. Був він здоровенний, під два аршини, чорнявий, із вуса-

ми. Обличчя смагляве, красиве. Ясно, що дівчата задивлялися. Але він уже мав жінку. Ще до революції з'єднав свою долю зі співучою красунею Ганною з Карачунки. А голос вона мала ще красивіший за вроду. Старостував на весіллі Феодосій Мусійович Лисак.

Брат Харитон був інший – русьвий, повнотілий, середнього зросту. За дружину взяв піщанобрідську дівчину. Нажив з нею двох дітей – Миколу та Петра.

Іван Черногузько мав серед односельчан неабиякий авторитет, його й обрали за отамана. Козацьке ім'я дали з огляду на зовнішність і хижку вдачу – Чорний Ворон.

Іван страшенно любив зброю. Вдома мав цілий арсенал. Їздив весь час у Чорний ліс – чи постріляти, чи якусь справу полагодити. Коли був у селі, то на березі річки, неподалік хати, вартували 6 – 8 козаків.

Характер Чорний Ворон мав неспокійний і непокірний. Був хоробрий до нестями – не боявся навіть Махна. А той часто засакаував до Піщаного Броду, бо його Галина була піщанобрідська.

Коли Чорний Ворон повертався з походів у рідне село, одразу по кутках розносилося тривожно: “Іван у селі, так що дивіться”.

Скільки поклав він червоних зі свого двадцятип'ятизарядного “Маузера” – один Бог знає, може, ще й дідько. Полював за комунарами навіть на весіллях, бо знав, що ті охочі до дармової випивки та харчу.

Батьки молодих і Чорного Ворона не надто запрошували, бо остерігалися, що той може перетворити свято на парастас. Та він мовчки витягав “Маузер” – й отримував-таки запрошення.

Позицію Іван вибирав біля музик. Як тільки ватага будьонівців чи чекістів влітала у двір, де все кипіло й гуло, Іван суворо наказував музикам:

– Не грати!

Для переконливості показував “Маузер”. І весела мелодія стихала. Це був сигнал червоним, що їх тут не хочуть. Якщо ті, незважаючи на попередження, прямували весело до столів, Чорний Ворон та його козаки вже другий раз не застерігали, а валили непроханих гостей пострілами.

Полював Чорний Ворон і на похоронах. Оскільки і тут давали їсти та й чарку за упокій душі наливали, то вічно голодні москалі й сюди не соромилися заявлятися. Одного разу отаман аж двох більшовиків уполював на похороні. Одному куля так рознесла голову, що аж чуб настовбурчився.

Час минав, а червоних, попри влучні постріли Чорного Ворона, ставало все більше і більше. Вже й серед односельчан з'явилися їхні прихильники. Одного разу сільські комунари вирішили вполювати Івана

на весіллі. Для напасників той день закінчився погано: отаман двох башибузуків поклав на смерть, інші накивали п'ятами. Потім виправдовувалися в родинах. Ми, мовляв, нічого поганого не хотіли, тільки думали його провчити, а він “от-та-ак у відповідь”.

Запроданці не могли змиритися: влада ніби в селі советська, а їх ганяють як зайців. Тож і змовилися взяти Чорного Ворона вдома. Озброєний гурт підійшов до Іванової хатини. А той сипонув з ручного кулемета – ніби чекав їх. А черги довгі, і в той бік, і в той, – голови не піднімеш. Позадкували комунари – а нехай йому, тому Ворону, грець!

Та на постріли почали збігатися й інші комнезамівці.

Відчувши, що небезпека стає смертельною, Іван схопив дружину за руку і – у провулок, до річки. Коли бачить – назустріч племінник Петро Роман і його товариш Роман Кузьменко. І так поспішають, аж за сапалися.

Угледів у них обрізи.

– Так це ти рідного дядька вбити хочеш? Тоді тримай!

І вистрелив йому в голову.

І Кузьменка не залишив у живих – куля пробила тому груди.

Відіпхнувши ногою тіло племінника зі стежки, Іван рушив далі. Переправившись із дружиною через річку, почухрав у бік Знам'янки. Напевно, до Чорного лісу. А куди ж іще?!

А в Піщаному Броді вже “порядкував” загін московських розбишак – шукали Чорного Ворона. А його і слід прохолонув. Поховали червоноармійці свого товариша Кузьменка Романа з помпою – грала музика, розвівалися червоні прапори і транспаранти. Промовці кричали про нього як про героя, що загинув у боротьбі з “бандітами”. А про Петра Романа не згадали й тихим словом. Через те, мабуть, що він таки “бандитської крові”, родич же Чорного Ворона. То чого героя ліпити з нього?

Червоні поїхали, а місцеве сміття почало плекати плани поквитатися на братові Чорного Ворона. Скоса поглядали вони на Харитона, проходячи повз його хату. А той глядів їм прямо у вічі. І як чув, що на якомусь кутку загуло весілля, брав револьвер і йшов шукати долі.

Одного разу на веселе подвір'я завернула підвода з червоноармійцями, а може, то й чекісти були. Харитон довго не чекав. Вийшов наперед, схопив коня за морду, зупинив нахаб. А з воза – бах! – і вистрілили. Харитон упав мертвий.

Поклали його на підводу та й повезли додому. Червоні суворо попередили, щоб рідні не сміли ховати “бандіта” на кладовищі. Тож могилу викопали на городі, в лівому куті, внизу, майже на березі Чорного Ташлика. Харитонових синів Петра і Миколу забрав дід Яків.

*Повстанець доби УНР.
Малюнок Едварда Козака*

Георгіївський кавалер, вільний козак, а тоді повстанський отаман зійшов зі стежки боротьби за Україну і став на слизьку стежу розбою. Хоча як знати! Розкошувати в той час могла тільки комуністична банда: чекісти, комсомольці, комуністичні партійці та їхні хвойди.

Коли Іванова дружина Ганна повернулася до Піщаного Броду, її арештували, але згодом випустили. Чекала Ганна чоловіка, чекала, виглядала, а він як у воду канув. Навіть вістки не подав, мовляв, я живий, зажди ще трохи. Тож із розпуки вийшла заміж за Івана Давидовича Сагайдака та виїхала з ним із села, казали, десь під Одесу. Нажила з ним трьох дітей – Тетяну, Катрусю і Василя. Та і цей покинув жінку. Мусила повертатися, але ж не в Піщаний Брід!

Оселилася в Помічній.

У 1970-х роках Ганна відійшла у спокійніший світ. А її Іван продовжував жити в людській пам'яті. Гадали лише, де подівся. Ходила, щоправда, чутка, що ніби він загинув у Чорному лісі, але в це мало хто вірив.

Іван Шаповал, 1910 року народження, говорив про Чорного Ворона як про людину "безмежно сміливу, сильну, безстрашну, безпощадну". Микола Семенюк підтверджував: "Так, так, що правда, то правда".

Минуло скількись часу, і по селу знову пробігла сірою мишею чутка: "Іван у селі, так що дивіться".

До батьків він постукав не зразу, бо мав якісь справи в селі, може, з кимось поквитатися хотів... Нарешті шибка ледь-ледь затремтіла від Іванових пальців.

– Тату, чому не повідомили, що Харитона вбили? Я б Петра і Миколу забрав...

– А хіба я знав, де тебе шукати...

Сусідам пізніше Яків признався:

– Як я міг йому віддати дітей? Остався сам, та ще й онуків віддай!

Більше Чорний Ворон у селі не появлявся. Односелець Микола Семенюк (1910 – 1941) зі слів дружининоного дядька, жителя Одеси, казав, що Чорний Ворон часто навідувався до цього заждівленого міста. Грабував, мовляв, багатих. Дізнавався адреси і грабував. Отак

Чорний Ворон такого страху нагнав односельчанам, що вони ніяк не могли повірити, що він міг умерти. Якось Іван Шаповал по секрету повідав онучкові отамана Володимиру Євпаку: “Не помер він... Ото в уряді Хрущова є Воронов. То він з Чорного Ворона зробився. Тепер сидить в уряді і править нами...”

Такі химерні чутки могли переказувати тільки про легендарного чоловіка. Таким і був Чорний Ворон із Піщаного Броду. З іншого тіста він був зроблений, не з такого, як його односельці. Напевно, Бог домішав туди хмелю, і тісто вийшло смагляво-запашне, вибухове. Хмільний запах його відчуваю і досі.

Цей хмільний запах п'янить і деяких нащадків отамана. Ось що, зокрема, написав його двоюрідний онук Володимир Якович Євпак: “Мені зараз 66-й рік. Я дуже жалію за Черногузьком Іваном, що так мало вистріляв комуністів, але вдячний Богу, що в мене був такий, неабиякої сміливості, дід. Таких, як Черногузько, були сотні тисяч... Даром вони голови не положили. Завдяки їм і є зараз вільна Україна”.

Джерела

Авторські польові дослідження Анатолія Вікторовича Пирого. – Записано від Івана Івановича Чорби, 1925 р. н., у с. Піщаний Брід Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл. – Грудень 1999 (І. І. Чорбі розповів цю історію Захар Васильович Марченко (1888 – 1963).

Авторські польові дослідження Анатолія Вікторовича Пирого. – Записано від Марії Феодосіївни Семенюк (у дівочтві Лисак; 1910 – оп. 2005) у с. Піщаний Брід Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл. – Грудень 1999.

Лист Володимира Яковича Євпака, 1942 р. н., с. Піщаний Брід Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл., до Романа Миколайовича Коваля від 3 червня 2007 р.

Кулеметна тачанка 1-ї Кінної армії. Картина М. Б. Грекова

Чорний Ворон із Жовтих Вод

Студент Катеринославського гірничого інституту Микола Скляр із Жовтих Вод, під якими у травні 1648 року Богдан Хмельницький розбив польське військо, виявився не менш завзятим козаком, ніж запорожці Великого Гетьмана. Хто зна, може, й був він нащадком когось із тих, хто у XVII столітті здобував волю Україні...

У травні 1919 року Микола відгукнувся на поклик Головного отамана Херсонщини і Таврії Матвія Григор'єва і виступив проти "комуни, надзвичайок і комісарів з Московської "обжорки" і тої землі, де розіп'яли Хреста" [4, арк. 79].

"Геть ЧК! Вся влада радам, але не партіям. Хай живе влада народу України!" – такі були гасла повстання. В разі перемоги повстання згідно із пропорційним складом населення українцям у радах мало належати 80% місць.

Григор'єв блискавично вимів комуну з Катеринослава, Миколаєва, Херсона, Кременчука, Черкас, Чигирина, Бобринської і Знамянки... Більшовицькі гарнізони і полки переходили на бік Григор'єва. Повстання охопило Херсонську, Катеринославську, Подільську, частину Київської та Полтавської губерній. Повстанці ввійшли до Кривого Рогу, Олександрівська, Олександрії, Єлисаветграда, Корсуня, Помічної, до Кобеляк, Нижньодніпровська, Могилева, Шполи, Гайсина, Христи-

нівки, Брацлава, Літина, Вінниці, Золотоноші... І все ж повстання завершилося поразкою.

У серпні 1919 року, вже після загибелі отамана Григор'єва, сотник Скляр воював проти більшовиків у лавах Повстанської армії Нестора Махна [5, с. 84]. Він стає командиром кавалерійського полку, другим помічником командувача Кримського корпусу Повстанської армії. "Називал себе анархистом, но в организации не состоял... Петлюровец", – таку оцінку Миколі Скляру дав начальник штабу Повстанської армії (махновців) Віктор Белаш [2, с. 592].

Улітку 1920 року Микола на чолі кінного загону приєднався до Степової дивізії Костя Блакитного (Пестушка), який боровся під прапорами УНР. Відтоді він увійшов в українську історію як командир ударно-розвідувального загону Степової дивізії Чорний Ворон. Його відділ складався з 150 – 250 кінних і 20 тачанок із кулеметами. "Цей загін був найрухливіший у дивізії і мав вирішувати найвідповідальніші завдання: вести розвідку, охороняти дивізію на марші, сковувати сили противника в бою... – згадував молодший брат отамана Степової дивізії Федір Пестушко. – Загін Чорного Ворона складався переважно з колишніх махновців, які покинули чорні прапори і перейшли під свої рідні – жовто-блакитні. Воронівці мали добрий досвід партизанської боротьби (...) [вони] не раз показували блискучі приклади партизанської війни. Все були бойові, хоробрі хлопці, тільки не досить дисципліновані. На кожному їхньому кроці відчувалась розхристаність, від них віяло широким Херсонським степом, а пахло неосяжною Таврією" [5, с. 46].

У вересні 1920 року Чорний Ворон разом зі Степовою дивізією прибув на Чигиринщину. В Медведівці його вперше і побачив поручник Армії УНР Юрко Городянин (Юрій Горліс-Горський). Ось як він описував воронівців: "Найбільше сподобався нам загін Чорного Ворона – триста чоловік на конях і тачанках із кулеметами. Коні під вершниками і в тачанках – "змії"! Ситі, вичищені, із заплетеними в гриви кольоровими стрічками. Масті переважно вороної. Козаки майже всі були в чорних козацьких шапках і бурках. Від загону повіяло махновсько-партизанським духом. Зреш-тою, він переважно складався з хлопців, що пройшли "школу Махна", але, будучи свідомими українськими повстанцями, відсіялися від чорних прапорів" [3, с. 184].

А їхнього отамана поручник Юрій Городянин запам'ятав таким: "Меткий вершник, він був одночасно якийсь повільний і нерухливий. Коли згинав руку, здавалося, що гне штабу заліза. Його рухи мали в собі щось гіпнотичне. Нагадували "ліниві" рухи тигра в клітці. До того ж Ворон мав дивовижні очі: темні, тверді, непорушні. Він зовсім не клі-

пав повіками. Змінюючи напрямок погляду, повертав не очима, а всією головою” [3, с. 189].

Хоч у Холодному Яру Чорний Ворон був недовго, повоювати встиг, зокрема взяв участь у кількогодінному бою на берегах Тясмину біля Онуфріївського монастиря, який закінчився втечею червоних.

2 жовтня 1920 року в Мошнах зійшлося величезне повстанське військо – 30 тисяч коліїв! Тут відбулася нарада, на якій отамани вирішували, що ж робити далі, як використати цю немалу силу. Слово взяв і Чорний Ворон. Побачене й почуте запам'ятав Юрій Городянин:

“Ворон повільно оглянув отаманів.

– Ну, що ж, панове. Ворог сам підказує нам, що маємо робити. Червоні бояться, щоб повстанці не захопили Києва. Забираємо Черкаси, підірвемо мости на Дніпрі й, не гаючи часу, рушаємо на столицю. По дорозі ж усюди повстанці... Поки дійдемо, зберемо армію. У червоних – невдачі на фронті. Частини, що діють проти нас, пригнічені й налякані. Куди не повернуться – в запіллі повстанці. Таке військо дороги нам не замкне і Києва не оборонить.

– Це неможливо!.. Не вдасться! Ми не регулярне військо, щоб наступати на Київ! – залунали голоси.

– Звичайно не вдасться, як наперед не вірити у перемогу. А чи Петлюра позаторік регулярним військом Київ зайняв? (мова про Дніпровську повстанську дивізію отамана Зеленого, яка першою увійшла в Київ 14 грудня 1918 р. – *Ред.*). Та коли б і не вдалося визволити Київ – нічого не втратимо. Повертаємо голоблі і йдемо до фронту. Ще й тих, що пристануть до нас, за собою потягнемо. А по дорозі не одну тисячу повстанців зустрінемо...

– А як большевики з Москви свіже військо підвезуть і вдарять у спину?

– Швидше до фронту дійдемо та напремо на москалів ззаду – тільки й страху” [3, с. 189].

Не забув Чорний Ворон торішнє повстання Матвія Григор'єва. Тоді український народ з ентузіазмом відгукнувся на заклик скинути ненависне московське ярмо. Якби ж тоді Махно підтримав Григор'єва! На жаль, Махно став на бік Москви...

2 жовтня 1920 року в м-ку Мошни Кость Блакитний та Іван Деркач постановили лишатися на Чигиринщині й громити комунікації ворога.

Після наради Чорний Ворон не заспокоївся.

– Що вам так Київ у голову засів! – розвів руками Кость Блакитний. – Київ поляки і без нас займають... А наше завдання – допомогти в першу чергу своєму війську.

Микола Скляр таємничо усміхнувся.

Кость Блакитний-Пестушко

щастя. А от у Ворона думка непогана. Захоплення столиці українськими повстанцями раніше, ніж дійде до неї фронт, було б неабияким дарунком для українського уряду. Чорний Ворон хоч і “степовий бандит”, а на “міжнародних чемностях” розуміється...” [3, с. 191].

Микола Скляр був украї розчарований позицією Костя Блакитного – свого земляка із села Ганнівки. А тут ще замітингували степовики – до них дійшли чутки, що більшовики палять і грабують їхні оселі, розстрілюють родини. Кость Блакитний хоч-не-хоч мусив повертати на Катеринославщину.

Разом дійшли до села Руська Поляна. Тут розпрощалися – холодноряці та козаки городищенського отамана Голого (Трохима Бабенка) повернули на Черкаси, а степовики – на Чигирин. Чорний Ворон сердечно попрощався з холодноряцями, особливо з Чорнотою, з яким міцно заприятелював.

“– Ку... куди ж ти тепер? – запитав знервованій подіями Андрій.

Ворон махнув рукою.

– У білий світ... Не маю що тут робити, та й із степовиками вже мені більше не по дорозі. Той чорноліський ведмідь Хмара мудріший, ніж я думав, коли він відмовився до об'єднання приставати. Тільки дурно час прогаяли. А якби відразу пішли були, не зупиняючись надовго, досі б могли армію мати і таких чудасій натворити, що тільки держись!

– Кажете, пане отамане, поляки і без нас займуть... Маю велику охоту, щоб на цей раз вони вступили до Києва як гості, салютуючи вже вивішеним українським прапорам.

Слушна думка!

– І якби я мав не триста, а хоч би півтори тисячі на конях і тачанках, то хоч би тільки для цього захопив би Київ перед самим їхнім носом.

Деталі цієї розмови зафіксував у спогаді Юрко Городянин. “Чорнота, що, прислухаючись до розмови, – писав він, – сидів зі мною на старенькій отомані, впад у “філософський настрій”.

– Бачиш, це розмовляють між собою два кольори: чорний і блакитний. Хай мене чорт вхопить, якщо той ніжний колір нашого прапора принесе Україні

Я ось тільки у степ дивізію виведу, а там – будьте здорові! Мої хлопці про хати давно забули. Щодня п'ятдесят-сімдесят верст, а треба, то й сто махну... Над морем побуваю, під фронт загляну, може, й до Холодного Яру коли заверну...

Обминаючи колони степовиків, чорні примари тачанок і вершників пірнули в темряву..." [3, с. 195].

Уже за Чигирином, у степу, шлях Степової дивізії зійшовся з маршрутом Кінної армії Семена Будьонного, яка поспішала на врангелівський фронт.

Чорний Ворон перший виявив ворога. Він не став чекати, поки будьонівці помітять степовиків і атакують на марші, – накинувся першим.

Будьонівці спершу прийняли воронівців за своїх. Тому й Чорний Ворон зумів впритул підвести тачанки, які, різко розвернувшись, залили ворога кулеметним вогнем. Стягнувши на себе близько двох тисяч вершників, Чорний Ворон повів їх у протилежний від Степової дивізії бік – у бік Миколаївки та Розумівки.

"Оточені у маленькому лісочку серед степу (...) козаки Ворона погеройськи боронилися (...). Триста воронівців усі до одного полягли. Як оповіли будьонівці-кубанці, поранені партизани добивали себе на очах ворога" [3, с. 202].

Чорний Ворон залишився з двома козаками. Несподівано він вигукнув: "Здаюсь!" І підняв догори руки. Розпалені боєм червоноармійці кинулися вперед, не відчуваючи небезпеки. Коли червоний командир підскочив майже впритул, Чорний Ворон всадив йому в груди кулю, а тоді застрелився.

Пролунало ще два постріли – це козаки Чорного Ворона поставили знак оклику у своєму житті. Будьонівці отямилась. І кинулись рубати вже мертвих [5, с. 87].

Забравши поранених й убитих, червоні пішли далі на південь.

Холоднярці прибули на місце бою, коли рятувати вже не було кого. "Тіла були розкидані десь на 500 метрів" [1].

"Чорнота пізнав коня Чорного Ворона: мав надрубане ще раніше вухо. В боці коня стирчала зламана донська піка, горло проколоне шаблею.

Недалеко десь мусить бути і сам Ворон. Наші коні обережно ступають між тілами. Злякано форкаючи, оминають кінські трупи.

– Є, тут! – крикнув Андрій (...).

Ворон без зброї, в скривавленому одязі, роззутий, лежав навзніч із розплющеними, задивленими в небо очима.

Розрубана в трьох місцях голова спочивала на підкладених кимось грудках землі. Обличчя обтерте від запеченої крові. Задерев'янілі руки зігнуті на груди, між посіченими пальцями складені хрестом два набой (...).

Злазимо з коней і на хвилину приклякаємо біля ще одного із тих, що своєю смертю заслужили на вічне життя в пам'яті українського народу (...)

– Усіх забрати не можемо, – перервав задуму Хмара, – але Ворона треба забрати. Мусимо поховати десь, щоб не загубилася могила, щоб нащадки могли прийти до неї й віддати пошану.

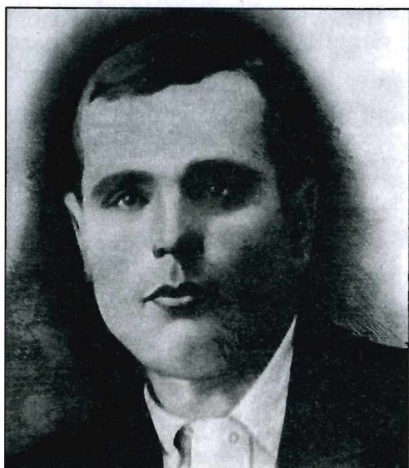
– Відправимо до Мотриного монастиря, – озвався Петренко. – Колись Василя Чучупаку туди перенесемо.

Чорнота заперечив рухом голови:

– Не можемо Ворона забрати. Велику кривду і для козаків, і для нього зробимо. З товариством поліг – хай з товариством і спочиває. Треба подбати, щоб якесь близьке село відібрало наших і поховало окремо...

У гайку – ще непривітніше. Вирвані трьох- і шестицалевими гранатами грабчаки й берізки лежали на розбитих кулеметних тачанках, прикривали розшарпаних партизанів і коней. Коло розбитої тачанки – тіла двох дівчат-розвідниць. Одяг на них розрізаний шаблями – “товарищі” потішалися, розглядаючи мертве дівоче тіло. Старий тавричанин – батько однієї з розвідниць, що веселив нас рибацькими байками якось на одній зі стоянок на Черкащині, – лежав по другий бік тачанки. Остеронь – знайоме обличчя начальника кулеметного відділу з одірваною по коліно ногою. На скроні – рана від кулі, над нею у шкірі – чорні цятки пороху від пострілу зблизька. Кулеметник власною рукою і револьвером підписав останній рахунок... З почуттям болю й гордості ідемо з побоїща” [3, с. 205 – 206].

Одного із загиблих козаків звали Оверком. Був він з Бондурової. За ним приїхала мати.

*Сергій Зеленько, козак отамана
Ларіона Загороднього. 1930-ті рр.
З оригіналу. Публікується вперше*

уже ніколи не буде. Був цілий ліс людей... Священик проповідь вів, і люди плакали" [1].

23 серпня 2010 р. я з телевізійною групою Олександра Домбровського навідався до розуміївського діда Якова Зеленька – сина Сергія Якимовича Зеленька, козака отамана Ларіона Загороднього.

“У Загороднього не тільки батько був, а ще й інші... – сказав син повстанця. – Батько казав, що з Розуміївки в загоні Загороднього було чоловік 8 – 10... Одного знаю: Микола Кононович Лисенко”.

Після бою будьонівці нищпорили в Розуміївці – шукали повстанців. Виламали двері й у хаті Сергія Зеленька:

– Где бандіт?! – питали в його матері нагайкою.

“В баби тоді – інсульт, – розповідав Яків Зеленько, – і вона довго не прожила. А мужиків безневинних... страшно били. В Миколаївку завезли... били страшно, а вони ж участі не брали... Тоді ж батька з Махтеєм Лисенком, 1897 р. нар., повели як заложників у Кам'янку” [1].

– А як селяни ставилися до повстанців? – запитав я.

– Баба Палажка говорила, що купляли зерно коням, давали гроші, – відповів Яків Зеленько. – Все купляли. Нахально ніхто не брав. Баба Палажка розказувала. Чемно поступали. А будьонівці... Батько казав, що, мати (мабуть. – Ред.), самі тюремщики... І мати казали, що вони все повівертали. Позабирали все, що було.

На моє прохання Яків Сергійович виніс із хати фотографію батька.

Син повстанця Яків Зеленько і Роман Коваль. Село Розумівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. 23 серпня 2010 р. З оригіналу. Публікується вперше

– Ідіть сюди, – покликав я його на вуличку, де було виставлено кінокамеру, – ми вас для фільму знімемо, щоб ви і ваш батько залишилися в історії як єдине ціле.

Яків Сергійович, розвернувши фотографію батька до нас, притис її до грудей і промовив:

– Я пишаюся своїм батьком, що він учавствовав у боротьбі за вільну Україну... Батько цілий вік за це отвічав... Жаль, що не дожив до того часу, як Україна вже стала самостійна.

Те саме можна сказати про мільйони наших земляків – борців за волю України.

Як жаль, що вони не дожили до проголошення Української держави!

Джерела

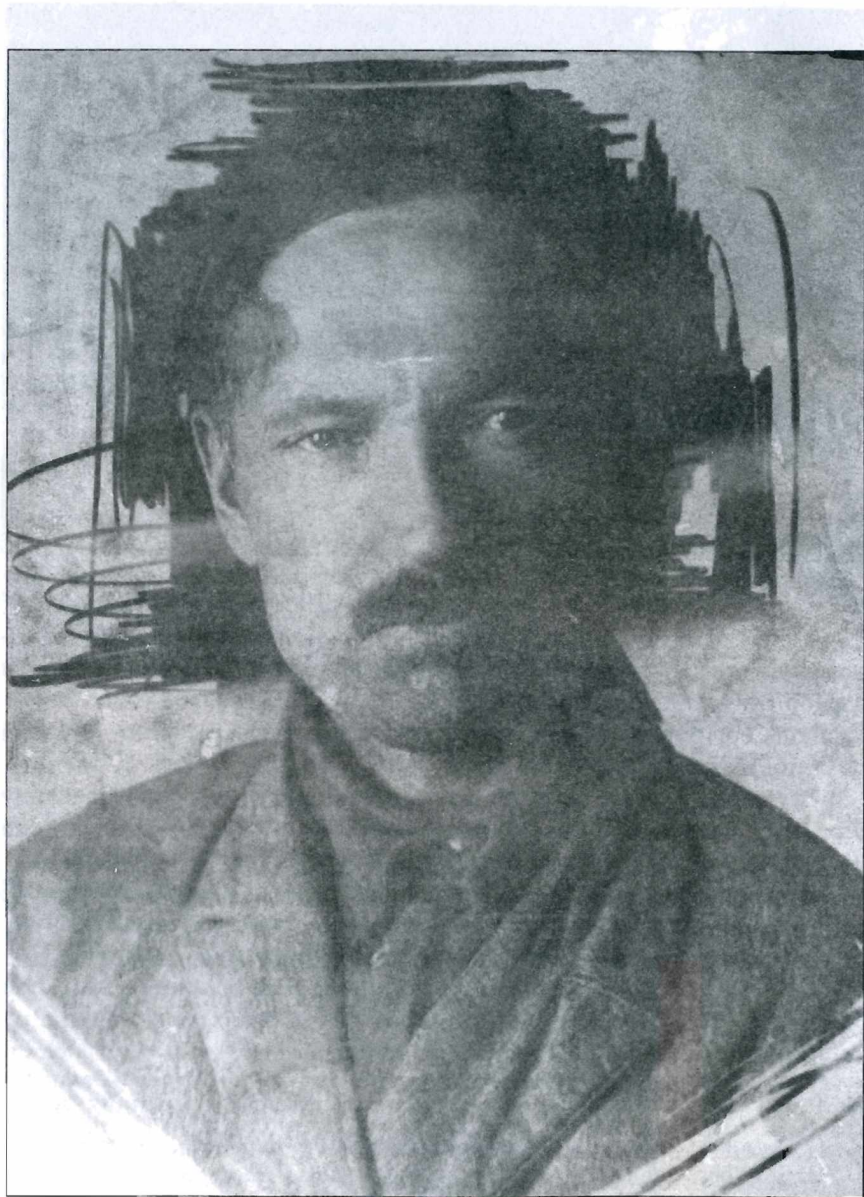
¹ Авторські польові дослідження Романа Миколайовича Ковалю. – Записано від Зеленька Якова Сергійовича в с. Розумівка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. 23 серпня 2010 р.

² Белаш А., Белаш В. Дороги Нестора Махно. – К.: РВЦ "Проза", 1993.

³ Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. – Київ – Львів – Дрогобич: Відродження, 2006.

⁴ ДАКО. – Ф. Р – 1. – Оп. 4. – Спр. 1.

⁵ Степовий Ю. В Херсонських степах. – Мюнхен: Культура, 1947.

*Феодосій Арехтович Бойко, гончар, козак Чорнольського полку отамана Пилипа Хмари.
З оригіналу. Публікується вперше*

Феодосій Арехтович Бойко (9.08.1890, с. Цвітна Чигиринського пов.
Київської губ., тепер Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. – 1972).
З оригіналу. Публікується вперше

Делегати Першого всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва. Чигирин, жовтень 1917 р. У нижньому ряду напівлежить майбутній отаман Чорний Ворон

Чорний Ворон із-під Товмача

Більшовики подавали його прізвище як Черноусов, часом як Черноус, але швидше за все він був Черноусенко – принаймні так казали на нього старі люди.

1921 року в його загоні за Україну воювало 150 піших і 25 кінних козаків, добре озброєних, з одним кулеметом [7, арк. 189]. Це була сила!

Нищив червоних у Звенигородському, Черкаському та Чигиринському повітах, зокрема в Холодному Яру, в лісі Чута, Лебединському і Шполянському лісах, у районі Товмача, Водяного, Шестаківки, Млієва, неподалік Білозір'я, Мокрої Калигірки і Златополя, біля станції Сердюківки, Виноградського монастиря, міст Городища, Сміли, Черкас, Єлисаветграда та Знам'янки. Де тільки не піднімалася курява за його козаками!

Заступниками Чорного Ворона у різний час були Соколов і Трохим Данилович Новохатько з Макіївки Матусівської волості. В загоні вели політичну роботу член повстанського комітету Уманець і “2 представники від Петлюри, один з них полковник” [7, арк. 203].

1921 року Чорний Ворон якийсь час був комендантом Лебедина – “як такий, що з'явився по амністії, а потім із загonom знову пішов у ліс,

тобто з комендантським загоном”. Видно, розчарував червоних Чорний Ворон – вони повірили йому, а він – знову в ліс. Як вовк!

Лють більшовики не змогли стримати і в “Доповіді таємно-інформаційного відділу при РНК УРСР, №154” від 23 серпня 1921 року: “Черный Ворон – непримиримо хитрый и тупой враг. Вот его письмо в штаб, присланное с его представителем (приводим с сохранением стиля): а посему я, Иван Якович Черный Ворон – Черноусов, доверяю осветить с положением задач оружия моего отряда тов. Дейкусу и Маскамблиту, что как они ознакомлены с моей личной совестью и моим положением. ЧИКУ (ЧК – Ред.) уполномочиваю их в дальнейшем работать совместно на благоустройство соввласти и прекращение братской и другой крови.

Будучи уже амнистированным, он, по донесениям агентуры, тайно продолжает убивать других амнистированных, выдавая это за деяния Советской власти, изменяющим своим обещаниям (...) [Амнистированные атаманы] ведут осторожную агитацию против Советской власти (Черный Ворон)...” [7, арк. 208 – 209].

Певно, дався взнаки окупантам отаман, недаремно називали його “непримиримо хитрым и тупым врагом”. Іншими словами – Чорний Ворон викручувався з найтяжчих ситуацій, його ніхто не міг перехитрити – навіть хитрющі жиди-чекісти. Видно, і “магія” комуністичних ідей на нього не діяла.

Гасла Чорного Ворона були прості й зрозумілі: “Бий комуністів і кацапів” [3, арк. 108]. Свої погляди отаман висловлював і у віршах-відозвах. Збереглася одна з них – “До населення України”, підписана трьома отаманами – Чорним Вороном, Бідою і Ламай-Ярмом.

Українці! схаменіця! буде спати, гей, просніця,
 Вже звернуло із півночі, протирайте свої очі.
 Вже світові півні співають, а ви й досі ще спите,
 Жиди братів ваших вбивають, а ви дома сидите.
 Хіба ще вам не надоіло од жидів ховаця,
 Свої хати кидать навстіж та в норах скитаця?
 Чи не луче йти до гурту, та брати в руку зброю,
 Та вигнати оцих Кацапів геть з Неньки додому.
 Нехай ідуть у Кацапщину та там і воюють,
 А то прийшли до нас у хату та тут порядкують.
 Ану, брати, всі до зброї! годі вам журиця
 Та станем за Україну з ворогами биця.
 Треба биця з ворогами, щоб добиця волі,
 Бо немає уже часу і нистало соли.

А це все нам наробили прокляті кацапи,
 Зруйнували Україну і попалили хати.
 А ви в норах сидите, наче вам не жалко.
 Осталось із подвіря чорненька кружалка
 А якби ви, Українці, зібралися в місті,
 То було б тоді Кацапам і Жидам всім тісно.
 Ану, брати Українці, подумайте гарненько
 Та сходьтеся по два, по три до нас помаленьку,
 Ідіть усі, Українці, як Ненькою довільні,
 Та вижиним всіх ворогів, тоді будем вільні,
 Тоді ненька Україна нас всіх пошанує,
 Як по її широких ланах козак запанує.
 І ни буде тоді в думці нам скитальна яма,
 Тоді вільно Україні крикним неньці: “Слава!”

Чорний Ворон, Ламай-Ярмо, Біда” [2, арк. 225 зв.]

1922 року “Лебединський полк” Чорного Ворона входив до складу Холодноярської організації [4, арк. 760]. На той час вона мала ще “полки” Мефодія Голика-Залізняка та Дениса Гупала. Мав свій загін і Головний отаман Холодного Яру Ларіон Загородній.

Ось кілька більшовицьких зведень про діяльність Чорного Ворона. Кременчуцький штаб Частин особливого призначення інформувач начальника штабу ЧОН України і Криму: “Банда под руководством “Черный Ворон”. 100 штыков, 30 сабель. Месторасположение: Виноградский монастырь, Млеев, Городище, Белозерье, Смела Черкасского уезда. Банда Черного Ворона 11 июня [1922 г.] сделала налет на торфяные разработки у Ивановской гребли, что в 7 верстах северозападнее Смелы, и ограбила склады. П[олномочный] п[редставитель] начштаба Глазунов, п. п. начопер. Семенов. Верно: делопроизводитель Дьяконов” [3, арк. 60].

Глазунов, Семенов, Дьяконов – отакою була червона влада!

“Объединенная банда Черного Ворона и Кубанца, оперировавшая до истекшего периода в Лебединском и Шполянском лесах, за истекший период на территории Чигиринского уезда не появлялась. С приходом в Лебединский район 102 батальона войск ГПУ банда Черного Ворона перебралась в Звенигородский уезд в район села Толмач, где 26 июня между селами Толмач и Водяное имела бой с означенным батальоном, в результате которого батальон потерял 3 лошадей убитыми, тачанку,

пулемет, кроме того, убито два красноармейца, первый – помощник комиссара, второй – разведчик, и ранен командир батальона. По сведениям Водянского волисполкома, бандиты с места боя увезли 4 подводы убитых и в с. Водяном скрывается до 15 раненых, сам Черный Ворон тяжело ранен. Меры к изъятию бандитов приняты 102 батальоном. Батальоном у бандитов захвачено 16 лошадей. Бой продолжался четыре часа. Количество бандитов доходило до 100 человек, из них 30 сабель, так как к моменту боя в банду Черного Ворона влились две неизвестных банды Звенигородского уезда” [3, арк. 68].

А ось уривок з оперативного зведення штабу 25-ї дивізії від 22 липня 1922 року: “... Чигиринский уездучасток, по данным уездуполномоченного ГПУ, бандой предположительно Черного Ворона численностью до 20 конных 20 июля произведен налет на управление раймилиции. Банда, захватив с собой начмилиции и 5 милиционеров, скрылась в неустановленном направлении...” [4, арк. 13].

Ось інші свідчення:

“По агентурным сведениям, банда Черного Ворона отказалась сдаться (...). Бандиты хорошо вооружены. При банде есть три петлюровских представителя” [7, арк. 189].

“В Кременчугской губернии привлекает внимание вновь организовавшаяся банда Черного Ворона, действовавшая ранее мелкими отрядами, теперь соединившаяся в группу около 85 человек численностью в окрестностях Чигирина, Черкасс и в знаменитых Холодноярских и Чутовских (Чутянских. – Ред.) лесах” [8, арк. 74].

“Златопольський район. Оперує банда Черного Ворона, численностью около 45 человек, которая часто переходит в Звенигородский уезд” [3, арк. 98 – 100].

“...Банда Черного Ворона, численностью 30 сабель, и Завгороднего (правильно: Загороднього. – Ред.), 15 сабель. Последнее время обе банды действуют вместе. Банда Черного Ворона пополняется и ведет активную борьбу. 12 августа 1922 г. бандой Черного Ворона были разбросаны прокламации с призывом “Бей коммунистов и кацапов”. Объединенная банда Черного Ворона и Завгороднего имеет задание ворваться в Каменку (информация губтройки). 13 августа в м. Каменка был раскрыт заговор петлюровской окраски. Арестовано около 40 человек, из них уже расстреляно губтройкой 6 человек. Заговор имеет далеко свои разветвления. С каждым днем губтройкой раскрывается и находится все больше агентов Завгороднего и Черного Ворона. В план заговора входило убивать ответственных работников...” [3, арк. 108].

Звичайно, “ответственные работнікі” мали протилежні плани – ліквідувати українське підпілля та партизанські загони в Холодному Яру, Чорному лісі та інших краях. ГПУ інспірувало створення т. зв. Чорноморської повстанської групи на чолі з колишніми петлюрівцями, а тепер секретними агентами Петром Трохименком-Гамалією і Юхимом Терещенком (Завірюхою-Степним). Вони мали увійти в довіру до партизанів, здобути авторитет і максимум інформації про підпілля: з'ясувати місця дислокації загонів, їхній особовий склад, настрої, та спробувати об'єднати їх під своїм керівництвом – щоб одразу всіх ліквідувати.

18 серпня 1922 року провокатор Завірюха поїхав до Чорного лісу на домовлену зустріч з отаманами. “В 4 год. дня на просіці з'явилась кавалерія, близько 45 вершників, серед них Степний впізнав отамана Гупала... – писав сексот. – Гупало представив Степному отаманів Загороднього та Залізняка. Останні запросили Степного йти до лісу, в табір, де лежав хворий отаман Чорний Ворон. По дорозі до них приєдналась ще кавалерія, чоловік 30 з двома кулеметами. У лісі зустріли загін піхоти у 80 чоловік, озброєний трьома кулеметами “Максим”... Проходячи через густі кущі, Степний побачив, що там лежить людина з довгою широкою чорною бородою, довгим волоссям, біля нього гвинтівка, наган і глечик з молоком. Степний підійшов до нього і привітався. Чоловік поцілував його і сказав: “Чорний Ворон”.

Загородній наказав усім козакам відійти убік і запросив сотенних. Зібралось чоловік одинадцять. Степний розповів їм про роботу штабу Чорноморської групи, закликав отаманів до міцного об'єднання. Дав у руки накази, шифр... на що Чорний Ворон відповів: “Накази штабу групи виконувати буду, але ніяких перегрупувань в інші райони робити не збираюсь і ні на які зїзди не поїду, працювати буду в районі Знам'янка – Білозір'я – Товмач – Шестаківка – Холодний Яр – Єлисаветград. Тут я, як і Залізняк, Загородній і Гупало, здобули авторитет у населення, а тому я працювати буду тільки в цьому районі...” [1, арк. 95 зв.].

Коли Степний запитав отаманів, скільки вони можуть виставити шабель під час повстання і тепер, Загородній відповів, що на цей час не знає, а під час повстання разом з Вороном, Залізняком і Гупалом “зможє вивести близько тисячі людей. Крім того, Загородній вказував, що у нього є два загони, які оперують у Чигиринському повіті... Очолюють ці загони Приймак [із Матвіївки] та Мороз...” [1, арк. 95 зв. – 96].

*Сидить 2-й праворуч, ймовірно, отаман Чорний Ворон (Чорноусенко).
Стоїть праворуч повстанець Іван Минович Селезень із с. Макиївки,
тепер Шполянського району Черкаської області. Публікується вперше*

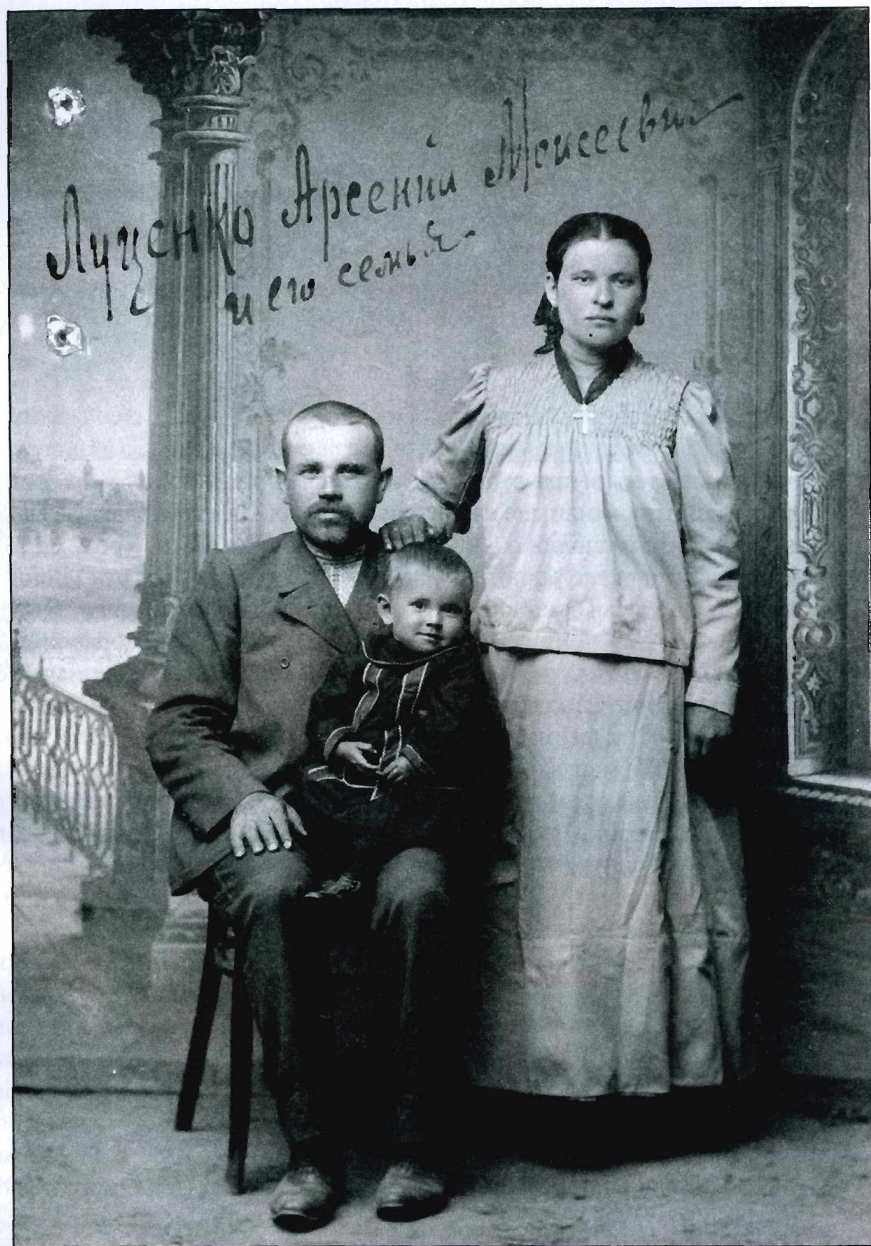
Ось як змалював сексот Завірюха (Степний) Чорного Ворона і його начальника штабу: “Чорний Ворон – високого зросту, чорна довга борода, довге волосся до плечей, очі чорні, вираз обличчя суворий, серйозний, політично грамотний, син селянина, одягнений у захисне, пише вірші та українські пісні, називає себе поетом. Залізко-Залізник – начштаба Чорного Ворона, одягнений в “защитное”. Росту вище середнього, голений, стрижений під машинку, невеликі світло-русі вуса. Очі сірі, викликає враження суворої людини. Політично неграмотний. Син селянина, простий сільський хлопець, років 30. Сім’я його, як він говорить, знищена” [1, арк. 96].

Зрадник Завірюха підбадьорював партизанів, казав, що скоро почнеться широке повстання проти совєтської влади, дату якого невдовзі визначать самі отамани на спільній нараді. На неї він і запрошував...

Інтуїція не підвела Чорного Ворона. Хоч і наполегливо запрошували його до Звенигородки на нараду, організовану чекістами, він залишився у своєму районі. А от Загородній довірився провокаторам. І підвів під дурного хату не тільки себе, а й друзів – 29 вересня 1922 року Загородній, Голик-Залізник і Денис Гупало та їхні козаки Компанієць, Ткаченко і Добровольський потрапили у більшовицький капкан.

Арсен Мусяйович Луценко. На звороті напис чорнильною ручкою:
"На пам'ять Дорогим родителям. 3 Апреля 1908 года. Гор. Винница.
Отъ А. М. Луценко". Поруч світлішим чорнилом написано:
"Луценко держит связь з закордоном". Є й напис синім хімічним олівцем:
"(нерозбірливо) Киев. губ. арест в 22 году". З оригіналу

Арсен Мусійович Луценко з дружиною та сином. Фотографія з тому №2
слідчої справи №1365 на Мєфодія Голика-Зазіняка. З оригіналу

А 29 жовтня біля села Москаленки, що за 25 верст від Сміли, відбувся бій об'єднаного загону міліції і самоохорони села Ротмістрівки з “бандою Чорного Ворона чисельністю 6 чоловік” – так зазначено у оперативному зведенні Кременчуцького штабу ЧОН за 8 листопада 1922 року. У бою, стверджували червоні, було вбито Чорного Ворона та ще одного партизана. Закінчується зведення так: “Труп Черного Ворона опознан местным населением и амнистированными бандитами и в Черкассах сфотографирован” [3, арк. 152].

Чи так було, чи місцеві люди, бажаючи вивести Чорного Ворона з-під ударів каральних загонів, “опізнали тіло”, мовляв, отамана вбито, забирайтеся, хлопці, кудись в інші краї – там ганяйте лісами.

Є й версія загибелі отамана в селі Макіївці Матусівської волості. Сталося це ніби в останні дні спекотного серпня 1921 року. Хтось із сільських активістів чи сексотів повідомив ЧОН, що стояв у Ташлику, що в Макіївці, в Новохатків, перебувають отамани Зінько та Чорний Ворон.

Коли отамани побачили, що хату оточено, почали відстрілюватися. Під час бою було вбито господиню – Явдоху Пархомівну та її сина Трохима... Очевидці запам'ятали, що Чорний Ворон “відстрілювався з обох рук”. Вони й розповідали, що після бою Чорний Ворон сидів під копицею сіна. “Одні стверджували, що був мертвий, інші – що живий, тільки тяжко поранений у груди чи живіт. Коли клали на підводу, довелося кілька разів перетягувати, бо ж або ноги тяглися за возом, або звисала голова (Чорний Ворон був високого зросту. – Ред.). При цьому отаман ніби глухо стогнав (...). Куди повезли Чорного Ворона, в селі ніхто не знає” [6, с. 20].

Якого року вбили отамана, не знаю, може, й не вдалося окупантам заповідати йому смерть. Так чи інакше, але в “Доповіді про політичний стан Черкаського округу з 1926 р.” зазначено, що загін Чорного Ворона ліквідовано 6 червня 1925 року [5, арк. 20 – 22]. Показово, що в цій доповіді хвалькуваті москалі нічого не пишуть про долю отамана.

Значить, вижив він?

Джерела

¹ ГДА СБУ. – Арх. 1136. – Спр. 446/7971. – Т. 3.

² ДАПО. Ф. Р – 1189. – Оп. 1. – Спр. 57.

³ ДАПО. Ф. Р – 7473. – Оп. 1. – Спр. 112.

⁴ ДАПО. Ф. Р – 7473. – Оп. 1. – Спр. 113.

⁵ ДАЧО. Ф. Р – 184. – Оп. 1. – Спр. 48.

⁶ Хижняк В. Чотири ворони. – Черкаси: Брама-Україна, 2004.

⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 615.

⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 616.

Кінний полк отамана Григорія Іванова, в якому служив Платон Черненко

Чорний Ворон із Криворіжжя

Платон Петрович Черненко був чоловік освічений – фельдшер же! В селі, поруч зі священником та вчителем, таких людей шанують найбільше. І в загоні отамана Григорія Іванова 1921 року він був фельдшером, а заодно й комендантом штабу.

Після загибелі отамана Платон Черненко та Ялисей Лютий-Черевик очолили рештки його відділу. Напевно, тоді й козаки дали Черненку нове ім'я – Чорний Ворон. Можливо, через те, що він був чорнявий. Узимку 1921 – 1922 років у нього було 18 шабель. Змушували поважати отамана і 9 кулеметів [1, арк. 4].

У березні Чорний Ворон був поранений, а Лютий занедужав на заpalення легень, а тоді й висипний тиф взявся випробовувати на міць його організм. Ці обставини, а ще “сильна голодовка в районі” й постійне переслідування 30-м кавалерійським полком 15-ї Сибірської дивізії змусили партизанів перейти на боротьбу трійками і п'ятірками. Так і переховатися було легше, й людей прогодувати.

Залікувавши рану, Чорний Ворон взявся до діла. Під його рукою вже було 200 вершників. За три-чотири дні міг посадити на коні ще 200 чоловік.

Діяв він на колишніх землях Війська Запорозького – на межі Катеринославської, Кременчуцької та Миколаївської губерній, переважно у Криворізькому повіті, зокрема у Веселотернівській, Новоустинівській

та Новобузькій волостях (тепер на межі сучасних Миколаївської, Кіровоградської та Дніпропетровської областей).

Населення, в тому числі й німецькі колоністи, підтримувало повстанців – як своїх захисників. Причина – повний “розрив народу з місцевою владою” [2, арк. 77]. І не дивно, адже людей грабували серед білого дня, били, брали в заручники, розстрілювали, шаблями “рубали на шматки. Побої і насилля не описати” [2, арк. 70 зв.]. Усе це на власні очі побачив кубанський козак Костянтин Блоха, який учителював у Криворізькому повіті. “Нема хати, яка б не стояла по їх (повстанців. – Ред.) бік... – стверджував він. – Плач і стогони йдуть по Україні” [2, арк. 76 – 76 зв.].

Селянську масу залишалося тільки запалити.

Настала весна 1922 р. “В цей час в Єлисаветграді, Криворізькому та інших районах, – зазначали чекісти, – партизансько-повстанська робота банд починає посилюватися, банди починають посилюватися під загальним керівництвом окремих осіб, які прибули з-за кордону, починає готуватися новий організований виступ проти Советської влади, участь в якому повинна взяти низка отаманів, які оперували у вищезазваному районі, зокрема отамани Лютій, Воїнов-Гонта, Чорний Ворон та ін.” [2, арк. 99 зв.].

“Населення сіл сильно невдоволене советською владою і ставиться до неї виразно вороже”, – такі висновки зробили чекісти в липні 1922 року [1, арк. 4].

Ось ще одне визнання чекістів – мовою оригіналу: “Психология всей крестьянской массы понятная, и если только будет вспышка возстаний, то моментально оно разгорится в Николаевской, Одесской [губерниях] и части Киевской губернии... Сейчас все эти массы наэлектризованы” [1, арк. 13].

Щоб не дати розгорітися повстанню, чекісти запланували операцію “Заповіт”. Вирішальну роль у ній мали відіграти колишні петлюрівці Петро Трохименко та Юхим Терещенко. Петро Трохименко навесні 1918 року був комендантом (чи комісаром) Єлисаветградського повіту, воював за волю України і в Армії УНР, і в повстансько-партизанських загонах. 1921 року був відправлений “штабом Петлюри” з території Польщі для підпільної роботи проти більшовиків. Повернувшись в Україну, він вирішив (або його змусили) співпрацювати з ЧК, очевидно розраховуючи на амністію. Щоб пов’язати Трохименка кров’ю, чекісти запропонували йому проявити себе в боротьбі проти колишніх побратимів. Мовляв, докажи, що покаявся щиро.

25 квітня 1921 року Петро Трохименко став секретним агентом ЧК. І виявив готовність виконати найнебезпечнішу роль у цій операції. “Те-

Отаман Чорний Ворон,
очевидно Платон Черненко

нерального штабу полковник” Трохименко отримав два чекістські псевдоніми – Васильєв (для таємних чекістських зведень) і Гамалій (для українських партизанів, з якими мав увійти в контакт).

Напарником Петра Трохименка в юдиній справі став сотник Завірюха (Степний), поручник царської армії, в роки революції – начальник оперативної частини штабу 144-ї Надбужанської повстанської дивізії Іполита Хмари-Годзиківського, начальник його карного відділу, а ще помічник подільського отамана Лиха-Дорошенка. Справжнє ім'я перевертня – Юхим Степанович Терещенко. Родом він із села Рубань (тепер Немирівського району Вінницької області).

Щоб здобути довіру підпільників, Трохименко показував у енерівський журнал “Син України”, де було зазначено, що він є командувачем усіх повстанських військ Півдня України. Показував і Залізний хрест за Зимовий похід, яким, мовляв, українська влада нагородила його за участь у Визвольній боротьбі.

Розрахунок чекістів виправдався: журнал справляв враження документа, що ніби підтверджував справжність місії Трохименка як емісара Повстансько-партизанського штабу Юрка Тютюнника. Єдиний, хто здивувався, що Трохименко під час першої ж зустрічі кинувся показувати журнал зі світлинами діячів УНР, був підпільник Юрій Дроботковський. Та належного висновку він не зробив, ще й зопалу відрекомендував провокатора як командувача Чорноморської повстанської групи підпільникам Федорові Ілленку та Гонті-Воїнову. Олександр Воїнов, у свою чергу, звів Трохименка з криворізьким отаманом Лютим (Ялисеєм Черевиком), а той – зі Здобудь-Волею і Василем Шклярем-Сіркою, які знали Трохименка як працівника Повстансько-партизанського штабу. З Чорним Вороном зрадника познайомив Ялисей Черевик. Так сексот гадюкою вліз в українське підпілля.

Чи не всім підпільникам перевертень показував журнал. І ніхто не сказав: “Журнал – це цікаво. Але де ж ваші, пане-товаришу, документи, уповноваження з підписами Петлюри чи Тютюнника?”

У середині липня 1922 року провокатор показав журнал і Чорному Воронові під час знайомства в Москалівці, в хаті кравця Петра Васильо-

вича Жицького, де “командуючого” поселив Ялисей Лютий. Похвалився зрадник і Залізним хрестом. Це “возимело свое обычное действие” [1, арк. 6].

Говорили до вечора. Зрадівши, що налагоджено зв'язок з еміграційним центром, Чорний Ворон багато що виказав у той день. Розповів, що німецькі колонії за Кривим Рогом очолює німець Роберт, а в районі Нового Буга працює вчитель Ляшенко, який має зв'язок з Ілленком і одеською організацією. Ляшенко живе в Березівці. Ближче до Миколаєва – район відповідальності полковника Здобудь-Волі. У нього є друкарня. Ось так отамани розкривали таємниці, ставлячи під загрозу життя своїх найближчих співпрацівників!

Упродовж дня багато що розповів Трохименку Черненко, зокрема сказав, що через переслідування 30-м кавалерійським полком усі живуть у степу, а сам він переховується неподалік станції Кодима. Повідомив і про те, що “в село Устинівку нещодавно приїжджав із Бобринця Ревтрибунал – судити селян за те, що переховували козаків. Слідчий Жуков звільнив двох і попрохав [їх] зв'язати його з Черненком” [1, арк. 7].

Про цього Жукова Чорний Ворон свого часу сказав: “Нічого, що Жуков (із Бобринецького ЧК – колишній поручник) душить селян, так потрібно для загальної справи” [2, арк. 75].

Надвечір відбулася ширша нарада. В ній, окрім “командувача Гамалія” та Чорного Ворона, взяли участь отамани Лютий, Сергій Клепач та Степан Бондаренко, старшина Корній Манько, Йосип Коваль із с. Верблюжки, молодший командир загонів отамана Іванова, Лютого і Чорного Ворона, Іван із Марківки, охоронець Чорного Ворона та Олександр Іванович Хайлюк – козак отамана Лютого, завербований ЧК ще у квітні 1921 року.

Підпільники поінформували один одного про справи – кого ліквідували, кого треба знищити, кого з підпільників арештувала ЧК. Лютий віддав наказ прибрати дружину вбитого ним (чекіста) Кузнєцова, “осведомительницю” Євдокію Петрівну Романенко з хутора Новий Олександрів. Чорний Ворон сказав, що позбавив життя амністованого повстанця Василя Васюту. Показав відібрані в нього документи Криворізької ЧК. Виявилося, що невдаха направили для секретної роботи, “дабы искупить свою вину”. Чорний Ворон наказав загнати на той світ ще кількох колишніх членів організації та комуністів. Розповів, що у Варварівці з відома церковної ради він інсценізував наліт і забрав церковні цінності – щоб не вилучили більшовики. Сховав їх у Варварівці [1, арк. 7].

Повідомлення отаманів непомітно перетворилися на рапорт “командувачу Чорноморської повстанської групи”. Врешті керівники підпільних організацій заявили, що визнають керівництво Гамалія і “відтепер виконуватимуть усі його накази”. Попрохали дозволу “сісти на коні”, тобто вказати час оголошення повстання, “а то само може прорватися, так уже накіпіло”. Так сказав один із козаків. Але Гамалій “суворо заборонив сепаратні виступи, які можуть погубити справу” [1, арк. 7].

– Час повстання, – сказав він, – буде визначено на загальному з’їзді.

Підпільники попросили, щоб “командувач” у наказі чітко визначив райони їхньої відповідальності, залишивши без змін адміністративний поділ. Погодилися на тому, що “5-та Миколаївська дивізія” Чорного Ворона відповідає за Кривий Ріг, німецькі колонії до Дніпра і Херсона та район Миколаєва, Ольвіополя, Березівки та ст. Долинської, а “4-та Олександрійська дивізія” Лютого-Черевика бере відповідальність за Пятихатки – Дніпровське, район уздовж Дніпра до лінії Кривий Ріг та Долинську залізну дорогу до ст. Медерове.

Черненко дав Гамалії дві явки.

Загальне враження Трохименко і Терещенко сформулювали у звіті так: “Организация возстания почти закончилась – ждут сигнала (...). Характерно отметить, что фигурирующие в деле лица изверились в закордонном центре, связи с ним не имеют и от него не зависят” [1, арк. 4, 10].

17 серпня 1922 р. до Товстої могили, що неподалік Варварівки, потяглися повстанці – хто на возах, хто верхи. Прибули Василь Шкляр (Сірко), Чорний Ворон (Черненко), Лютий (Ялисей Черевик), Степан Бондаренко, Іван Філоненко, Сергій Клепач, Йосип Коваль, Корній Манько, Олександр Воїнов-Гонта, Яремчук, Йосип Стулій, кубанець Кость Блоха (Здобудь-Воля), якийсь врангелівець (насправді чекіст) і кілька старих козаків.

Усі були в передчутті війни. Післяжнивна пора – надзвичайно сприятливий час для повстання, адже врожай, попри голод в Україні, окупаційна влада забиравала на потреби російського народу і його каральних інституцій. Чорний Ворон активні дії вже почав: посадивши на коней 160 козаків, розгромив Березівський та Антонівський виконкоми. Це був приклад для інших.

Але треба ще було визначитися у ставленні до “Генерального штабу полковника” Гамалія. Тут думки розділилися. Зокрема, Василь Шкляр-Сірко відмовився йому підкоритися, бо в Гамалія “немає мандату з-за

*Кость Блоха (Здобудь-Воля)
з дружиною. З оригіналу*

Коваль і провів їх у соняшники. Трохименко-Гамалій побачив 4 підводи, 15 коней та близько тридцяти людей. Його “всі зустріли радісно, особливо Здобудь-Воля, котрий не бачив його 2 роки” [1, арк. 97].

Радіючи, що справа стає на твердий ґрунт, Лютий-Черевик послав одного козака в село за горілкою, а двох – за кавунами.

Коли на наказ Здобудь-Волі козаки відійшли убік, отамани почали розпитувати Гамалія про стан справ – ситуацію за кордоном, про Вищу отаманську раду, яка направила до них Гамалія, про Чорноморську групу, яку він очолював (обидві організації фіктивні, створені чекістами. – *Ред.*). На всі питання він “давав вичерпні відповіді” [1, арк. 97].

Після цього Василь Шкляр сказав, що відтепер він не втручатиметься до військових справ, а продовжуватиме бути “Начальником цивільної влади”. І пообіцяв у всьому радитися з Трохименком. І, якщо буде необхідно, підпорядкуватися йому [1, арк. 97 – 97 зв.].

кордону”. Але більшість отаманів висловилися за підпорядкування, бо “нікого не хочуть знати з-за кордону” [Т. 3, арк. 97]. Таке було розчарування еміграційним центром, що кинув козацтво напризволяще!

У дискусію зі Шклярем вступив Здобудь-Воля, “який дуже добре знав” Гамалія-Трохименка. Красномовний кубанець знайшов аргументи й переконав товариша підпорядкуватися. Нарешті отамани вирішили вислати за “командувачем” коней – треба ж його послухати. Запросити його доручили Гонті [1, арк. 97 – 97 зв.].

Дорогою Гонта розповів Гамалію про цю нараду, сказав, що Сірко-Шкляр заявив, що відмовляється підпорядкуватися новому командувачу, бо той немає мандата з-за кордону, але інші сказали, що підпорядковуються.

Коли під'їхали до озера, що біля зруйнованої економії Вольського, Гонта тричі вистрілив. На цей знак з'явився Йосип

Коваль і провів їх у соняшники. Трохименко-Гамалій побачив 4 підводи, 15 коней та близько тридцяти людей. Його “всі зустріли радісно, особливо Здобудь-Воля, котрий не бачив його 2 роки” [1, арк. 97].

Радіючи, що справа стає на твердий ґрунт, Лютий-Черевик послав одного козака в село за горілкою, а двох – за кавунами.

Коли на наказ Здобудь-Волі козаки відійшли убік, отамани почали розпитувати Гамалія про стан справ – ситуацію за кордоном, про Вищу отаманську раду, яка направила до них Гамалія, про Чорноморську групу, яку він очолював (обидві організації фіктивні, створені чекістами. – *Ред.*). На всі питання він “давав вичерпні відповіді” [1, арк. 97].

Після цього Василь Шкляр сказав, що відтепер він не втручатиметься до військових справ, а продовжуватиме бути “Начальником цивільної влади”. І пообіцяв у всьому радитися з Трохименком. І, якщо буде необхідно, підпорядкуватися йому [1, арк. 97 – 97 зв.].

Шкляр вирішив підпорядкуватися, коли впізнав Трохименка. Він бачив його в Тарнові в Повстансько-партизанському штабі під час відправлення до України емісарів, в тому числі і його, Шкляра.

У товариській розмові час спливав непомітно. Хтось більше слухав, хтось ділився враженнями чи успіхами. Начальник штабу Чорного Ворона Здобудь-Воля поспішив похвалитися, що це він посадив “на коні два загони по 80 чоловік кожний”. Успішними операціями в Березівці та Антонівці керував Чорний Ворон, а план складав і вів розвідку він, Здобудь-Воля [1, арк. 97 зв.].

Бачачи до себе повну довіру з боку кубанця, Гамалій призначив його ще й “начальником штабу дивізії Лютого”, а отаманам наказав терміново доповісти, “які сили на селах, у кожному окремо, з назвою села та інформацією, хто стоїть на чолі, скільки зброї і які явочні квартири” [1, арк. 97 зв.].

Відповідаючи на питання “командувача”, Чорний Ворон запевнив, що “за 3 – 4 дні може посадити [на коней] 400 чоловік” [2, арк. 51 зв.].

Воїнов-Гонта і Гамалій почали лаштуватися в дорогу. У цей час до отаманів підійшов хлібороб і повідомив, що на хутір біля с. Бокове приїхало 8 міліціонерів і що селяни збираються напасти на них та вже вислали розвідку.

Коли Трохименко і Гонта скочили верхи, підійшла група чоловіків. Запитали, коли ж нарешті пролунає наказ почати повстання.

– Скоро, – бадьоро відповів провокатор і торкнув коня.

Чекісти безупинно плели своє павутиння. Активно розробляли й агентурну справу №140 3-го цивільного району Південно-Східного фронту. Серед їхніх секретних співробітників були й інші колишні підпільники. Двоє з них, Василь Балло та Олексій Лисенко, щоправда, перебували на грані провалу. А вже 24 серпня з тюрми Криворізького ГПУ втекло троє арештованих повстанців – Гаврило Попович, Павло Терещенко і Костянтин Балло, родич Василя Балло. Втікачі знали або могли знати, що друзі зрадили.

Василя Балло чекісти поспішили “зняти з роботи”, а от сексота Лисенка не встигли, і він, не відаючи про можливий провал, пішов на завдання. Запроданець прагнув зустрічі з Чорним Вороном. Розмова мала відбутися в хаті козака Захара Довганя.

Щоб попередити Лисенка, чекісти скерували в район Варварівки колишнього члена “Кутської Петлюрівської організації” Івана Щербак [1, арк. 114] – товстуна з вусиками і маленькими вушками. Він мав “пройтися по старих зв'язках”, з'ясувати ситуацію.

Варварівка віддавна була войовничим селом. У 1918 – 1919 рр. вона дала хмару козаків до війська Матвія Григор'єва, 1920-го – до Степової дивізії Костя Блакитного, а 1921-го всіляко допомагала отаманам Іванову та Лютому. За це окупанти називали село “бандітські настрояним”.

У Варварівці Івана Щербака знали як повстанця, тож не було причин од нього щось приховувати. Через удову колишнього побратима зрадник швидко вийшов на козаків, що жили в очереті на березі річки. Отаманом бойової групи з десяти чоловік був Корній Манько, ще недавно старшина Запорозької дивізії Армії УНР. Разом з ним переховувався Сергій Клепач. Упізнав сексот і Йосипа Стулія та Сукача. Інших не знав.

Щербак довідався, що “отаман 3-ї Задніпрянської дивізії” Гамалій наказав партизанам гуртуватися, але “нічого не починати до окремого розпорядження”.

Розмовляючи з партизанами, сексот встановив, що Чорний Ворон очолює загін у 20 – 25 чоловік, який базується на хуторах між Казанкою і Новим Бугом. Саме туди ГПУ скерувало Олексія Лисенка. Звідти він збирався йти до якихось дівчат (очевидно, до сестер Калькус і Галі Ласкавої, які переховувалися в Тернах, за 5 верст від ст. Радушної). Туди з Варварівки вирушило й троє козаків. Мета – приєднатися до Чорного Ворона.

За час перебування у Варварівці Щербак уперше побачив Костянтина Здобудь-Волю. Сексотіві сказали, що він колишній полковник української армії.

До Криворізького ГПУ Щербак повернувся живим-здоровим. Отримав нове завдання – зв'язатися з дружиною Василя Шкляра і розпитати про чоловіка. А повітовій міліції начальство наказало кинути в район залізничної станції Радушної 20 кавалеристів з метою розбити відділ Чорного Ворона, який повинен там ось-ось з'явитися.

І справді, загін Чорного Ворона невдовзі вигулькнув неподалік ст. Радушної з боку хутора Широчанського. Заскочивши на хутір Роденка, козаки ліквідували уповноваженого повітового відділення ГПУ Антипова. Пройшовши хутір Калашникова, попрямували через Веселотернівську волость на північний захід.

Даремно міліціонери кружляли в пошуках “банди” біля станції Радушної. Воронівці вже заскочили на Петриківські хутори і відправили чортам на обід “осведомителя” ГПУ Ляміна. Виходить, що в Чорного Ворона були свої люди в ЧК, які й інформували отамана про сексотів.

Тим часом Олексій Лисенко розшукав Захара Довгаля (Довганя) на хуторі Григорівка, що за 10 верст південніше Нового Буга. Здибав тут і

брата господаря – Федора, який у Новому Бузі тримав бакалійну крамницю. За словами Федора, він в організації вже три роки і у своїй хаті приймає Чорного Ворона...

Увечері до Захара зайшли козак Іван Пшеничний (“років 23-х”) з хутора Григорівки і зв’язковий Зінченко, що повернувся зі ст. Бобринської, куди їздив для встановлення зв’язку. Тієї ж ночі до Захара заїхали Чорний Ворон і Йосип Коваль. Отаман сказав, що Шкляру-Сірку необхідно підшукати нове місце, оскільки його перебування в Каховці стало небезпечним. Сексот Лисенко запропонував свій дім або хату Івана Жовтого на хуторі Каплунів. Платон Черненко погодився.

Наступного дня приїхав учитель із Нового Буга Задніпровський, молода людина двадцяти трьох років. Опівдні всі зібрались на нараду. Отаман призначив Захара Довгаля старшим організатором. Іншим (окрім Івана Пшеничного) доручив підбирати людей до загону. Так сексот Олексій Лисенко отримав право вербувати до відділу Чорного Ворона козаків.

Після наради Чорний Ворон, Йосип Коваль, Зінченко та Лисенко на гарбі рушили в бік Дмитрівки. Назустріч їм уже йшов старшого віку селянин Федоренко. Лисенко визначив його як господаря явки.

Чорний Ворон з Федоренком відійшли вбік порадитися. Сексот, хоч і нашорошував свої вуха, нічого не почув.

Розмову перервали червоні кавалеристи.

Тікали на гарбі. Більшовики, стріляючи, взяли їх переслідувати. Чорний Ворон наказав Лисенку зіскочити в кущі й спробувати втекти. На питання сексота про місце наступної зустрічі отаман запропонував хутір Бабенків Херсонського повіту. “Губотдел полагаєт, что бандиты догадались о Лысенко”, – такий висновок зробили чекісти [1, арк. 115].

Партизанам вдалося зникнути. Показав хвіст і сексот. На хуторі Бабенків він знайшов групу козаків під командою колишнього коменданта загону Свища Федора Довбенка, що втік з-під арешту Херсонського повітового відділення ГПУ. “З розмов Лисенко встановив, що в організації беруть участь обидва брати Бабенки – Павло і Михайло” [1, арк. 115 зв. – 116].

Очікуючи Чорного Ворона, Лисенко пробув серед козаків три дні. За цей час з’їздив з ними на хутір Сердюка (6 верст на схід), де взяв участь у розмові з Тимошенком (господарем хутора, що за 2 версти звідти) – в нього партизани переховувалися декілька місяців. Нарешті Лисенку заявили, що він може знайти Чорного Ворона на хуторі Грипасів неподалік ст. Радушної. Туди й вирушив провокатор.

Чорний Ворон справді перебував у Грипасів. Він повідомив, що із Севастополя до Румунії на катері виїхали за інструкціями три посланці. Прізвиська їх не назвав, а Лисенко, хоч як і кортіло запитати, промовчав, щоб не викликати підозри. Відповідь із-за кордону очікується до 16 вересня за ст. ст.

Повідав отаман також, що Здобудь-Воля має портрет і золотий хрест від Петлюри та наказ підняти повстання.

Чому отаман плів цю нісенітницю?

Підозрював, що розмовляє із сексотом?

Чорний Ворон повідомив, що на одному заводі в Миколаєві до виступу підготовлено 350 чоловік. Окрім цього, повстання підтримають 300 німців-колоністів. Взагалі до війни готові 1500 – 2000 чоловік.

Отаман сказав, що Лисенко підпорядковуватиметься йому та Йосипу Ковалю і Сірку, “який є політичним керівником”. Перепусткою для посланців Черненка до Лисенка буде табакерка з компасом на кришці [1, арк. 116].

Від Коваля Лисенко почув, що нібито в Єлисаветграді відбувся з'їзд за участю Кібця, Клепача, Сірка, Здобудь-Волі, Черненка, Коваля, Довбенка, отамана з Київщини Толстого. “На з'їзді Черненко, Довбенко, Здобудь-Воля були вибрані керівниками з військової частини, а з політичної – Сірко. З'їзд проходив у будинку якоїсь німкені. “В розмові Черненко прохопився, що він послав свого брата [Олександра] для зв'язку до Маслака у Крим”, – фіксували чекісти [1, арк. 116].

Що зі сказаного було правдою, а що вигадкою – важко сказати. Але відомо, що Кібець взяти участь у з'їзді не міг, бо вже загинув, хіба якийсь чекіст вдавав із себе отамана Кібця-Бондаренка, а інший провокатор видавав себе за “отамана Толстого”, якого взагалі не існувало. Не чули про цей з'їзд і єлисаветградські чекісти. У звіті вони зазначили, що “повідомлення про з'їзд перевіряється” [1, арк. 116].

На тому і розсталися. Чорний Ворон, пообіцявши зв'язатися з Лисенком, вирушив на Братолюбівку, а сексот подався до ГПУ звітувати. Там, напевно, зраділи, що він живий, і попередили про небезпеку. Дали й нове доручення – тісніше зв'язатися з підпільною організацією, спробувати отримати якийсь документ і підготувати ґрунт для влиття туди ще одного “секретново сотрудніка”.

Не дочекавшись в умовленому місці посланця від Чорного Ворона, Лисенко пішов до Р. І. Міхельсона (очевидно, Роберта Івановича). На питання, де Сірко, Міхельсон відповів, що той вирушив в Одесу, бо прочитав у газетах, що там арештовано Гулого-Гуленка. Сірко хотів дізнатися, чи через цей арешт не провалено одеську організацію.

Лисенко намагався випитати, хто керує підпіллям у Гурівці. Міхельсон сказав, що має зв'язки з Гурівкою, і “дав адресу “фігуруючого” в селі Яшки з Бузулука, який виявився жителем Посадо-Шаранівки Ново-Миколаївської волості Яковом Густавовичем”. Паролем до нього було слово “ніс”. “Окрім цього, – зазначали чекісти, – Міхельсон дав Лисенку записку на отримання від Якова Густавовича звіту про роботу. На пропозицію Лисенка влити надійну людину в організацію [Міхельсон] погодився, запропонувавши прислати [цю людину] до нього” [1, арк. 116].

Сексот дуже хотів отримати від Якова Густавовича звіт про роботу, зібрати збори і “провести на них” в організацію колегу-чекіста та влаштувати йому відрадження до Міхельсона від імені зборів.

Не дрімав і провокатор Щербак. Він хоч і не зв'язався з дружиною Василя Шкляра, зате у Варварівці здивався з Чорним Вороном. Той уже нібито переговорив про Щербака із Сірком. Сказавши, що Сірко добре характеризував Щербака, отаман запропонував йому взяти на себе вербування людей у районі Софіївки, а Щербак попросив видати йому наказ і мандат. Черненко пообіцяв, що за кілька днів на нього вийде посланець із документами.

– Якщо кур'єр не з'явиться, – сказав він, – то за два тижні навідайтеся до Варварівки.

29 вересня 1922 року у Звенигородці на інспірованій чекістами нараді були арештовані отамани Ларіон Загородній, Денис Гупало і Мефодій Голик-Залізник та їхні козаки Олексій Добровольський, Тимофій Компанієць, Василь Ткаченко. За інших обставин потрапили до рук чекістів полковник Здобудь-Воля та підпільник його мережі тридцятилітній агроном Іван Якович Ляшенко з Піщаного Броду Одеської губернії, який надавав підпільникам свою квартиру в селі Березівці для перепочинку та зустрічей з довіреними людьми. Всі вони опинилися в Лук'янівській в'язниці міста Києва.

“Ликвідація атаманов банд Степной групи в силу ряда об'єктивних причин не была произведена так успешно, как ликвидация лесной группы, – зазначали чекісти. – Ряд лиц, главарей организации, – Черненко (Черный Ворон), Лютый (Черевик), Филоненко не были пойманы”.

Наприкінці осені 1922 року чекісти вдарили по підпільній організації Герасима Нестеренка-Орла. Було арештовано понад 648 осіб. Щоб не розсекречувати своїх агентів, чекісти затримали й провокаторів – Петра Трохименка-Гамалія, Юхима Терещенка-Завірюху, Василя Балло, Івана Щербака, Олексія Лисенка та Олександра Хайлюка. Зрадни-

ки і у в'язниці продовжували юдину роботу, прикидаючись “братами по нещастю” та прислухаючись до розмов людей, яких прирекли на смерть.

Масові провали змусили отаманів, що перебували на волі, замислитися, хто ж підвів їх під дурного хату. 6 листопада Чорний Ворон висловив упевненість, що арешти “були проведені за вказівками Гамалія, який працює на користь Соввласті” [1, арк. 134].

Пізнє прозріння!

Та й запідозривши Гамалія, Чорний Ворон виявляв довіру до інших сексотів.

Так, секретний агент ГПУ Іван Щербак доповідав начальству, що 22 жовтня у Варварівці на квартирі Івана Філоненка він зустрівся з Чорним Вороном, Корнієм Маньком, Сукачем, Стулієм і Ковалем. Йосип Коваль та Лука Сукач були поранені, а отаман і Йосип Стулій хворі.

Чорний Ворон висловив Щербакові тривогу про долю Лютого, який перебував у Єлисаветграді, адже арештовані Степан Бондаренко та Олександр Воїнов-Гонта могли на слідстві видати його.

Щербак переховувався з підпільниками до 27 жовтня, і не лише у Варварівці, а й на хуторі Луганка в Коломійця та Чигиринця. На цих явках підпільники сподівались здибатися з Лютим та Шклярем-Сірком. Не дочекавшись, Чорний Ворон відпустив Щербака. Той пообіцяв з'явитися через тиждень.

Отримавши від сексота інформацію, де перебуває Чорний Ворон та його найближче оточення, чекісти вирішили “взять бандитів”, але “нарочний” розминувся із загоном, який діяв у північній частині повіту. Операція не вдалася.

6 листопада у Варварівці сексот Щербак знову зустрівся з Чорним Вороном, Іваном Філоненком та Корнієм Маньком. Отут і почув Щербак від отамана про зрадника Гамалія-Трохименка. У звіті ГПУ 8 листопада Щербак зауважив, що Чорний Ворон не знає, що робити. Але з листа, який отаман передав через нього своїй коханій, видно, що він має намір виїхати з району, де його обклали засідками. Очевидно, Чорний Ворон вирішив емігрувати.

Його подруга на прізвище Кострюченкова жила в Гданцевці – в передмісті Кривого Рогу.

На початку листа Платон Черненко зазначив, що Іван Щербак є зв'язковим. Просив вірити йому та прийняти на день-два у себе. Але попередив, що лист запечатаний сургучем, на якому має бути відтиск його пальця. Це, мовляв, гарантія, що він справжній, а не підроблений.

Платон просив жінку повідомити, що діється у Кривому Розі. А ще виявив бажання зустрітися з нею, найкраще на Глиняному хуторі у Фросі, колись Савченкової.

Він пише, що скоро звідси поїде “і тоді нам вже скоро не зустрітись” [1, арк. 135]. Якщо не можеш прибути на Глиняний, писав він, скажи, куди приїхати мені, я приїду, побудемо разом хоч би з тиждень, але таки краще зустрітись у Фросі.

Цей лист сексот приніс до ГПУ. Його розкрили, передрукували. Копія, що збереглася у справі, написана російською мовою. “Ну в общем, – писав отаман, – если у тебя в душе не погасло, то ты все это сделаешь, ибо для тебя, “Мурка”, более все доступно, чем мне (...). Да, Мурка, предупреждаю тебя за тех панночек, что служили в АРЕ, одна их них, та, маленькая, попалась, так что нужно быть осторожней (...). Вот только думаю, на чем ты приедешь, послал бы я свои [коні], да и сам остался пешим. Ну там с этим дядей Иваном поговоришь (тобто Щербаком. – *Ред.*). Прошу тебя быть осторожней, ибо на нас везде и всюду расставлены ловушки (...). Пока, дитятко, до свидания, жду встречи или скорого ответа. Тоня. Привіт Ганзі и всім, хто нас привітає. Тоня. Октября 24 – 1922” [1, арк. 135].

Тоня – це від імені Платон.

Чекісти запечатали конверт сургучем, і зрадник поніс його адресатові. У справі збереглася копія відповіді. “Дорогой Тоня! – писала жінка. – Хорошего тебе ничего не могу написать. Я несчастна, что зависю от родных. Одно мое желание видеть тебя (...). Не думай, что я и чувства мои изменились, я в могилу с ними уйду (...). Умоляю: брось, я буду одна из счастливых. О милый, как мне тяжело, жить не хочется, очень часто витают дурные мысли, умоляю, начинай жить другою жизнью. Как мне хочется все сказать, но лист маленький. Пока, до свидания, всего хорошего, остаюсь несчастная твоя Мурка. Верно: Уполномоченный 1-й группы К.-р (Тартаковский) (*ніднuc*)” [1, арк. 135.]

Навряд чи отримав Платон Петрович Черненко відповідь, бо вже 13 листопада Іван Щербак привів у Варварівку чекістів. “Для изъятия Черненко и других, – зазначав ворог, – вслед за Щербаком отправился отряд милиции в 10 всадников и 6 сотрудников Уездотделения (тобто ГПУ. – *Ред.*). 13 ноября по донесению нарочного Черненко и Филоненко были обнаружены в хате в с. Варваровке и хата была окружена. Черненко и Филоненко открыли по отряду стрельбу, которая продолжалась полтора часа. С другой стороны население со всех сторон обстреливало наш отряд, в результате чего отряд в панике разбежался. Пользуясь темнотой, Черненко и Филоненко скрылись, а отряд отступил. 13 ноя-

бря выслан дополнительный отряд из 15 всадников с уполномоченным Орловым для изъятия заложников института “ответчиков” района обстрела. Производится тщательное расследование. Связь с Черненко, Филоненко и другими не утеряна. Сексоты не проявлены. Разработка продолжается. Вопрос о репрессии к виновным сегодня обсужден на закрытом заседании Губвоенсовета, при чем поставлено немедленно выслать Правомочную пятерку под Председательством тов. Абрамова для суда над ответчиками, не принявшими мер в отношении лиц, обстрелявших наш отряд, и вообще установления твердого режима...” [1, арк. 134 – 134 зв.].

А ось меморандум Катеринославського губернського відділу ГПУ: “11/ХІ – 22 г. в с. Варваровка произошла перестрелка между сотрудниками Криворожского У[ездного] отделения ГПУ и бандитами – активистами Черненко (Черного Ворона), Манько Корнеем, Филоненком Иваном и др., но в виду создавшихся обстоятельств, как-то отсутствие боеспособности и недисциплинированность отряда милиции, находящегося в распоряжении сотрудников ГПУ, а также обстрела жителями того же села отряда, вышепоименованным бандитам удалось скрыться, причем, по агентурным сведениям, Черненко в перестрелке был тяжело ранен” [1, арк. 156].

Отак запекло українські хлібороби продовжували боротьбу проти російських окупантів! І це у грудні 1922 року!

І все ж червоне кільце стискалося.

19 грудня чекісти дістали агентурні дані, що через Варварівку того дня будуть проїжджати Іван Филоненко та Корній Манько. Було вислано 10 кавалеристів. При затриманні козаки “оказали вооруженное сопротивление”. Вони тяжко поранили в руку помічника командира взводу 8-го ескадрону Руднева, вбили коня, ще одного поранили. Та це був останній їхній бій – Филоненко і Манько “были изрублены” командиром взвода [1, арк. 117, 157]. Смерть від шабель – найдостойніша смерть. Її і прийняли друзі-запорожці – донедавна ще старшини Запорозької дивізії Армії УНР.

У Меморандумі №8 Катеринославського губернського відділу ГПУ від 28 грудня 1922 р. (серія КРО) зазначено, що з показів Степана Бондаренка з'ясувалося, що в Катеринославі мешкає брат “бандита активіста” загону Чорного Ворона Йосипа Стулія – Пилип. Пилипа одразу “конспиративно изъяли”. Чекісти дали йому “гарантії” і привезли в його рідний хутір Баранівський, щоб він, так би мовити, провідав своїх рідних, серед них і брата Йосипа, який весь час перебував з Чорним Воро-

ном і Лютим. У такий спосіб чекісти намагалися вполювати отаманів. У селі Петрове вже чекав розпоряджень відділ Криворізького ГПУ.

Через зраду Івана Щербака був арештований і старшина Чорного Ворона Йосип Коваль із Верблужки – він, поранений на інспірованому чекістами з'їзді отаманів у Єлисаветграді, лікувався у Варварівці. Йосип Коваль був свого часу учасником успішного нальоту на ст. Куцівку,

Михайло Григорович Черевик, агроном із села Водяне, учасник збройного підпілля 1920-х років, очевидно родич отамана Ялисея Лютого-Черевика. З оригіналу

під час якого разом з товаришами зварив співробітників ГПУ в котлі. Наприкінці січня, можливо 26 січня, його перевозили до Катеринославського губернського відділу ГПУ. На станції Кривий Ріг, під час транспортування, він і помер – може, хтось із товаришів зварених чекістів добив його.

Арештували і пораненого Луку Сукача, якого Щербак бачив у Варварівці.

Бойовий хлопець був Лука! Брав участь у диверсіях на залізниці Кривий Ріг – Нікополь та в нападі на автомобіль “секретаря ВУЦИК т. Ермощенко”.

Справу “Заповіт-Щириє” було закрито 12 грудня 1923 року. Зробив це помічник уповнова-

женого контррозвідального відділу ГПУ УССР Кальмов. Аргументував він своє рішення тим, що “організацію вже ліквідовано”, відтак уже в ній немає потреби.

Серед документів справи так і не виявилось повідомлення про загибель Чорного Ворона та Ялисея Лютого. Ялисею Лютому-Черевіку вдалося легалізуватися в Харкові. Про це писав у своєму спогаді Федір Пестушко – молодший брат отамана Костя Блакитного.

Джерела

¹ Галузевий державний архів СБУ. – Арх. 1136. – Спр. 446/7971. – Т. 3.

² Галузевий державний архів СБУ. – Арх. 1136. – Спр. 446/7971. – Т. 4.

Віктор Чекірда. 1923 р.

Чорний Ворон з Поділля

Скільки було повстанців у Чорного Ворона? Стільки, скільки потрібно: треба двоє – було двоє, треба десять – буде десять, потрібно півсотні – зголоситься і п'ятдесят. Загалом до сотні козаків міг зібрати подільський отаман. Наскакував на більшовиків і знову розпускав хлопців по хатах – своїх та чужих. А ворог мотався околицями, шукаючи тих, хто завдав йому несподіваного й болючого удару.

Справжнє його ім'я Віктор Чекірда. Народився він 11 листопада 1894 року в родині селян Оникія та Єфросинії Чекірда у селі Іванківці Проскурівського повіту Подільської губернії (тепер околиця міста Хмельницького). Дитячі роки провів у рідному селі. Після цього два роки жив у Проскуріві у свого дядька, який служив у казначействі старшим бухгалтером.

Освіту Віктор здобував у Проскурівській міській школі, шість класів якої закінчив 1911 року. 1913-го здав екстерном екзамен у реальній школі ще за два роки. Саме дядько і підготував небожа до іспиту на атестат зрілості.

Після цього Віктор влаштувався урядовцем у казенній палаті Кам'янця-Подільського. Напевно, й тут сприяв рідний дядько – на жаль, ім'я його не збереглося.

На початку 1915 року Віктора Чекірду мобілізували до війська. “В 1915 році скінчив Першу Київську школу прапорщиків, після чого увесь час був на фронті аж до Революції 1917 року” [2, арк. 3].

Однією з ознак революції була українізація російських частин. У ній і взяв активну участь Віктор Чекірда. Відтак в українській армії хорунжий Чекірда був від початку її створення. Пройшов з нею всі кампанії. Брав участь у Першому зимовому поході Армії УНР під проводом Михайла Омеляновича-Павленка. У лавах українського війська “до останнього менту боровся за самостійність Батьківщини” [2, арк. 3].

Коли в жовтні 1920 р. внаслідок прелімінарного мирного договору в Ризи між поляками та росіянами протибільшовицький фронт завмер на Поділлі, Віктор Чекірда перебував у заплілі червоних. Не дочекавшись визволення свого терену рідною армією, він перейшов кордон та проінформував українське командування про дислокацію більшовицьких частин. Робив це неодноразово. Виконав і доручення командування передати особисто в руки секретний пакет комдиву 41-ї советської дивізії Володимиру Стойкіну, який мав таємні зносини зі штабом української армії. Про цю небезпечну місію Віктор Чекірда детально розповів у своєму спогаді “З недавнього минулого” [3, арк. 37 – 37 зв.].

Перемир'я для української армії мало катастрофічні наслідки: червоні підтягнули ешелони солдатні із внутрішньої Росії й 11 листопада перейшли в рішучий наступ, відкинувши Петлюру за Збруч.

Віктор Чекірда до Польщі не пішов. Перебувши зиму на нелегальному становищі, навесні, а може, й улітку 1921 року він встановив зв'язок з Повстансько-партизанським штабом генерала-хорунжого Юрка Тютюника, який готував повстання в Україні.

Легалізувався Віктор під вигаданим прізвиськом на посаді заступника заготівельного відділу в Томашполі Ямпільського повіту. Але, відчувши, що за ним стежать, мусив тікати. Ще раз змінивши прізвиське, влаштувався “начальником міліції на 4 волості” [2, арк. 3]. Та й тут він не закріпив місця – після двох місяців служби довелося знову рятуватися втечею. Роздобувши документи на нове прізвиське, знайшов роботу на цукроварні.

Його козаки збиралися лише на акції. Нальоти здійснювали здебільшого вночі, атакували переважно “ріжні чека” [2, арк. 3 зв.], нещадно нищили живу силу ворога, документацію, майно, випускали політ'язнів. Удень отаман знову ставав “совслужасім”.

Налагодивши службові стосунки з директорами цукроварних заводів, переважно поляками, перезнайомився з командирами більшовицьких частин, які стояли гарнізонами в цукроварнях. Проводячи з ними дозвілля, діставав цінну інформацію. Червоні й не здогадувалися, що гарний з лиця, смагливий юнак і є отим грізним Чорним Вороном, за голову якого вони обіцяли “велику нагороду” [2, арк. 3 зв.].

1921 року (очевидно, напередодні зими) Віктор Чекірда приїхав до Польщі зі звітом до українського командування. Перезимувавши в таборі в Каліші, повернувся на окуповану Батьківщину...

Раптом в одну неділю в снігах почулося:

– Здоров, куркуль, давай жрать!

Чекірда ледь устиг скочити на горище.

Це були “северніє братья”.

Отаман добре чув, як непрохані гості “замовляли” собі мед, сметану, вареники, курятину... Казали, що невдовзі сюди прийде їхній командир.

Господар присягався, що сметани немає.

– Кантрревалюція?! – гаркнуло низу. – А ето відіш?!

І кацапило показав нагайку.

– Але господин... товаріщ... барин, чи як там вас?! – намагалася спечатися господина.

Побоюючись обшуку, Віктор виліз на бантину, а з неї глибоко пірнув у сіно. За хвилику почув, що хтось обережно ходить по горищу. То була Марися – наймолодша, чотирнадцятилітня, дочка господаря. Як кішка, вилізла вона на бантину і звідти звернулася до отамана:

– Ой, пане Чорний Ворон, нате вам кусок хліба і сала, бо обідать ледве прийдесться сьогодні. Біда! Сьогодні в нашім селі став на дньовку карбаталіон. У нас командир якийсь... Мамка побігли до Софронової Явдошки за сметаною, бо хотіли бити “за контрреволюцію”...

Від дівчини Чорний Ворон довідався, що каральний батальйон вирушає в путь завтра вранці – йде в дальнє (20 верст!) село, яке відмовилося здавати продподаток. У тому селі й забили червоноармієця.

Скоромовкою поінформувавши отамана, Марися набрала з мішка гороху й понесла до хати.

– А татко полізуть на горище по тютюн, то й усе розкажуть, – на прощання сказала вона.

Справді, невдовзі виліз на горище й господар. Оповів те саме, що й метка дівчина. Отаман дав йому завдання переказати хлопцям, які ховалися в сусідній хаті, що він чекає їх о 8-й вечора в рові за цвинтарем.

Попростав також послати зв'язкового до лісного, де завжди гостював хтось із повстанців, і передати, щоб наполохали червоних у містечку, зробивши “нальот” на зсипний пункт.

Господар пішов, а Чорний Ворон витягнув з торби “Три мушкетери” Олександра Дюма... Читав, доки не заснув. Збудив його господар.

Надворі вже сутеніло. Дядько сказав, що з усіма завданнями впорався, і простягнув отаманові листа. У ньому повідомлялося, що до містечка приїхав секретар “ком'ячейки” і що о 8-й вечора 15 козаків із двома “Люїсами” піднімуть стрілянину, а дядьки одночасно “нападуть

із мішками на зсипний пункт”. “Нехай кацапня трохи вгамується, хай дружать, падлюки!” – так закінчувався лист [4, арк. 38 – 39 зв.].

Поки Чорний Ворон читав, дядько бідкався, що червоні поставили в нього п'ятеро коней, а один жеребець покусав тільну корову й тепер, певно, пропаде молоко. Жалівся, що москалі беруть у хаті все що бачать. “А я до того не звик”.

Казав селянин, що комісар дуже лаявся, коли довідався, що він відіслав в інше село своїх старших дочок.

Наприкінці короткої розмови домовилися, що господар повідомить, коли можна буде прошмигнути з горища у двір. О пів на восьму, після сигналу, Чорний Ворон наважився – і тінню промайнув через двір за клуню. Коли вже проходив повз хлів, двері прочинилися і Марися простягнула йому клуню.

– Це на вечеру, – стиха сказала вона і, засоромившись, причинила за собою двері...

За кілька хвилин Чорний Ворон уже був за городами. У цей час із боку містечка почулася стрілянина. Не прискорюючи ходи, він прямував до умовленого місця. Коли дійшов до рову, стиха свиснув і занімів в очікуванні відгуку.

З рову, прямо в нього під носом, почувся такий же тихий свист. Отаман зіскочив до товариства. Не було лише Скорого зі своїм “співмешканцем” – виявилось, що в хаті, де вони переховувалися, зупинився політрук, навколо ходила варта і непомітно вибратися було неможливо...

Почувся стукіт копит. Троє вершників промчались у бік містечка – червоні били на сполох.

Шукаючи зручного місця для засідки, повстанці пройшли ще з півверсти і знову залягли в рові. Стрілянина в містечку ставала густішою. Серед рушничних пострілів вирізнялися впевненістю голоси “Кольтів”.

Було холодно, довкола розлігся густий туман. Сіяла мжичка. Та що поробиш – треба сидіти. Чекали на карбат, який мусив поспішати на згуки бою.

Неголосно оповідали про останні події. Один з повстанців розказував, як сьогодні “товариш” ледь не кинув його замість сіна коням за драбину.

Отаман згадав про згорток Марисі й запропонував перекусити. Розгорнули. Знайшли чотири калачі й... дві гранати.

Чорний Ворон із вдячністю подумав про дівчину, яка, можливо, ще й досі мерзне в хліві – аби лише не потрапити червоним на очі.

Розламали калачі. Та їсти не довелось: хтось уже хляпав дорогою. Спливло кілька напружених хвилин. Над повстанцями повільно проплив силует. Один, другий... Це розвідка.

Коли передова стежа пройшла далі, отаман сказав, ні, скоріше подумав:

– Стріляти в голову колони... І розсуньтесь трохи.

Його мовчазну команду почули, бо розсунулися.

Минула ще хвилина напруженого чекання. Каральний батальйон “плив” у тумані тихо, мов мара. Було чути тільки чавкання болота і фортання коней. Та в коней дзеленчав інколи трензель. Ось з'явилися неясні силуети трьох вершників.

Стиснувши в руці Марисину гранату, отаман штовхнув ногою сусіда, мовляв, будь готовий. І враз із рову блиснуло п'ять рушниць. Потім освітив дорогу вибух гранати.

Бачила б Марися, що натворила...

“Мара місила на місці болото, кипіла, клетотіла. Щось душилося, хропіло” [4, арк. 38 – 39 зв.].

Хтось дико заволав:

– А-а-ай!!!

Карбат пішов урозтіч – аж земля гуділа. А вслід стріляло лише шість рушниць.

Перед повстанцями бився в судамах кінь, змушуючи їх підніматися над ровом...

“Нараз із боку цвинтаря почувся крик, стріли: цілий цвинтар ніби ожив вогниками” [4, арк. 38 – 39 зв.].

Отаман здивувався і припинив стріляти... А з більшовицької застави заторохотів кулемет. Коли кулі заспівали зовсім поруч, повстанці зникли в рові. Бігли, нахилившись, досить довго, а вслід продовжував насміхатися кулемет.

Мокрі як хлющ дісталися повстанці містечка. Воно принишкло, лише на зсипному пункті було весело: дядьки ділили продподаток.

– Помагай пан Біг, – привітався отаман, проходячи повз селянина, який накладав нашійники на коней, збираючись від'їжджати.

– Спасибі. А куди вас Бог провадить?

– Все одно.

– Так сідайте, я вас підвезу. Дорога тут усе згори – аж до нашого села. А там червоного духу нема.

Попрошавшись із товаришами, Чорний Ворон та його охоронець вместилися на підводі, а дядько, вйокнувши, почав збуджено оповідати:

– Забили секретаря ячійки та ще якихось двох “товарищів”... А наших було видимо-невидимо – можна було ціле місто забрати в мішки – не те що зсипний пункт. Мабуть, сам Чорний Ворон був, але ніхто його не міг пізнати, бо темно ж. Він наказав розібрати лише зсипний пункт, і оце везу для шости господарів... Буде пшеничка на Паску.

Почувши слово “Паска”, козак, що оберігав отамана, із жалем згадав про калачі, які залишилися в рові.

– Та хай їм грець! – гукнув дядько. – Ось скоро приїдемо додому, то їстимемо вареники. Ми для вас дамо все що хочете, бо ми без вас ніщо. І сьогодні без вас булибисьмо нічого не зробили... Коли прокляті почули, що біля цвинтаря бомби рвуться, кинули кулемета і зникли – як корова язиком злизала. Ось я взяв від нього рукавицю, – дядько показав азбестову рукавицю, – пригодиться старій баняки відсовувати чи окріп носити...

Дядько казав правду – в селі партизанів зустріли добре.

На другий день під вечір Чорний Ворон з козаком відвідав засідання тутешнього “сельсовета” і довідався про подробиці вчорашнього бою біля цвинтаря. Виявляється, що там було забито командира карального батальйону – того, що сметанку з медом любив. Поліг і його помічник. Кільканадцять червоноармійців поранено.

– Повстанці навіть не зняли бурки з тіла командира, лише насміялись над ним, – захоплено розповідав один із членів сільради. – Він лежав, обнявшись зі своєю кобилою, а біля них лежали калачі – як шлюбний коровай.

Селяни аж за боки бралися. Й отаман разом з ними, – хоч добре знав, скільки правди, а скільки вигадок у тій розповіді.

Та сміх само собою урвався, коли довідалися про арешт лісничого. Причиною було те, що червоні знайшли в нього такі самі калачі (лісничий якраз справляв хрестини). Й червоні зробили висновок, що він або сам був на місці бою, або мусить знати повстанців. Чоловікові загрожував розстріл.

Це стурбувало отамана – лісничий віддавна допомагав йому, і взагалі, в повстанському житті “доводилось дуже важити тими людьми, що жили на самоті” [4, арк. 38 – 39 зв.].

Тому через сільраду відіслав у містечко команданту більшовицької залоги такого змісту записку: “Цим повідомляю, що команданта карбатальйону забито Чорним Вороном вчора увечері, о 8-й годині вечора. Лісничий М. в цьому не повинен – ні словом, ні ділом. Просимо його негайно звільнити, інакше відповідатимете Ви та доручена Вам залога, а в першу чергу цей сельсовет, через який пересилаємо Вам оце повідомлення”. На прохання одного з членів сільради отаман дописав: “А калачі по цілім Поділлі однакові: пшеничні, м'якенькі, гарні”. Отаман і козак підписалися, а голова “сельсовета” ствердив їхні підписи печаткою...

Невдовзі лісничого відпустили – як сказав сам більшовицький командант, “за недостатком улік”. Як видно, не бажав загострювати стосунки з невідомими месниками. Вони вже показали, на що здатні.

Наступного дня отаман завітав до лісничівки. Там зібрався чималенький козацький гурт. Скорий якраз оповідав, як він зі своїм напарником зараз же по п'ятах карбатальйону зібрав кількох місцевих хлоп-

ців, потім до них приєдналося ще кілька дядьків. Зайняли “пузицію” на цвинтарі. Захопивши більшовицьку заставу, почали з кулемета бити по карбатальйону.

Скорий, а за ним й інші повстанці сміялися, уявляючи, як “товарищі” переорювали носами ріллю, кидаючи манатки. Лише господар був сумний.

– Чого сумуєте? – нарешті запитали його.

– Та й не сумую, а просто досадно, що мене прозрадили калачі... Як вони там опинилися, не знаю, але то справді були мої. І через них, власне, був би пішов землю їсти. Тьфу! – і він сердито сплюнув набік.

Скорий кинув:

– Та все ж не ви, а червоні пішли землю їсти.

Знову вибухнув сміх, а в отамана аж залоскотало в грудях...

Починалася весна 1922 року...

Скільки було таких кривавих пригод упродовж того року!

Та ми майже нічого про них не відаємо.

Завдяки публікації в еміграційному журналі “Дороговказ” уривка споминів Віктора Чекірди знаємо хіба ще про такий епізод українсько-російської війни...

Настала осінь. Більшовики укріплювалися на нашій землі. Особливо “розгосподарилися” чекісти, які боляче дошкуляли місцевому населенню. “Треба робити порядок”, – вирішив отаман.

Вибрав комуністичне свято, очевидно святкування 5-ї річниці Жовтневої революції, – знав, що без горілки воно не обійдеться, відтак легше буде кацанню спровадити до чортів у пекло.

Про операцію отаман попередив міліціонерів – це були “свої люди”.

Оскільки Віктора в містечку знали, навіть уважали за родича директора цукроварні, він з відділом не поїхав. Але без діла не залишився – взяв на себе телефонічну станцію, де мав перерізати проводи та зв'язати телефоністку – щоб з переляку допомогу не викликала.

Перед нападом Віктор Чекірда зайшов до священника, який його “дуже мило прийняв”. Панотець попрохав не забути “зняти” комісара, що урядовав на цукроварні. Комісар залицявся до його дочки, до того ж страждав на венеричну хворобу [1, с. 28].

Благословення священника мало силу – за півгодини телефонічна станція вже не мала зв'язку зі світом. Чорний Ворон із двома товаришами знову попрямував до панотця – за рушницями, які лишили в нього, щоб не привертати уваги на вулиці. Для успішного нападу на станцію вистачило пістолетів.

Зненацька з темряви виростили три постаті.

Пролунало грізне “Стой!”.

Для маскуванн^я Чорний Ворон використав російську мову, мовляв, “ребята, да ви што, да ми свай”. А замість документів вийняв з кишені револьвер...

З патрулем загону “па барьбе с бандітізмом” розправилися хутко.

На вулиці знову затихло...

“На дорогу” священник обдарував козацтво салом, часником, сіллю та калачами.

Уже в полі почули, що їдуть підводи. Причаїлись.

Червоноармійці!

І знову: “Стой!!!”

Довелося використати не тільки пістолі, а й гранати. “З кіннотчиками ми скоро дали раду, – згадував Чорний Ворон, – а підводи повтікали. Знову все затихло. Лісом дісталися хутора...” [1, с. 29].

Незабаром тут з'явилися ще 25 партизанів, які принесли документи та револьвери забитих чекістів. Притягли й кулемети. Хлопці повідомили, що вдалося випустити на волю всіх арештантів.

Як розвиднилося, послали в розвідку на цукроварню дідуся. “Він швидко повернувся й повідомив, що директор цукроварні ставить відро спирту за вбитого комісара, а за красноармійців уже най ставлять селяни, що їх нарешті позбулися” [1, с. 29].

1922 року біля села Іванівки, неподалік Яруги на Дністрі, партизани Чорного Ворона знищили каральний більшовицький загін, але під час бою отаман дістав кулю. Товариші змушені були переправити його на лікування до Польщі.

Незважаючи на поранення, поляки кинули його в табір. Про це він написав своєму братові Якову в Подебради, до Української господарської академії.

Яків Чекірда був запеклим козаком. Коли воював у лавах Армії УНР, вишивав хрестики на довжелезному шликіві, білий хрестик – за вбитого денікінця, червоний – за ліквідованого більшовика.

З табору інтернованих Віктор хотів знову вирушити до України – мав надію поквитатися з ворогами, “але за це усе заслужив лише зі сторони вищого командного состава невдячність”, тож вирішив їхати в Подебради, до брата, щоб і собі продовжити освіту. “Но також глибоко помилився, позаяк уже 10 місяців тільки і чую, що стараються і обіцяют, а в цей час я мушу працювати тяжко в лісі, де ледве зможу виробити на харчі”, – писав він у “Власноручному описі мого життя” [2, арк. 3 зв.].

Два роки Віктор Чекірда був матурантом, нарешті, в липні 1924 року, його прийняли до Української господарської академії в Подебрадах на економічно-кооперативний відділ. Та навчанню заважали хвороби, набуті під час збройної боротьби. Рентген виявив у нього початковий туберкульоз легень, окрім того, він хворів на неврастенію та анемію.

Терпили відморожені вуха, боліли нариви на голові. Страждав він і на серцеві напади. Відтак несвоєчасно здавав заліки та екзамени. Через академічні заборгованості його позбавили стипендії. У розпачі Віктор пише до ректорату листа, в якому просить допомоги, адже він на чужині “не має жадних засобів для існування” [2, арк. 30]. У цей тяжкий час приходили думки про самогубство [2, арк. 27 зв.].

Довелося прощатися з Подебрадами. Його особиста справа як студента Української господарської академії закінчена 4 липня 1925 року. Та від мрії про навчання він не відмовився – пізніше студював у господарчій школі в Рожнові (Чехословаччина).

16 грудня 1934 року, маючи вже сорок років, Віктор Чекірда повинчався з дочкою лісничого...

Після Другої світової війни колишній отаман перебував на еміграції в Німеччині, очевидно, в таборах для переміщених осіб. 13 років жив у Парагваї. Заснував тут ефективну молочну ферму. Згодом виїхав у США. Хоч гроші заробляв тяжкою працею, але був “щедрим жертводавцем на національно-громадські потреби”. Співпрацював із журналом “Дороговказ” (Торонто) – органом вояцької думки і чину, до редакції якого надіслав чимало спогадів про “минуле партизанське життя” [1, с. 28]. Більшість із них ніколи не були опубліковані. Де вони тепер, я не знаю.

У листопаді 1964 року редакція “Дороговказу” привітала сотника Армії УНР Віктора Чекірду з 70-літтям. У короткому вітанні редакція повідомила, що Віктор Чекірда – лицар трьох українських орденів: Залізного хреста, Хреста Симона Петлюри та Воєнного хреста [1, с. 28 – 29].

Далі сліди колишнього отамана губляться. У будь-якому разі ми повинні запам'ятати це ім'я. Адже народ, який забуває своїх оборонців, не вартий кращого життя. А ми ж претендуємо увійти в сім'ю європейських народів. Народів, які гідно вшановують тих, хто пролив кров в обороні Вітчизни.

Джерела

¹ Дороговказ: Орган вояцької думки і чину. – Торонто, 1964. – № 3 (22). – Листопад – грудень.

² Особова справа Віктора Чекірди // ЦДАВО України. Ф. 3795 с. – Оп. 1. – Спр. 2147.

³ Чекірда В. З недавнього минулого // ЦДАВО України. Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78.

⁴ Чекірда В. Калачі прозрадили // ЦДАВО України. Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78.

Палажка Микитівна Ліховецька, двоюрідна сестра Віктора Чекірди, сестра-жалібниця, начальник санітарного потяга Армії УНР. Її нареченого, українського підпільника Якова Приступу, розстріляно 1925 року. Київ, 1978 р. (?). З оригіналу. Публікується вперше

*Зліва направо: Олена Ліховецька, Ірина Вакулюк та Яків Чекірда. Київ, 1972 р. (?).
З оригіналу. Публікується вперше*

*Ліворуч Яків Чекірда, козак отамана Якова Шепеля та Армії УНР, рідний брат
Віктора Чекірди. Київ, 1972 р. (?). З оригіналу. Публікується вперше*

*Олена Ліховецька, племінниця Віктора Чекірди, Іра Вакулюк і Яків Чекірда.
Київ, 1972 р. (?). З оригіналу. Публікується вперше*

Чорний Ворон

*Пам'яті отамана Чорного Ворона,
який загинув з товариством
на Покрову 1920 року
поблизу с. Розуміївки
у нерівному бою з будьонівцями*

Чорний Ворон! Чорний Ворон!
Чом же склав ти крила?
Чому волю не плекаєш,
небо й степ покинув?

Ой не склав я свої крила
та й не зрадив волю.
Чорна хмара небо вкрила –
принесла недолю.

Полягли всі козаченьки
у бою завзятім.
Підрубали мені крила
вороги прокляті.

Край дороги під дубами
вирили могилу.
Поховали... Поховали
волю України.

Замітають суховії
землю наді мною.
Де ж ви, орли молодії,
чом забули волю?

Хто ж над степом чорну хмару
розжене-розкрає
і гадюче враже плем'я
збере в нашім краї?

Чорний Ворон! Чорний Ворон –
степовий отаман –
із забутої могили
розмовля з вітрами.

Володимир СТЕЦЮК
Кривий Ріг, весна 2000 р.

Чорний Ворон (Микола Скляр)

*Студент Катеринославського гірничого інституту
Микола Скляр із Жовтих Вод, під якими у травні 1648 року
Богдан Хмельницький розбив польське військо, виявився не менш
завзятим козаком, ніж запорожці Великого Гетьмана.
Хто зна, може, й він був нащадком когось із тих,
хто в XVII столітті здобував волю Україні...*

Був студентом.
Гірник тямовитий
з нього б вийшов. Та час не такий!
На коні він сидів як улигий,
а в тій гриві – багряні стрічки!
Заплела їх, напевно, кохана,
як його проводжала в похід,
і стояла вона, тонкостанна,
довго-довго дивившись услід.

А загін – із махновців колишніх,
що збудились до рідних святинь,
прапори свої чорні залишили
і піднесли в бою жовтосинь.

У Медведівку мчав Чорний Ворон,
бо отамани з'їхались там;
закликав, наче вихор суворий:
“Годі тут обарятися нам!..

Та у мене ж не коні, а змії,
а бійці – наче справжні орли!
Нумо швидше на Київ, на Київ,
визволяти киян з кабали!
Тридцять тисяч у нас, що балакати?
Цілу армію зможем зібрати
по дорозі... і перед поляками
нашу давню столицю узяти!”

“Ет, – промовив отаман Блакитний, –
все вам Київ отой у думках.
Ми, зійшовшись отут монолітно,
“прогуляймося” в червоних тилах!”

Застрочив кулемет на тачанці
по червоній лавині впритул,
отака-то була “погулянка”,
аж повітря свистіло від куль!

Але їх оточили у лісі,
і червоні гатили з гармат.
Чорний Ворон гукнув: “Товариство,
хто zostався в живих, озовися?
Не проб'ємося – то будем... вмирати!”

Бій нерівний, густий, рукопашний...
Не здригнувся на лиці жодний нерв.
“Я здаюся!” – Ворон крикнув безстрашно,
але то був... військовий маневр.

Підпустив скільки встиг ворогів
й на той світ за собою повів.

Ольга СТРАШЕНКО
Київ, 14 березня 2013 р.

Подвиг трьохсот

*Чорному Ворону (Миколі Скляру) та його
хоробрим козакам присвячується*

Було їх триста, триста козаків –
Дужих та сильних, справжніх вояків.
Лягли всі в тім лісі, в нерівнім бою,
Їм кулі співали пісню свою.
Їм приспівом шаблі свистіли в руках,
Палили гармати по цих козаках.
Ніхто з них не здався, ніхто не вцілів,
Всі триста лягло тут буйних голів.
На герць той смертельний всі стали без слів,
І бій тут, мов пекло, завзятий кипів.
Лежить Чорний Ворон та триста бійців,
Набої затис він в заляклій руці.
Не здався на милість московській орді,
Останній набій він залишив собі.
Прийняла у лоно їх рідна земля,
Забрала у себе своїх немовлят...
Онуки! Нащадки! Це ж справді було!
Це бачило й чуло принишкле село.
Московська ж навала, червона орда
Стирала із пам'яті все без сліда,
Бандитським повстанців клеймила клеймом.
Вже час все згадати, а ми мовчимо.
Хай пам'ять про наших славетних бійців
Гартує за Правду та Волю борців!
Та й крові немало уже пролилось,
Щоб в вільній Україні нам вільно жилось!

Володимир ВОЗНЮК

с. Цибулеве Кіровоградської обл., 16 жовтня 2006 р.

Чорний ворон

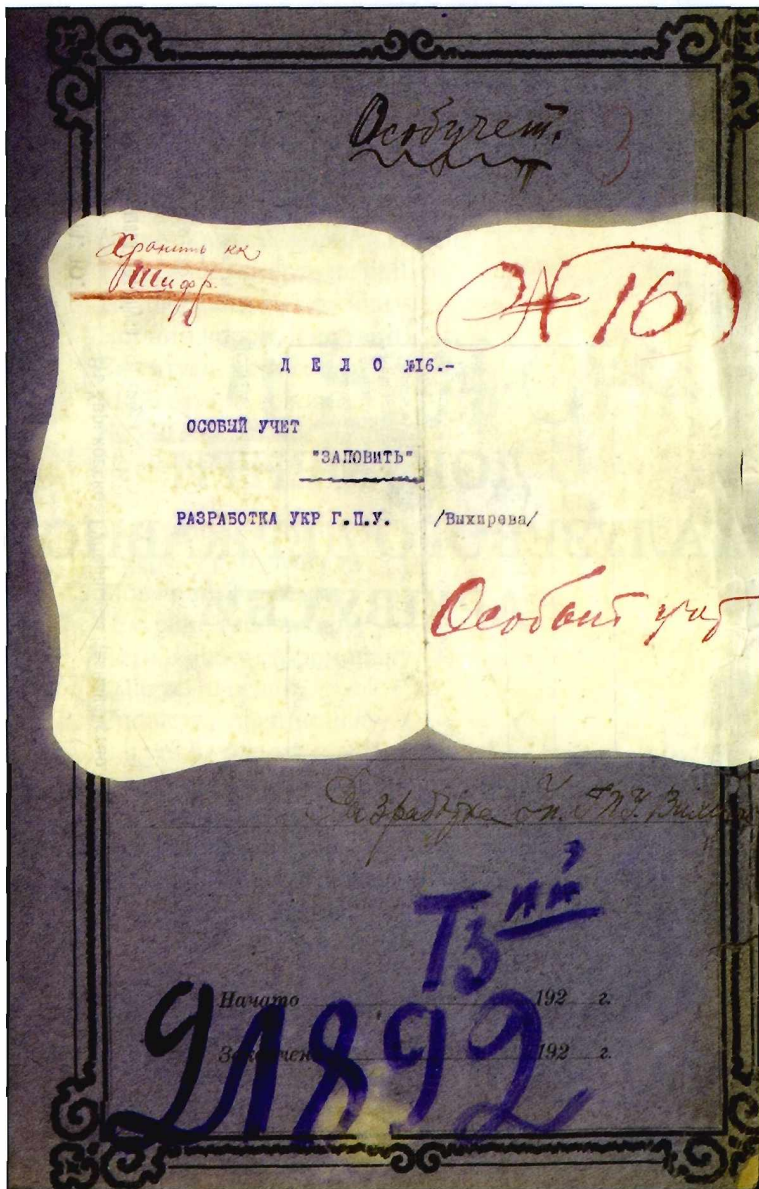
Народна пісня, переклад Антоніни Литвин

Чорний ворон, чорний ворон,
Наді мною смерть не сій!
Не діждешся ти поживи –
Чорний ворон, я не твій!
Ти готуєш кігті гострі
Моїй буйній голові?
Ждеш на тіло моє й кості?
Чорний ворон, я не твій!

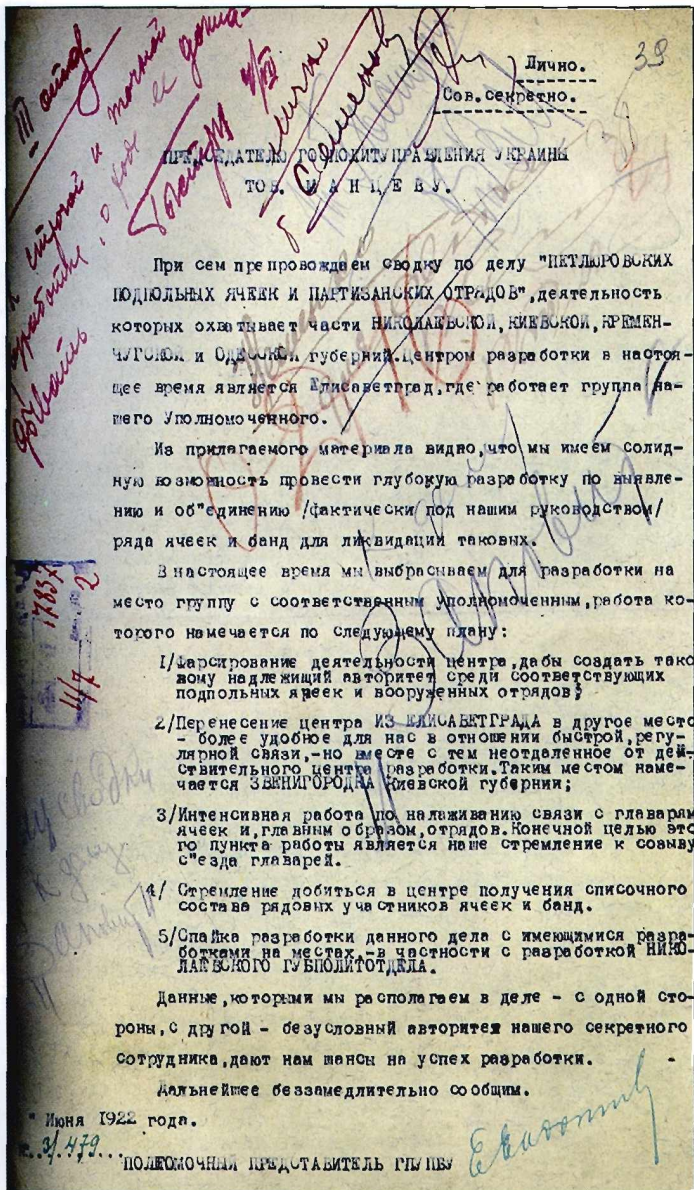
Як в даровану хустину
Смертну рану зав'яжу,
Мову я тобі вестиму,
Про одне тебе прошу:
Лети в рідну сторононьку
І матусі передай,
Сповісти і дівчиноньку –
Я поліг за рідний край!

Закривавлену хустину
Неси милій і скажи:
Не вернуса! Вона вільна –
Я з другою одруживсь!
Тиху, скромну наречену
В чистім полі я спіткав.
Обвінчальна була сваха –
Шабля гострая моя.
Стріла вражая вінчала
В битві грізній, роковій...
Бачу, смерть мене стрічає –
Чорний ворон, я вже твій!

**ДОКУМЕНТИ
ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ СБУ**

Обкладинка тому №3 агентурної справи "Заповіт" (розробка уповноваженого Особливого відділу ГПУ Івана Віхирева). Розпочато у квітні 1922 р. Оригінал

Лист повноважного представника ГПУ на Правобережній Україні Юхим Сьодокимова голові ГПУ Василю Манцеву про спецоперацію з метою об'єднати й очолити українське підпілля в Миколаївській, Київській, Кременчуцькій та Одеській областях. 29 червня 1922 р. Оригінал

А / Петляровка.

Разработкой Енисейстрядского дела /см.специальную доклад от 29-го июля за № 3/479/ в отчетном периоде установлено следующее: 28-го июля из СТЕПНОГО приехал ВОЙНОВ, который ездил в Шуку обеспечить сбор сырья, переночевал в Утром, вместе со СТЕПНИМ, ШКОТОВИМ и ХАЙДЕКОМ отправился в районный город Рига Екатеринославской г. губернии. Через Красноярскую губернию проехали проселочными дорогами, где нет возиных частей. 30-го июля прибыли в Волыня, где остановились у Ивана ЧЕРЕВНИ /местный агроном/. Там СТЕПНОЙ был три дня пока к нему приехал атаман ЛУТНИ /заставшая фамилия ЧЕРЕВНИ/ Енисей Степанович, двоюродный брат агронома. Приехал с тремя хорошо вооруженными казаками, которых отправил к лошади, а сам всю ночь беседовал со СТЕПНИМ. Утром позвал Председателя Исполкома и в присутствии СТЕПНОГО, сказал: "Я знаю, что все село догадывается, что эти люди не из красных. Вы тоже знаете, но должны держать язык за зубами."

В беседе с ЛУТНИМ СТЕПНОЙ выяснил, что он имеет отряд численностью около 70 сабель, которые в настоящее время работают пятачками в районе Нового-Буга оперирует ЧЕРНЕНКО Платон, имея около себя 18 сабель при 9 пулеметах, который подчиняется ЛУТНОМУ. Остальные 50 разбресаны пятачками по всему району ЛУТНОГО: часть Енисейской, Красноярской и Екатеринославской губ., до Нового Буга. Среди населения ЛУТНИ и его отряд пользуется большим авторитетом. Пробыв там еще сутки, СТЕПНОЙ с ЛУТНИМ на его лошадях выехали в Енисейотряд к Командующему /ВАСИЛЬЕВУ/, а ВОЙНОВ по приказанию ЛУТНОГО, отправился на операцию. Вернувшись СТЕПНОЙ выяснил, что СВИЩЕН ЛУТНИ член Центральной Рады УНР и генерального секретаря. СВИЩЕН - простой казак ЛУТНОГО, имея в своем распоряжении 80 сабель; отряд его в настоящее время разбит, а сам он прячется.

Вместе с ЛУТНИ отъезжал один из казаков - КОВАЛЬ Осип из с. Верболийки Александровского уезда /один из главных командиров банды АНАНОВА/. В Енисейотряд ЛУТНИ привел 5 лошадей, из которых одну продали, а еще велел на уезд АЛЕКСИНИ; остальные же из которых ехал сам ЛУТНИ, оставил на восточной квартире ИЛЬЕНКО.

5-го июля приехал ВАСИЛЬЕВ. При свидании с ЛУТНИМ он выяснил, что ЛУТНИ член центральной рады и генерального секретаря. В 1919 в 1920 г.г. он работал совместно с ГЛУБИ - ГЛУБИМ командиром 2-го Александровского полка. После ухода ШИШЕВОВА в Пальму, по согласию его приказа, уезд в Александровский уезд на подпольную работу оформил отряд, который оперировал по Александровскому и Екатеринославскому уездам. С ИВАНОВИМ сначала ЛУТНИ поддерживал только связь, а последнее время отряды лишь поддерживали связь: почти все в ИВАНОВА были соединились. После смерти АНАНОВА отряд разделился на малые части, из них одной из них командовал ЛУТНИ, подчинив себе также командиров малых частей, как ЧЕРНЕНКО.

В марте месяца ЧЕРНЕНКО Платон /бывший Командант Штаба и врач банды ИВАНОВА/, был ранен, а ЛУТНИ заболел сначала воспалением легких, а потом свиным тифом. Сильная голодовка в районе, болезнь атамана и преследование 30 Кавполком 15-ой Сиб. Дивизии - все это вынудило банду разойтись на пятерки и тройки и жить по деревням, где они пользовались укрывательством крестьян и изредка делают налеты на деревни. Связанные были устроены на Сослудбу: так, например, АСКАБАН Гаял и еще две беринки устроились на пунктах АРА в немецких колониях.

Иногда тройки и пятерки соединялись для крупных операций в более или менее значительные отряды, выискали из своей среды старшего. Такой случай был со СВИЩЕН. Под его командой банды отрясли сошную пунку, склады АРА в немецких колониях за Кривым Роном и унесли из колонии племенных лошадей.

В район ЛУТНОГО недавно приехал из командом от ПЕТЛЯРА, нар. Начальник 3-го района Пятигорск Влади лод-дон СКЛЯН, который работает здесь под кличкой СЯРКО/СКЛЯН, бывший петляровский министр, уехал из-за кардона еще в то время, когда ВАСИЛЬЕВ был в Пальме ЛУТНИКА/. В этом же районе работает полковник СЛОБДЬ-ВОЛЖ/БЛОХ/, которого ВАСИЛЬЕВ знает по работе в Одессе, а также поручик ЛУТНИКА /участавший во Березовке возле Нового-Буга/. В настоящее время ЛУТНИ в ЧЕРНЕНКО выдворены и протопили снова к работе. Организация возстания почти закончена - ждут сигнала.

Население деревень сильно недовольно Соввластью в отношении к ней определяемое враждебно. Связи с центром у ЛУТНОГО сейчас нет

Перший аркуш витягу зі зведення ПП ГПУ в Правобережній Україні "Петлюрівські [отамани]", створеного на основі доповіді уповноваженого Особливо-го відділу ГПУ Івана Віхирева від 24 липня 1922 року. Копія

- 2 -

и он очень доволен, что через **ВАСИЛЬЕВА** представляется возможность ее пол-чить. В конце разговора **ЛЕТНИ** предложил **ВАСИЛЬЕВУ** ехать в его район и сделать осмотр организации и отряда. По дороге в Елизаветград **ЛЕТНИ** убила Уполномоченного Криворогского **КУЗНЕЦОВА**, забрал у него все документы, одежду и оружие. Среди документов захвачен **ПОВЕЛЕНИЕ**, **АНКЕТЫ** и областного совета осведомителей, списки круговой поруки, списки лиц за которыми следят и которых разыскивают. Анкеты осведомителей и их подписи **ЛЕТНИ** rozdal казакам и приказ перестрелять всех. Указанных же в списках разыскиваемых и наблюдаемых, он предупредил. Все захваченные документы, кроме личных документов **КУЗНЕЦОВА**, но которые **ЛЕТНИ** хвост в выдет осведомителей, которые он rozdal казакам для операции, он представил в Штаб группы для использования.

9-го июля по хаткам **ЛЕТОГО**, **ВАСИЛЬЕВ**, **СТЕШКО**, **ЛЕТНИ**, Нам уполномоченный тов. **ВИХИРЕВ** и знакомые барыни силами группой, при чем **ЛЕТНИ** просил взять у фотографа в негатив, так как - говорит он - хата и отряд и его знает с бородой, все-же спасено.

10-го июля **ЛЕТНИ**, **ВАСИЛЬЕВ**, **КОВАЛЬ** Осен, и **ХАЙДЕК** поехали в с. Водянка Криворогского уезда /родина **ЛЕТОГО**/; ехали спойоне и только в районе с. Вербижки **КОВАЛЬ** начал волноваться и этот район был обойден. **КОВАЛЬ** рассказал, что здесь они захватывали индустриеров и коммунистов, почему его разыскивают. По дороге крестьяне относились очень хорошо, кое-где из хат выходили казаки и спрашивали **ЛЕТОГО**: "Когда садиться на коней?" В Водянку приехали в 2 часа утра. Подвода остановилась перед помещением **ПУШКОВ**. **КОВАЛЬ** и **ХАЙДЕК** остались у лошадей, а **ВАСИЛЬЕВ** **ЛЕТНИ** пошел к своему "председателю брату Ивану **ЧЕРЕВНИК**, там кто-то мелод муку, остановиться было не удобно в **ЛЕТНИ** поместил **ВАСИЛЬЕВА** у вдовы псаломщика, разстрелянного за причастие в организации, которая сообщила, что все спойоние в ЧИ нет, себе жал устраивать оставшихся у лошадей людей. Через час он вернул-ся и повел **ВАСИЛЬЕВА** и спьяннику с **ВИКТОРУ**; поступил к нему и сказал, что он, после чего овленики спросил: "А Маршалкин где здесь?", на что **ЛЕТНИ** ответил: "Моего и без него". Поместив **ВАСИЛЬЕВА** у спьянника **ЛЕТНИ** ушел.

От овленика **ВАСИЛЬЕВ** узнал, что семья **ЛЕТОГО** живет вправе от него, третий дом и что у них все конисковано. По овленику спьянника, **ЛЕТНИ** пользуется среди крестьян большим авторитетом, они корят, скривают, как казого бах и его казаков. Утром прибежала девочка, принесла меду и сообщила, что приехал из Харькова **ЧЕРНЯВСКИЙ** и стал притти к овленику, но задержал ед овленика **ЧЕРНЯВСКИЙ**, переходивший по делу **МРИСКО**. Вскоре пришел **ЛЕТНИ** и повел **ВАСИЛЬЕВА** на Пушковку, где у одного крестьянина было приготовлено молоко и ожидал **ХАЙДЕК**. Оттуда зашли на двор к Ивану **ЧЕРЕВНИК**, забрали винтовки и пошли в поле, где ожидала подвода. Дорогой **ЛЕТНИ** рассказал, что на дьяка из колодца вытащили труп Уполномоченного Губрозмока, которого он убил несколько месяцев тому назад. Через час они были в с. Ситаве, где **ЛЕТНИ** показал **ВАСИЛЬЕВУ** хату вдовы вторю от угла по поперечной улице, где он всегда скривался, эта хата служит также связкой между организациями. Из Ситаве отправлялся в с. Варваровку, около которой их встретил член местной организации в дел знак рукой остановиться. Сообщил **ЛЕТНИ**, что все спойоние, посоветовал ему оставить лошадей во дворе, а самому идти в стов. **ЛЕТНИ** показал ему на **ВАСИЛЬЕВА** и сказал: "**КОМАНДУШНИ**"; после чего тот взял вещи **ВАСИЛЬЕВА** и попросил следовать за ним. Привел его в район Монахаевки, к спьяннику **МИСКО** Петру Ковальвичу, Чортскому, квартире которого держатся двенадцать лиц всех, - он приезжает в Плато **ЧЕРНЯВСКИЙ**. Оводники **ВАСИЛЬЕВА** описала некий **КОРНЕЙ МАНЬКО** член местной организа-ции, он - из Петляровской станицы, из Вороньской станицы; оводники **ВАСИЛЬЕВА** описала некий **ИВАНОВА**, Подойда и оид, но бы **МИСКО** **МИСКО**, он распрямил его и сказал: "Да, после чего тов. **МИСКО** отдала впер в вытятила туде **ВАСИЛЬЕВА**.

В разговоре с **ВАСИЛЬЕВЫМ** тов. **МИСКО** сообщила, что у **ЛЕТНИ** и у овленика все спойоние казаки, что заезде на это арестовали и несколько человек за укрывательство было разстреляно. **ВАСИЛЬЕВ** поклялся разстрелянных, но не успевала его

Другий аркуш витягу зі зведення ПП ГПУ в Правобережній Україні "Петлярівські [татами]", створеного на основі доповіді уповноваженого Особотомо відділу ГПУ Івана Віхирева від 24 липня 1922 року. Копія

3

- 3 -

С.С.С.С.

успіху, сказав, що за кожного розстріляного бандита він утримується як убаче не три комуніста. Стороння така, що у в'язницях в те время звязковий Гала АСАЛАН і він не працював за время облоги; сподіваюсь тільки благодаря тому, що у них єт двойня стени, куда єт хід с чердака і где можно прятаться. Вечером пришел за ВАСИЛЬЕВМ МАНЬКО і повел его в сад, где его уже ожидали: ЛЯТНА, ХАВЛЕР, Степан ВОНДАРЕВКО / был у ИВАНОВА / и Представитель Гуровской организации Сергей КЛЕПАЧ, петлюровский офицер, был у ИВАНОВА и еще какой-то офицер Иван, живший в предместьи Марковка. Ожидали приезда Платона ЧЕРНЕНКО. ВАСИЛЬЕВ показал им журнал и крест, что сразу раскололо присутствующих в его пользу. Прибывши из Гуровки доложил ВАСИЛЬЕВУ, что 30-я подк. ходит отсюда, в его районе сподійно, вчера же его кесан ТКАЧЕНКО Иван убил миллионера и продалашого чекисте.

В дальнейшем разговоре вышло, что в Варнаке-Донцовском уезде руководит офицер МАМЕРА, в Верба-тчке - МАНЬКО, БОНДАРЕВКО и Иван в Марковка. Они ободучиват район - Ситачевка, Варваровка, Братская, Деметчка и др. Ближние села, в каждом из которых имеется явочные квартиры. В селе Гуровке - Сергей КЛЕПАЧ, в распоряжении которого находится Иван ТКАЧЕНКО из с. Терин возле Гуровки. ТКАЧЕНКО считается лучшим террористом. Район КЛЕПАЧА - Гуровка, Терин, Ново-Григорьевка, Ренчиловка и хутора.

В с. Водяная руководит Иван ЧЕРЕВИК, имея районом Водяну, Петрову, Ашовку, и прилегающие к ним села и деревни. ВАСИЛЬЕВ беседовал с ним до утра и отстранил отат. Вечером в комнату вошел какой-то мужчина, оборванный, зрелости, походил на ерпа, это оказался ЧЕРНЕНКО. Хозяин, очевидно, сказал ему, что ВАСИЛЬЕВ, так как тот пошел, назвал себя и попросил сказать ВАСИЛЬЕВУ, так они сади завтракать. После завтрака ЧЕРНЕНКО приказал хозяину отнести казаку, который был у него для покупки, что она и сделала. Затем ЧЕРНЕНКО спросил ВАСИЛЬЕВА знает ли он ЗЮБУДЬ-ВОДЯ, Василия Ивановича СКЛЯРА в ЯВЕНКО, на что ВАСИЛЬЕВ ответил утвердительно и попросил журнал и крест, что возмиле свое обычное действие.

ЧЕРНЕНКО сказал, что во главе немецких колоний за Крыми Регион стоит немец РОБЕРТ, у которого сеть связи с колонией; он Председательский и работает в АРА, куда устроил тех же и Галя НАСКАВУЮ с двумя баринками под другими фамилиями. В районе Ново-Буга работает учитель ЛЯЖИКО, имея связь с МАНЬКО в Одесской организации. Живет в с. Березовке. Влаке в Николаеву район полевиком ЗЮБУДЬ-ВОДЯ, который вышла сейчас в Одесу для связи с Галицкой организацией. Ему туда послано 20 тысяч мужи в 200 миллионов рублей. У него сеть типография. В Натана сра во главе организации стоит сотрудник Гублетиздела ЛУПНИК; - в Херсоне Председатель Сельского Господарства, который связан со СКЛЯРОМ и у него сеть с ним яри. Он помогает арестованным и заготовляет печати для штаба группы СКЛЯРА/СНРО/ раз'езжает в бедве под видом есетника; заводит на и медведьши за то, что он во время болезни ЛЮТОГО в ЧЕРНЕНКО вмешался в военные действия, будучи совершенно не военным человеком, благодаря чему биле провалено несколько явочных квартир и арестованы крестьяне. У СКЛЯРА тоже сеть типография. Сейчас он в Терин, где связался с ерпадом врагеловцев ВИНОГРАДОВА, который желает присоединиться за время воззвания для совместных действий. От СКЛЯРА недавно прибыл звязковий САНКО, который сообщил, что СКЛЯР ежера будет. СКЛЯР имеет печатничку и печать. Месяца три тому назад он поехал за кердан какаго-то СЕМЕНА, но тот до сих пор не вернулся. Средства СКЛЯРА получат от ЧЕРНЕНКО в городских организациях. В Ольгодельской волости во главе организации стоит какой-то поручик, вместе с тем же крупный организация в районе Казани; обороний бунт - Устачевка, где собирается не меньше 10 человек. Видно передвигался 30 боев, все явуют в ерши. Сам ЧЕРНЕНКО находится тоже в ерши, недалеко от ст. Копина.

С ЧЕРНЕНКО ВАСИЛЬЕВ беседовал до вечера. Вечером в саду обобрались: ЛЯТНА, ЧЕРНЕНКО, ВАСИЛЬЕВ, ХАВЛЕР, ВОНДАРЕВКО, Иван из

Маркова, **КЛЕПАЧ КОВАЛЬ**, казак прибувши з **ЧЕРНЕНКО** і **МАНЬКО**. Перед рішенням приєднав крестівцям і особаба, що десь буде проходити, 50-ми воєк, боєвому всі команди ушла в степ. В Бодяку. Утром они проинформировали друг друга о продолжении работы: кого убрал, кого арестовала ЧК, оставили в плен, кого надо убить. **ЛЮТНА** дал распоряжение убить жену убитого им **КУЗНЕЦОВА**, затем передал **БОИДЯКЕНКО** записку захваченную у **КУЗНЕЦОВА**, которую последний отобрал от **Вадими Петрович РОМАНЕНКО** /хот. Войск Александр/ в том, что она является обвинительницей ЧК и приказал убить ее. **ЧЕРНЕНКО** сказал, что им убить лишней, по амнистии бывший член организации **Василий ВАСИЛЬ** и показал освобождение у него документы, выданные Криворожским ГПУ в том, что он не представляет для секретной работы, дабы вернуть свою жену; затем **ЧЕРНЕНКО** отдал приказ убить и одного бывшего члена организации в коммунистов. Передал **ВАСИЛЬЕВУ** чистые бланки, но между прочим заявил, что в села Варваровке им захвачены и оприходованы ценности. С ведома церковного Совета был инспектирован наезд. В село Утиновеку недавно приехал из Бобриня Рентрибунал судить крестьян за укрывательство его казаков. В числе прибывших был следователь **ЖУКОВ**, который освободил двоих и просил связать его с **ЧЕРНЕНКО**.

По окончании доклада все заявил, что поступают в распоряжение **ВАСИЛЬЕВА** и отныне будут выданы все его приказы. Просили разрешения отъез на лошадей и указать час назначения востанья, а то само може прорваться, так как у сильного нешило, так заявил один из казаков. Просили снабдить литературу. **ВАСИЛЬЕВ** сказал, что отъезд их все завтра они полунет себе в казак, который он найдет по приезде в Елизаветград и строго запретил им сепаратне вьот/сленя, которые могут погубить дело.

Время востанья будет вирішене на обшем с'езде. Местом с'езда **ВАСИЛЬЕВ** предложил **ДИБЕ**, но за дальность его откланя. Помиривши на Звенигородке.

В казаке преемни строго распределить районы, а если не може, отделить казачьи сарайи:

1/ Николаевская Дивизия - **ЧЕРНЕНКО**, ее конечные пункты: Кривой Рог - немецкие колонии до Днепра - Херсон, Николаев - Ольшанополь - Борозюкка - ст. Далинокая.

2/ Александровская Дивизия **ЛЮТНО** с конечными пунктами: Пятихатка, Днепровск, вдоль Днепра, Кривой Рог, Долинская железная дорога до ст. Медерове.

По просьбу **ВАСИЛЬЕВА** к Штабу группы прикомандированная **ВОИШВ** и **МКИТА** окончивший Школу Червоных Старшин. **ЧЕРНЕНКО** дал **ВАСИЛЬЕВУ** две явки: одну в Одесской организации, другую на хутор **СОКУРЕНКО**, возле Гурьова под Кавказградом.

На этом Советом было решено: 1/ Все приказы группы никаких выступлений не делать; 2/ В Штабе группы от казачьих Дивизий будут звязковий: от **ЛЮТНО** - **ВОИШВ**, от **ЧЕРНЕНКО-МКИТА**; 3/ **СКЛЯРА** и в военни делом не допускать, предоставив ему возможность работать только по части организации традиционной власти и только в строгим контакте с **ВАСИЛЬЕВМ**; 4/ Начальники Дивизий должны немедленно об'явить свои районы и через неделю прийти в Кавказград с докладом о предварительное перед с'ездом совещание. 5/ Времине прекратить террор безработных; 6/ Представити в Штаб группы телеграмфи **СКЛЯРА**, для чего будет приехал офицер от группы. 7/ Центр переносится в **ЗВЕНИГОРОДКУ** после совещания; 8/ с'езд будет через две недели после совещания; 9/ Все офицеры, прибывших из Крым направлять в Штаб группы или сообщать кто и куда назначен.

Когда начало темнеть, **ВАСИЛЬЕВА** проводили в село. Перед тем им встретило несколько казаков, которые сообщили, что все обстоит благополучно. **ВАСИЛЬЕВ** начал умирать в Дняку на Маркоку, который мет'ю преемни сказал, что если в селе темнеть, то с'ездать все благополучно.

ЧЕРНЕНКО простивши с **ВАСИЛЬЕВМ** и уехал; через час после него поехали лошадей и **ВАСИЛЬЕВ**, с **ЛЮТНОМ**, **КОВАЛЕМ** и **ХАДЯКОМ**, тот же выехали в Елизаветград. По приезде в Елизаветград, застали прибывшего из района **ВОИШОВА**, который 17-го июля на обеди на даче **ИЛЬЕНКО** сказал **ВАСИЛЬЕВУ**, что он видел с **ЧЕРНЫМ ВОРОНОМ** в м. Шполе.

ЧЕРНИЙ ВОРОН простей казак; мастроящая его фамилия **БЕКОУС**, радом на Дове-Уквинцки; ошней оперировал троякими в **Питер** в в настоящее время собрал весь штаб вместе. Дал с'

Четвертий аркуш витягу зі зведення ІІІ ГПУ в Правобережній Україні "Петлюрівські [отамани]", створеного на основі доповіді уповноваженого Особливого відділу ГПУ Івана Віхирева від 24 липня 1922 року. Копія

ВОЙНОВ особина, що єм малая хитер, который имеет много связей. Работал он сначала на Белье в промышленности, ввиду условий предло-
жили его Красными частями. На этом хитере кто-то имел связь
связи, как вышло, студент-прото КВАМА, учитель-руководитель на Ле-
бединском заводе, тоже из Ново-Украинки. На этом обиде ШИБЕН-
КИ особина, что к нему на днях приехали на Ново-Украинку и на
м. Т. Шова несколько человек петляровских офицеров во директо-
рском

ВАСИЛЬЕВ приказал ВОЙНОВУ о'ездить в село, выяснить, что у них
есть в доме, а также о'ездить в село, а он в свое очередь
схватил его КОЛОТОВ, как на это его брата.

На другой день ЛЮТИН получил некая группа № 3 в шифр "ВОЛГ"
вместе с ВОЙНОВИ поехал в Александровский уезд о'ездить свои
районы с тем целью в ЯКОВЕНКО в этом районе не, так как куда-то
пошли ДРОБАТОВСКИИ в настоящее время поехал в Киев к брату
статье КОТЛЯРА для связи с ЗАКЛЯЗНИКОМ

На основании материалов, имеющихся в деле, нами были намечены
три следующих основных принципа данной разработки:

А/Наше и определенное представил себе основной задачей ликвида-
ции ряда банд с их главарями, - новости вод работу в этом на-
правлении, ни в коем случае не рождалась и не дробилась на от-
дельные детали в далекие перспективы.

Б/Работу новости быстро и решительно, ни в коем случае не до-
пуская задержки и колебаний, частично выходящие в разработку
до сих пор. Принципиальная работа должна быть закончена в макси-
мально кратчайшие сроки.

В/Известия наиболее нечестивающей ликвидации, как главарей
отрядов и подполья, так и рядовой периферии.

Находя на этом, наша разработка был выработана в следующем
виде:

1/Нашему Центру необходимо решительно создать себе должный
авторитет, так как только при этом условии мы сможем получить
в свои руки нечестивающие данные для ликвидации.

2/Наше в точности обработать районы в центральных пунктах от-
рядов и подполья.

3/Включить в наше распоряжение связи и персональные вло-
домыши и адресные преходящих лиц, особенно руководящих. Выяснить
конкретно, какие местности служат базой и прибежищем для отря-
дов и подполья.

4/Узнать настоящее состояние в подполье, а также в какой
образом их главарей, и какими образом можно добиться их о'зди-
чения.

5/Добиться регулярной постоянной связи с главарями отря-
дов и подполья, нестрашней на признавая всеобщими законности
и ответственности центра. Выходя этим путем мы сможем иметь необхо-
димые для ликвидации материалы.

6/Обеспечить возможность переселения Центра на Киевского ра-
да в другом, более выгодном для нас месте в отношении шифров
и регулярной связи, но вместе с тем же о'здим отделение на
действительного центра разработки. Таким местом является г.р.
Звенигородка.

7/Обеспечить "личному" работу, обеспечивающую нам возмоз-
ность работы о'зда главарей, это дело нашей работы.

8/Выяснить конкретные связи банд и подполья в земном грах-
данском государственном аппарате, особое внимание обратить на
органы ГПУ в Красную Армию.

9/Выяснить, какие перспективы имеются на главенстве в дан-
ном районе среди банд и подполья.

Наряду с этими принципиальными пунктами разработки нами
принято необходимым выделение следующего:

1/Как связаться с ЗАГОРОДНИИ и ЧЕРНЫИ ВОРОНОИ. Кто такой
ЧЕРНЫИ ВОРОНИ? Встретиться с ним сведения. Детальнее связь между
нами.

2/Настоятельно разработать ИСТЕРНИКО и ЯКОВЕНКО и связях
их результаты не'тны.

3/Выяснить взгляды главарей на КНЕВ, как на центр. Возмо-
жен ли приезд их в Киев?

4/Выяснить взгляды главарей на КЕГЛДРОВСКИИ закардонный
центр и связывать от каго.

Последними результатами разработки дела нужно отметить, что
качественный план удается проводить в жизнь. В настоящее время
за'ете создаются следующим образом: в своем углу, а также в так-
же в своем углу, а также в своем углу, а также в своем углу, а также
НИИ ВОЙНОВИИ путь для связи с ЗАГОРОДНИИ, ЗАКЛЯЗНИКОМ и ЧЕР-

Характерно отметить, что фигурирующие в деле лица и группы
свернулись закардонный в закардонный центр, связь с ним не
имеет и от него не зависит.

ОСНОВАНИЕ: Доклад Уполном. тов. ВЕКХРЕВА от 24/VI-22г.

П'ятий і шостий аркуші витягу зі зведення ПП ГПУ в Правобережній
Україні під назвою "Петлюрівські [отамани]", створеного на основі
довіді уповноваженого Особливого відділу ГПУ Івана Віхирева
від 24 липня 1922 року. Копія

40

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО .

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ

г.о. МАНЦЕВУ .

В дополнение к ранее посланному Вам докладу о наших соображениях по "ЕЛИСАВЕТГРАДСКОМУ ДЕЛУ" при сем препровождаем :

- а/ ОПЕРАТИВНЫЙ ПРИКАЗ данный нами, по существу уже сообщенных Вам сведений, для определения сути и характера разработки.
- б/ дополнительные сведения по делу получения нами к 24/7 с.г.

Последние сведения /при сем прилагаемы/ позволяют уже в большей степени ориентироваться в деле, как по статистической, так и дислокационной линии.

Наиболее существенные места последних сведений таковы :

- а/ связь с Атаманом ЛЮТЫМ,
- б/ связь с атаманом ЧЕРНЕНКО,
- в/ связь с ЗДОБУДЬ ВОЛЯ и СНЯГОМ,
- г/ возможность подхода к НИКОЛАЕВСКОЙ и ОДЕССКОЙ организации
- д/ работа по линии получения связи с ЗАВГОРОДНИМ, ЧЕРНЫМ ВОРОНОМ и БЕЛЕЗНЯКОМ.

Нами приняты все меры к усилению работы по данному делу, особенно по пункту д/ и по линии подготовительной работы к перенесению центра действий в более выгодное для нас место - ЗВЕНИГОРОДКУ и к союзу там с "езда бандитов в возможно кратчайший срок.

Мы подаваем, если в деле не произойдет каких-либо непредвиденных фактов, закончить разработку по данному делу и произвести ликвидацию к середине АВГУСТА месяца с.г.

ПРИЛОЖЕНИЕ : 1/ОПЕРАТИВНЫЙ приказ, 2/ДОКЛАД от 24/7-22г.

29 И ю л я 1922-го года. №.../1506.....

гор. КИЕВ.

ПОЛНОМОЧНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ
на ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ

НАЧАЛЬНИК СЕКРОПЕРЧАСТИ

НАЧАЛЬНИК 3-го ОТДЕЛЕНИЯ

Таємна доповідь повноважного представника ГПУ
в Правобережній Україні Юхима Євдокимова голові ГПУ
Василеві Манцеву. 29 липня 1922 р. Оригінал

О П Е Р А Т И В Н И Й Н А К А З Ч. 6.

38

НАСЬКАМ ЧЕРНОМОРСЬКОЇ ПОВСТАНЧЕСЬКОЇ ГРУППИ.

39
 Мапаз верети в диймі/

КОМАНДИРАМ ДІВІЗІЙ І НАЧАЛЬНИКАМ ШТАБІВ.

- Безгадно подати до штабу групи відомості потрібні для плану загального руху.
- 1/ ІІ09,0ІІ4, 7055,0І99, мається на їх терені 6309,40І8,3906, 8720, І302,3І26,2І0І,3999,2609,5544,0684,І883, так і 070І,2944,8399, яка їх 2337,ІІ24, І484,0ІІІ, 4003,І908,3І69,І999 і яка може бути через П 06І4,8644,240І.
 - 2/ ІІ09,4424,0309,0І99,мається 7705,3ІІ3,2499,2655,І372,23І2, е які 7763,0708,ІІ37, асб0720,0655,0275,7689,07І3,2984,І406,2699, і акими вассобами, звідкіль, скільке це потрібно і 2609,І372.
 - 3/ Указати подрібно які ІІІ4,2463, входят в 3І63,І2І3,0699, кожного 0789,2455,2299, і 6355,0275,3906,І38І,І399,8940,3І26,2І69,0869,І978, яка має 0789,76І3,3906,І406,2699,кількість яку дасть кожене входеце в район село під 2363,ІІ99,3І22,8372, ак 24І0,2І03,І775 так і І905, 3ІІ3,І4І0.
 - 4/ Дати назву всім 07І3,2455,63І7, дівізіі чергу рахуючи Н 07І3,2455, 0899,в дівізііпідших і ден 090І,0684,37І2, сповістити хто і де призна- чен 09І3,І763,062І,0І3І,І3І7, і акого 07І3,2409,2299.
 - 5/ Заснувати 2639,І323,060І,0995,633І,020І,3І37, ак по районам 07І3, 2409,0І39, так і меж дівізіями, пре це сповістити зарав9202,6205, і групи.
 - 6/Командирам дівізіі на 02І4,3І90,440І,своіх дівізіі І305,І42І,0663, 0203, всі І302,3І26,2І37, і І33І,8І63,060І,І903,870І,7299, котрі і по- льнні підлагать тільке дівізіі. Дати відомості, де ілкаІ33І,8І03,060І, І963,870І,3299, хто стоіт в 8ІІ3,24І3,390І, яка 8437,ІІ24,І406,0І04, 0270, і 3І63,І2І3,0699.
 - 7/ Дати ливки на другі 07І3,390І,0237, і губернії, які не входят в район цих дівізіі, аби можливе було їх зарав використувати.
 - 8/ Явочні квартири Штаба Групи хутр 436І,95ІІ,09І3,ЮІ3,070І,0799, ІІІ4,2463,07І3,093І,ІІ09,І3І0,І399, в Елісаветі, 2І63,2363,ЮІ3,ІІ07, І32І,633І,ІІ02,3963, пре другі ливки буде об,львленне підниче. Тільке при сдержанні цих відомств, особливо дієлакація районів, мож-

Перший аркуш зашифрованого оперативного наказу №6 фіктивного командувача "Чорноморської повстанської групи" Гамалія. Копія

ЛІПСЬКА на свідки ПП ГПУ правобережної України № 4

77

а/ дегарровские

дальнейшая разработка Енисейского дела / см. предыдущую сводку стр. 29-38 / дала следующие результаты :

24 июля в Енисейск пришло для связи от Александра ^ЛОТГО / ЛЕТОГО / ИВАНОВИЧ - НОВАК Михаил Емельянович, ближайший друг и сподвижник ЛЕТОГО, уроженец с. Бодина Криворожского уезда Екатеринослав. губ. был арестован армянской Губчека за бандажные дела освобожден, служил в армянской на курсах, офицер как родившийся в 1899 г. демобилизован, в Иргизской с 1918г. 25 июля утром к Васильеву пришел Никола Сильверстов и сообщил, что в селе Федяеве раздавали оружие для защиты от бандитов взяли только тридцать человек, которые на другой день были перебиты Загоредными Присяжась ей сообщил, что в небе десанка ее имел свидание с Гудым, Займаком, Загоредными и Гудим-Гудимом, которые прислали приехать для связи, при чем при предостережении свидания желательны, но их якобы схватили, присутствие атамана ЛЕТОГО, которого Гудим - Гудимка знает лично. Брат Михаил Данилович в это время был в лесу, где должен был встретиться с Гудимом и уклонился от свидания в месте свидания, о чем уведомил Васильева через Михулу. 26 июля приехали ЛЕТОГ и ГОНТА. ЛЕТОГ доложил, что Чирваке он не дождался так как тот очевидно боится приехать в город, кроме того не вернулся еще из Крыма СКЛЯР. Организация в Александровском уезде протекает успешно.

На следующий день атамана ГОНТА / ВЕНКОВ / по распоряжению Васильева выехал в район м. Шпана и на Лебединский сахарный завод где в это время был Черный Ворон, для связи с ним через Клеца. Степной выехал в Хировку на Николае там не застал и вернулся обратно.

29 июля пришло Никола СМЫЛЬСТРОВ и сообщил, что СТЕПНОГО и ЛЕТОГО ждут, но так как в Хировке сгорел лесопильный завод и туда приехала ревтрийка, нужно ехать осторожно. ЛЕТОГ взял у нас его уполномоченного документа военгубстрани и они отправились в вокзал, и выехать не могли ввиду отсутствия поездов до 1 августа 1 августа пришло в Хировку никого не застали, приказали Николае уклониться относительно будущего свидания. Степной и ЛЕТОГ вернулись обратно. Одновременно с ними вернулся и ГОНТА, сообщаящий что Клеца убит при участии в налете на Лебединский сахарный

Перший аркуш витягу зі зведення ПП ГПУ в Правобережній Україні №4 під назвою "Петлюрівські [отамани]", створеного на основі доповідей уповноважених Івана Віхирева та Євгенєва. Копія

последний слова подтвердил, что он член штурма с.р. /левых/ при чем добавил, что он стоит во главе Правобережия. Подробно говорить с Васильевым не будет, т.к. его не знает, а потому не может и доверять, спросил знает ли его Нестеренко, в какой тот ответил утвердительно сообщив, что он находится сейчас в Обезьянке и у него дежурке наведет справки о Васильеве. В конце беседы он заявил, что скоро уедет в Киев, куда его срочно вызывают по делам организации. 15 августа дежурке был на квартире у Васильева и просил его прийти к нему в 3 часа дня на следующий день.

В ночь на 18 августа СТЕПНОЙ вместе с Николаем Сальверстом пешеходив Черный лес для свидания с ожидавшими его атаманами. В 6 часов утра 18 августа они пришли на ст. Хиревку откуда СТЕПНОЙ пошел в лес в назначенное место а Николаи вышел к своему брату Даниле на ст. Хиревка. В три часа Николаи возвратился и они приготовились встретить атаманов. В четыре часа дня в пресёке показалась кавалерия ехала 45 всадников, среди них СТЕПНОЙ узнал атамана Гушка, всадники под'ехали к СТЕПНОМУ поздоровались, ГУПАЛО представил СТЕПНОМУ атамана ЗАВГО РОДНЕГО, ЗАЛЫЗНЯК. Последним пригласил идти СТЕПНОГО в лес до табора, где лежит большой атаман Черный Ворон. По дороге в лес к ним присоединилась еще кавалерия человек в 80 с двумя тачанками и пулеметом. Пройдя немного по лесу встретили отряд человек в 80 человек при трех пулеметах машина, которые тоже присоединились к атаманам Прехода густые кусты СТЕПНОЙ увидел что там лежит человек с длинной охладистой черной бородой длинными волосами, возле него шитовка, саган и кувши с мелеком СТЕПНОЙ подошел к нему и поздоровался с ним Мушинка поцеловался с ним и сказал "Черный Ворон" Загоредный приказал всех казаков стоять в оборону и пригласил командиров отрядов. Собралось человек 11 и заседание открыли.

СТЕПНОЙ пояснил им о работе штаба Черноморской группы, призвав их к крепкому об'единению дал в руки приказ и алфр. В это время началась атаманская гримья, Загоредный и Гушка о том, что Загоредный самечьяне произведи операция в районе Гушка и обмарши перед красными баку Гушале. СТЕПНОЙ их по

Четвертий аркуш витягу зі зведення ПП ГПУ в Правобережній Україні №4 під назвою "Петлюрівські [атамани]", створеного на основі доповідей уповноважених Івана Віхирева та Євген'єва. Копія

мира і знова перейшли к работе на заседания. Черний
вопросом СТЕПНОЮ посправил непосредственно подчинили ата
манов штабу группы, на что Черний Ворон говорил "Приказы от
оба группы исполнять буду не на каких перегруппировок в дру
районы делать не намерен и ни на какие с"езды не поеду, рабо
пределять буду в районе Знаменка, Белозерки, Тезмач, Шоста
Холодний Яр и Елисаветград. Эдесь как я так и Зализняк, Заг
родний и Гупале пользуемся авторитетом среди населения, а
му намерен продолжать работу только в этом районе". На эти
СТЕПНОЮ спрос как будут оперировать в дальнейшем, какими
ман отделами или же об"единять все отряды в один и выбе
одного командира которому и будут подчиняться, знова начался
перебранка между атаманами, которая все же ни к чему особен
ному не привела. Только Черний Ворон ответил, "Если бы вы
приходили своего человека / к СТЕПНОМУ / который обещал бы
командование и мы все ему подчинились." Это подтвердили Заг
родний и Зализняк.

Загородний говоря после Черного Верена стал жаловаться на
Нестеренку Орла, который отдает им приказы как командующий
партизанским отрядом а вместе с тем, собрал себе нарку углед
ных человек в П с четырьмя компаниями, которых он называет
связковыми и занимается налетами, углевого характера. Так
мер Нестеренко по слухам Загородного, на железном охот
де взяте 200 пудов сахару на счет У.П и этот сахар часть ра
дал крестьянам, а остальной прокутил со своим штабом. Черний
об этом доложил командующему /Васильеву/ По слухам Загору
две недели тому назад из за кордона присыл полковник НИМЧЕ
который в настоящее время живет в Елисаветграде возле заво
Дрецкого, недалеко от местика угольный дом. Этот Нимченко
имеет себя командующим партизанским отрядом и отдает пра
казы для них Приказы эти Загородний обещал вручить Степном
при вторичном свидании. Когда СТЕПНОЮ спросил атаманов скажи
они могут поставить сабель во время общего восстания и скол
имеется в настоящее время Загородний ответил, что о чис
ности в настоящее время он не знает а во время восстания он
вместе с Черным Вереном, Зализняком и Гупале могут вывести
около 1000 человек. Кроме того Загородний указал, что у него
имеется два отряда, оперирующих в Чигиринском уезде о и

*Зворот четвертого аркуша витягу зі зведення ПП ПТУ
в Правобережній Україні №4 під назвою "Петлюрівські
[отамани]", створеного на основі доповідей
уповноважених Івана Віхірева та Євгеняєва. Копія*

ВІЙСЬКАМ ЧЕРНОМОРСЬКОЇ ПОВСТАНЧЕСЬКОЇ ГРУППИ.

78 90

Мана 3 вер. в днюмі.
 і краще, старшини і краще. Прийшов час коли по трібно нам підраху
 ми всі нашу силу. бути вважати на учет. Памятайте до хто в цей мент не
 змагає проти нас. А через все те до liebe свій край бореться, за волю
 раїни і наряду гнанно гуртуватесь коло центру своїх організація, а
 стани зв'язаніє між собою, з штабом Групи. мент серйозний, через це
 повинні провіряте конки свій крех, і тіснїше держїте зв'язок з Групою
 з часе виконуєте її накази. Памятайте до від нашего загального плану у
 ду залежить все. Через це віднесїть до нього серйозно і в відомостях
 чого не збільшувати. Памятайте до тільки в єдності і в дисциплїні за
 нас наша сила і перемога. Так: БОГОМ і вірою і перемогу в перекд.
 і слухайїть перемсде все.

Всім бурдаам ,організаціям і дівізіям.

О П Е Р А Т И В Н И Й Н А К А З .

- §-1
 командіром I Холодосирської дівізїї призначаю Отамана ЗАВГОРОДНЕГО.
- §-2
 дівізїї обняти терен Елісавет,Новоміргоро д,Златополь,Шпола по залїзницї
 Брївїська,Медведїка до Днїпра-Чигирин,Знаменка.
- §-3
 всі отряди і організації на цїм теренї повинні підлягти штабу цієї дівізїї
- §-4
 Отаман ЗАЛІЗНИК призначається командіром I дівізїїнна брнензлягіа Черн
 морської Групи.А там часоде формувати I кінний полк кінної дівізїї.
- §-5
 Отаману ВОРОНОМУ негайно в'їдїтись в розпорядження Отамана ЗАВГОРОДНЕГО
 і отряд преїднати до его дівізїї.
- §-6
 командіром I полку призначається Отаман ЗАЛІЗНИК, 2 полку Отаман ЧЕРН
 морсь-Добєдїнський, командіром 3 полку Отаман гунаєс, 4 полку Отаман БО
 ШИ. Назву полкїа придумати і впр списаїтетити в штаб Групи.
- §-7
 Знаменській організації провадїте саму інтенсивну працю і весь час под
 авати відомостї до штабу про новї зв'язки по залїзницї шїфром списаїтетити
 про стан організації в сучасний мент.
- §-8
 Отаманам I і 2 дівізїї негайно пригостити все до огляду.
- §-9
 Вїсїаюче по справам в район I і 2 дівізїї залїнаю заїстїником Отамана ЗА
 ВГОРОДНЕГО до котрого і звертатїсь по справам.
- §-10
 всі мої персональні розпорядження провадїть в життї. В черговїм наказї
 вони будуть підтверженні.

КОМАНДУЮЧИЙ ЧЕРНОМОРСЬКОЮ ПОВСТАНЧЕСЬКОЮ ГРУПОЮ

ГЕНШТАБА П О Л К О В Н И К

НАЧАЛЬНИК ШТАБУ ГРУППИ

СОТНИК

Гамалія
Завгородній

28 Серпня 1922 року

ЗА П І Л Я .

Звернення до "військ Чорноморської групи" та оперативний наказ від 28 серпня 1922 р.
 фактивного командувача "Чорноморської повстанської групи" Гамалія. Оригінал

Дуже-таємно

НАКАЗ Ч. 8...

ГРУППА ЧОРНОМОРСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ГРУПИ.

...різняє близькі боротьби, із загальної маси у нас виділяється не ба-
 ...шарів чи то промислярів і козаків котрі розумні і широті в поремі
 ...справдість боротьби. Об'їхавши за цей час всі райони, я на місці п
 ...власно в настроях козаків і селдн. Безумовно це це робилося з стра
 ...вних раском, заводки зпінанку, по звик кожду неділю приходили нинять
 ...їх організації за зраду. Я страшенно обривав підрахуваю сили і приї
 ...за увагу все, що між у певній мірі сказати, що настрій Черноморськ-ї
 ...повстанської і Групи гарник. Все це заводки залізні і всі і тільки прац
 ...вники і полковники: Завгороднє, Черного, Ворна, Лебединського, Заліза
 ...вника, Гупака, Львото, Черного, Ворна, Черненка, Здебут-Волі, Денти, Ворного,
 ...Черненка, Давьненка, Колета, а також і старшин, козаків і гол в організ
 ...ї. Я сам старий партизан, я знаю які треба було сили і еднатність, що б
 ...таким умовк пр-вести цю працю. Це можуть зробити тільки залізні люде.
 ...вими люде з масою волею можуть працювати, а також часі коли кругом смер
 ...тине. Тільки ви, залізні, можете довести цю працю до кінця. Я вірю в
 ...це в вас нарі і України. Не гнілий закордон, котрий забув про вас і
 ...вря, не ті що багаті обидливість нарі, а вистелте ви ті, котрі
 ...залізних люде, круво, тяжко працюю і муками написали свої прізвища на
 ...васі історію. Помітайте як ви зараз ведете нарі, що на вас легитимі
 ...відповідальність перед ним. А через це его судьбу перед загальним рух-м
 ...вими вирішите зараз як промислярі, а ніхто інший.
 ...їх зраду У.Н.Р. і всієї стаманськ-ї ради принесю цюру подяку за працю
 ...ї Групи всім стаманам, полковникам, старшинам і козакам. Слава вам мо
 ...їх і слава Тільки як виведете нарі на певний шлях. Слава вам могутні
 ...шарів! Нарі ніколи не забуде ваші праці, він вірю вам і піде лише за
 ...вами.

Почитати всім дівізіям, організаціям і отрядам.

О П Е Р А Т И В Н И Й Н А К А З .

Повернувшись з Одеського району, Стинку Завірші приступити до виконання
 цієї наказів.

Об'їхав всі Групи принесю цюру подяку командірам дівізії, полків, началь
 викам штабів і всім старшинам і козакам за працю.

Привести до божого стану всі райони дівізії, зараз же підрахувати сил
 і.

Всіх козаків, які вже працюють не менше року призначити на старшинські п
 посади, а які менш року на підстаршинські, застаршенині офіційно вони буд
 ут під час загальної руху накарсії.

Всі старшини підлягають мобілізації, а тому взяти на учет всіх старшин в
 районі дівізії, оден список надіслати до штабу Групи, помітати в якого
 району і чи призначен на посаду.

Організація Неостеренка і Київська провалилися заводки міткам, а через
 це в друге нагадує наказ ч. 597.

Операції в неділю по залізничним Хиріака-Знаменка-Бобринська-Цвітково та
 в часом прикратки до розпорядження.

Всі захваченні документи які мають загально значіть надіслати до штабу
 а також відомості про розташування і пригрупіровку черних військ.

В місті Одесі для зв'язку з закордон, м/а Константинополь, Румунія і Пе
 лавно призначити старшину Кушета, котрому об'їхати Одеський район тримати
 зв'язок і деректани відержувати тільки від мене.

З огляду на тривалий стан, за відки зпінанку, Всеукраїнський в'їд від
 міняється. А буває в'їди по групам, а через цей наказую всім командірам
 дівізії, полків, начальникам штабів, головам організацій підготувати до
 групного в'їду. про день і місце буде сповіщено.

Заводки арентів в останній час серед українців хоть і не політичного,
 а Уголівного характеру, все таки разую до істатування на дані центри тут
 не можливо, через це на дань штаб введе в друге місце. Про адресу і в
 зв'язок буде сповіщено.

Не розширюватись нікому хт на радянські праці. В тім випадку коли не
 буде руху, всім активним придоця виїхати за кордон, зажди все в місті
 дво пункти сповіду. Рота залізнична працювати в запліду працювати в

Перший аркуш наказу №8 фіктивного командування
 "Чорноморської повстанської групи" Гамалія
 від 10 вересня 1922 р. Оригінал

К-делу № 7

АПР 84

№ 85/234.

ДЕЛО

Здобудь-Воля

Костянтина Давидівна - обвин.

в Бетлєвобудині.

Начато Септембра "18" дня 1922 г.

Окончено _____ дня 1922 г.

На 17 листах.

Обкладинка справи на Костянтина Блоху (Здобудь-Волю), начальника штабу отамана Чорного Ворона (Платона Черненка). 18 вересня 1922 р. Оригінал

АНКЕТА № 2023

34

арестованных и задержанных с зачислением за Управлением П. П. Г. П. У. на Правобережьи.

Лица, давшие неверные показания в анкете, будут подвергнуты строгой ответственности.

ВОПРОСЫ

ОТВЕТЫ

1-я часть (заполняется арестованным).

Фамилия	Здобудь-Волі		
Имя и отчество	Константи́н Яковле́вич		
Гражданин какого государства	Укр. Р. С. Ф.		
Национальность	Украинец		
Семейное положение	Губ:	Кобелякский адм. уезд:	Тамбовский
Кем присяжен	Одесса	вол:	Бордигу
		уезд:	Стан Крайневская
Возраст (год рождения)	1875. 48 лет, родился в 1875 г. в 1-м месяце 1-го г.		
Образование: а) грамотный-ли	а) Среднее — гимназия		
б) какую школу окончил	б) окончил Крайневскую школу.		
в) если не окончил, до какого класса	в) прошел 4 класс 4-х кл. школы.		

Состав, семья, место жительства и место работы каждого члена (отца, матери, детей, мужа, жены, братьев и сестер).	Степень родства	ФАМИЛИЯ ИМЯ в ОТЧЕСТВО	Возраст	Звание и место работы или должность или профессия	Место жительства (Адрес)
	5	Марія Володі	20	Горнична; домогосп.	Одесса
	2	Яковлєвич Яковлєвич	56	Служил в Станіславській Колядній	Кобеляк
	3	Володі Володі	36	Розкошній Володі	Б. Кв. Од.
	4	Сим Володі	16	розкошній Володі	Б. Кв. Од.
	5	Люд Володі	2		

Политическая принадлежность: а) в какой партии состоит, б) с какого времени

Без партийности

Профессия

Семья Школьник

Место работы (службы): а) с начала войны до 1/III 1917 г., б) с 1/III 1917 г. по день ареста.	НАЗВАНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ ИЛИ УЧРЕЖДЕНИЯ		Профессия или должность
	а)	б)	
	с 1914 года по 1918 г.	в пилотажу у Кошчав.	Командир
		«Золотые медведи» — мастер	Бухгалтер
		в Одессе в Киевской военной дивизии	начальник
		начальник; затем в Одессе в артиллерии	начальник
		в Одессе (позже) в артиллерии	
		в Одессе в артиллерии	
		в Одессе в артиллерии	
		в Одессе в артиллерии	
		в Одессе в артиллерии	

Перший аркуш анкети арештованого Костянтина Блохи (Здобудь-Волі). 17 серпня 1922 р. Оригінал

ПРОТОКОЛ

50

допроса по делу ЗДОБУДЬ-ВОЛИ.

Показание по делу.

Воп. Когда Вы переехали в Одессу.

От. В Одессу переехал I Мал, на пароходе Ксения, из Каванки с женою, ребенком и матерью жени. Жену мою зовут Мария Антоновна ЗДАБУТ-ВОЛИ, женился в Одессе, по обрядам римско-католической церкви в 1920 г; мать жени зовут Дезефина Иосифовна КИРК по национальности поляка.

Воп. Когда Вы первый раз выехали из Одессы и куда.

От. Из Одессы выехал в район Устиновских хуторов, через месяца полтора-два, где встретился с ЧЕРНЫЮ Платоном Петровичем, из бывш. сельдшеров и бывш. участник банды ИВАНОВА в качестве коменданта. Адрес его указали сельяне, возможно, не помню точно, син ГАНЕНЮ Устиновских хуторов; точнее можно было узнать и где можно считать резиденцией ЧЕРНЫЮ это хуторянин ДОВІАЛЬ Захарий, участник банды ЧЕРНЫЮ, который и является явкой. Хутор Довголя находится 2-3-х верстах от Березовки и 8-ми верстах от Нового Буга; второй брат /старший/, имени не помню живет в Новом Буге, собственном доме, который дает сведения ЧЕРНЫЮ и служит в Советской власти. С ЧЕРНЫЮ я встретился с обдуманной заранее целью переговорить и вскрыть язву бандитизма на Украине.

Воп. Какие были у Вас с ЧЕРНЫЮ разговоры.

От. Я ответил, что пока не будет обезпечена моя семья, я не прикину. Кроме того ЧЕРНЫЮ меня информировал, что дела его идут хорошо, при чем добавил, что он может в один день посадить на коня около 70 казаков, имеет 3 пулемета системы Максима, запрятанные под селом Широком. При наших разговорах присутствовали два казака по имени Кятко с Устиновской волости, а второй Иосиф АДУТ села Ачартино.

Воп. Какие районы где действует ЧЕРНЫЮ, и какие отряды находятся в подчинении ЧЕРНЫЮ.

От. Район ЧЕРНЫЮ Ново-Устиновская волость, Ново-Бугская и вес Кривороский уезд. Более точно в тот момент мне не удалось выяснить.

Воп. Почему Вы не договорили с ЧЕРНЫЮ.

Перший аркуш протоколу допиту арештованого Костянтина Блохи (Здобудь-Волі). Без дати. Копія

9 [7]

намеренням получить обещанное обезпечение и так ^дтсвления на предмет открытия организации. Прибыв к ЛЮБОЛЮ, от которого узнал, что Платона ЧЕРНЕНКО тут нет, а чтобы его найти необходимо поехать в Солдатский поселок Устиновской волости в дом Григория /горбатий/, который живет против мельниц. Забыл упомянуть что когда приехала второй раз теща, привезла письмо от ЧЕРНЕНКО следующего содержания: "Семейка наша растет, нам стал великом по мози Трофим", что меня и заставило уехать вторично, т.к. я видел из записки и по рассказам старухи, что дело разворачивается и принимает грандиозные размеры. У горбатого я остался ночевать, куда ночью приехал Платон с двумя казаками, по словам Платона эти казаки были его старшины по имени КИПРИЯН и ИОСИП из Вербокуевки. ЧЕРНЕНКО мне сообщил, что был съезд всех начальников отрядов Черноморской группы, созванный ТРОФИМЕНКО /ГАМАЛИЯ/, из ког Платон ЧЕРНЕНКО, ТРОФИМЕНКО, ЛЮТЦА - начальник 4 дивизии и друг. Платон рассказывал, что он без наказа ГАМАЛИЯ ничего не имеет права делать. Я заинтересовался этой организацией и высказал Платону, что Вы попали в Петлюровские руки, при чем добавлю, что среди отрядов его петлюровцем не считают, а считают белым. Платон предложил мне выехать вместе с ним в село Варваровку, где я увижу атамана СЕРЮ - он же СКЛДРЬ, который выдает себя за представителя Петлюры, як цивильная влада /гражданская власть/, около года тому назад. Из разговоров выяснилось, что работу он ведет целый год в районе Таврии и Херсонщины, но что он является уполномоченным по гражданской линии на всей Украине. По прибытии в Варваровку Августе месяце, я застал в степи в верстах пяти около 25 казаков атамана ЛЕЛОГО, настоящая фамилия которого ЧЕРКЫЙ. Старшина ЮИ НОВ и один казак Корней, там же был СЕРЮ, котрого громадного роста, с бородою, плечистый, лет под 50. Разговоры велись под руководством СЕРЮ, как политического представителя Петлюры. Говоря он о том, что им отпечатаны воззвания и листовки, что разосланы по всей Украине. Я лично был представлен, как помощник Платона. СЕРЮ ^{лично} мой поярлений был очень рад, что есть на ком положиться. Тут было решено ввиду нашего большинства Вызвать ГАМАЛИЯ на совещание, куда и прибыл на другой день. За ГАМАЛИЕМ ездил ВОИНОВ. На совещении обсуждался вопрос садиться ли на коней для выступления против Советской власти

Третій аркуш копії протоколу допиту арештованого
Костянтина Блохи (Здобудь-Волі). Без даги. Копія

Крим. делу. № 7

№ 3/83/236.

ДЕЛО

Ляшенко Іван Якович
обвин. в Петлюшевщині

Начато Сентябрь „18“ дня 1922 г.

Окончено _____ дня 192 _____ г.

На _____ листах.

Обкладинка справи на Івана Яковича Ляшенка, зв'язкового отамана Чорного Ворона (Платона Черненка). 18 вересня 1922 р. Оригінал

У. С. С. Р.

Полномочное Представительство Г. П. У. на Правобережьи Украины.

Заключение по делу № 446/7971. 196

1923 года Января 16 " дня. Я Уполномочен. 3 отделения

аргления Полномочного Представителя ГПУ на Правобережьи Украины КУРСКИМ

дмир, ~~рассматривающах~~ рассмотрев дело № гр. ЛЯШЕНКО Иване

влевиче 30 лет, происходящего из крестьян с Песчаного-Брода Одес-
кой губ. Первомайского уезда, образования среднего, по профессии
ронома, беспартийного.

обвинению в участии в контрреволюционных организациях и бандитизме

похожу, что дело возникло при следующих обстоятельствах:

Гр-н ЛЯШЕНКО, будучи по профессии агрономом, всю свою работу про-
водил на селе. Это ему, как украинскому шовинисту-петлюровцу, давало
возможность вести на селе среди крестьянства контрреволюционную ра-
боту. В периоды 10 и 21 г.г. ЛЯШЕНКО особенно себя в петлюровской ра-
боте не проявил, и только в начале 22года, работая агрономом в Бере-
зовском участке Николаевской губ. в местности, насыщенной бандитизмом
ЛЯШЕНКО начинает связываться с отдельными бандитскими отрядами того
района. Первое его знакомство относится к маю 1922 года с атаманом
банды ЧЕРНЕНКО ПЛАТОНОМ - он же ЧЕРНИЙ-ВОРОН./см.л.д.И...../.
Во время своих налетов на села Березовского района, Платон ЧЕРНЕНКО
останавливался у ЛЯШЕНКО, предварительно получал у него сведения о
местонахождении сохатов, хороших лошадей и проч.необходимые информа-
ция.Квартира ЛЯШЕНКО являлась какбы штабом-квартирой для атам ЧЕР-
НОГО ВОРОНА. При надобностях Черненко направлял к ЛЯШЕНКО своих лю-
дей и получал нужные ему сведения./л.д.И...../. Несомненно,
что ЛЯШЕНКО был заранее известен предводителем налетов, ~~атаманам~~
атаману ЧЕРНОГО ВОРОНА. После таких налетов Ляшенко старался под бла-
говидным предлогом на время выехать из села, дабы, ~~как~~ как он сам го-
ворит, не навдечь на себя подозрения. /л.д.И...../ Своислужебные

Перша сторінка висновку у справі Івана Ляшенка,
зв'язкового атамана Чорного Ворона. 16 січня 1923 р. Оригінал

Архив №

У. С. С. Р.

Н. К. В. Д.

Государственное Политическое Управление.

Векторное дело

ДЕЛО № 18p

~~Векторное дело № 80~~

По обвин.

"Заповіт"

Ущирне

Вещ. док. №

Начато ~~жовтнем 1922~~ 1922 г.

Окончено 13 / XII 1923 г.

На листах

в архив _____ дня 192 г. за №

не: Никакие пометки и отметки, кроме резолюции на лицевой стороне не допускаются.

Обкладинка агентурної справи "Заповіт", переіменованої на справу "Щирне". 24 жовтня 1922 р. Оригінал

Архів №

У. С. С. Р.

Н. К. В. Д.

Государственное Политическое Управление.

Личное дело

ДЕЛО №

Сов. Республика

№ *46-76*

По обвин.

ЛС.

Архив НКВД

Вещ. док. №

Начато *26 Октября* 192*2* г.

Окончено _____ 192 ____ г.

На листах _____

Сдано в архив _____ д. 192 ____ г. № _____

Примечание: на документах не полагается ставить, кроме резолюции, на лицевой стороне не допускаются.

21892

Обкладинка агентурної справи "Ліс". 26 жовтня 1922 р. Оригінал

Внимание тов. Следователей!

- 1) Каждое дело до принятия его к расследованию следователем должно быть предварительно спроведано в Регистрационном отделении.
- 2) Без ведомо Регистрационного отделения и отметки, дело следователем никому не может передано.
- 3) В своем заключении и постановления следователь указывает, какие документы, вещи и суммы подлежат возвращению.

Список арестованных			Список не арестованных		
№№ по порядку	ФАМИЛИЯ, ИМЯ и ОТЧЕСТВО	Примечание	№№ по порядку	ФАМИЛИЯ, ИМЯ и ОТЧЕСТВО	Примечание
1	Анурьев		25	Вощинев-Тепля	
2	Арсений Иван Максимович		26	Виноградов	
3	Белогор-Тернополь Ворон		27	Васильев	
4	Байко Василий		28	Гаркуш	
5	Бабенко Павел		29	Гончаренко Николай	
6	Беленский Александр		30	Гришко	
7	Бутуринский Ф.		31	Гришко	
8	Быстрый-Тернас		32	Гонимбинер Григорий	
9	Билиндер		33	Гонимбинер Григорий	
10	Бондарь Грота Иваневич		34	Гонимбинер Григорий	
11	Болов Василий		35	Горобец	
12	Бабенко		36	Гологоблив	
13	Бородай-Зашурьяк		37	Гриценко	
14	Баранов		38	Ган	
15	Баран		39	Гуменко-Гуменко	
16	Березняк Тихон		40	Гуменко-Гуменко	
17	Бондаренко Степан		41	Гуменко-Гуменко	
18	Вовна-Тернополь		42	Гуменко-Гуменко	
19	Вербицкий Михаил		43	Гуменко-Гуменко	
20	Воронев		44	Гуменко-Гуменко	
21	Веринионов		45	Гуменко-Гуменко	
22	Васильева Любовь		46	Гуменко-Гуменко	
23	Ванев		47	Гуменко-Гуменко	
24	Вань-Судьин-Блюк		48	Гуменко-Гуменко	
			49	Гуменко-Гуменко	

Перший аркуш списку арештованих у справі "Щирин" (всього у списку прізвища 190 арештованих). 1922 р. Оригінал

156

ЕКАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ ОТДЕЛ ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ

МЕМОРАНДУМ № 8.

от "28" декабря 1922 г.

СЕРИЯ "....."

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗРАБОТОЧНЫЕ
ФОРМЫ.

каж. Ф. Филлипп

11/ХІІ-22 г. в селе Варваровке произошла перестрелка между сотрудниками Криворожского Уездного ГПУ и бандитами активистами ЧЕРНЕНКО, ЧЕРНОГО ВОРОНА, МАНЬКО Криивою, ФИЛОНЕНКОМ Иваном и др., но целью создавшейся обстановки, как-то: отсутствие боеспособности и не дисциплинированности отряда милиции, находящегося в распоряжении сотрудников ГПУ, а также обстрела жителей того-же села, отряда выгнанных бандитов удалось скрыться причем по агентурным сведениям ЧЕРНЕНКО в перестрелке был тяжело ранен.

К. Г. А. 80 / 140
Зашо

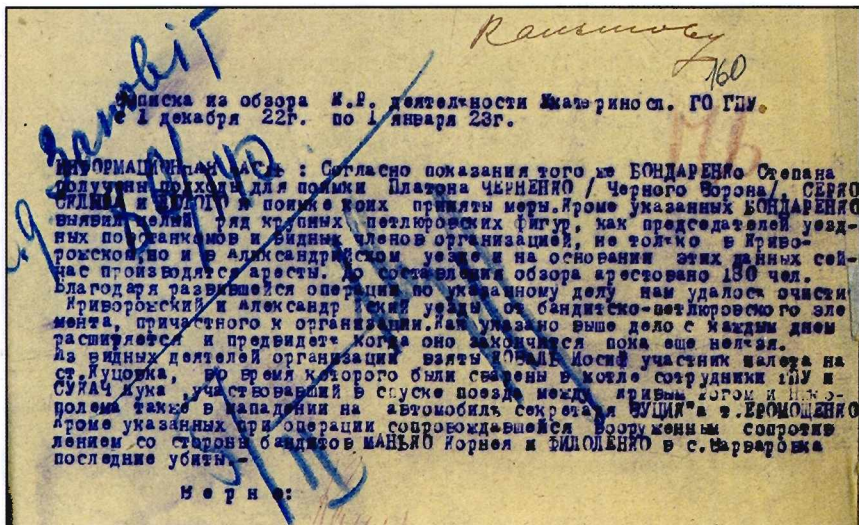
По малому количеству ГВС была создана Чрезвычайка по Криворожскому уезду под Председ. Наушевского. ИОДКО для окончательной ликвидации бандитизма Петлюровского подполья, выкачки оружия и создания твердого режима на селе. В распоряжении Тройки поступил прибывший из Симферополя 8-й Эскадрон Войск ГПУ. Были проведены мероприятия для ликвидации для ликвидации в УКОМ-ском районе 10 коммунар. Звезд Институт Ответчиков Мушкетерского и причисленного к бандитизму элемента. Проведенное в жизнь дало положительные результаты.

Из показаний БОНДАРЕНКО вышло, что в Екатеринославе проживает брат бандита активиста СТУДИИ Иосифа банди ЧЕРНЕНКО и ЛЮТОГО-СТУДИИ Филипп, каковой после установления нами был комиссариатом вызван для проведения операции задержания СТУДИИ Иосифа, учитывая, что если операция даст положительные результаты, есть возможность поимки ЧЕРНЕНКО и ЛЮТОГО, так как СТУДИИ Иосиф все время находится с ними.

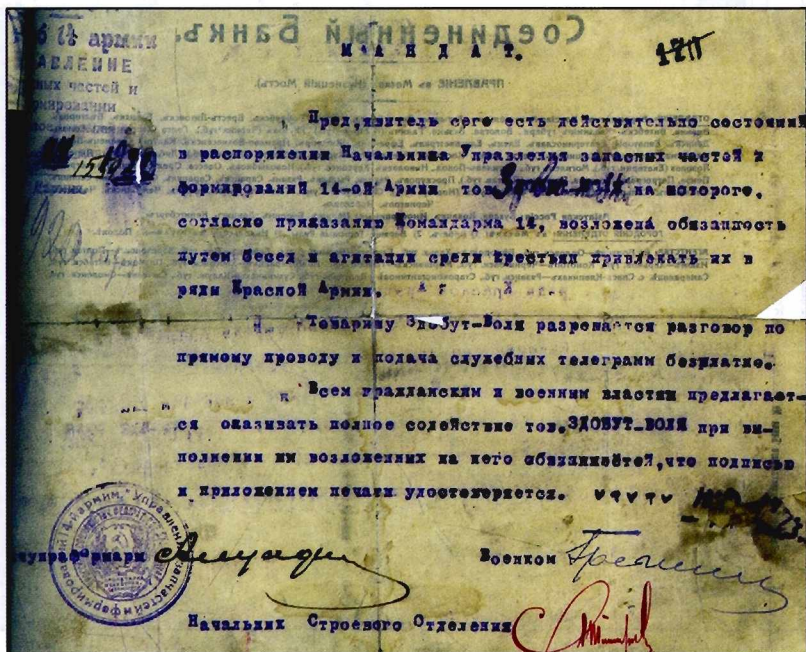
СТУДИИ Филипп после данных нарядов, совместно с нашими сотрудниками отправлен на хутор Барановский и родники. Сотрудник остается в селе Петрово. Пошла подробная инструкция-отношение № 2625/С и телеграмма № 2026/III/В.

Согласно такому отряду Криворожского ГПУ прибывает в Петрово, где сотрудник ведет наблюдение за СТУДИИ Филиппом и связавшись с отрядом держит связь с хутором Барановским до ареста СТУДИИ Иосифа и дальнейшей операции.

Меморандум №8 контррозвідувального відділу Катеринославського губернського відділу ГПУ від 28 грудня 1922 р. про загибель Корнія Манька та Івана Філоненка, старшин отамана Чорного Ворона (Платона Черненка). Оригінал

Виписка з огляду Катеринославського губерньського відділу ГПУ
з 1 грудня 1922 р. до 1 січня 1923 р. Завірена копія

Мандат, вписаний Костянтину Здобудь-Волі як працівнику
запасних частин 14-ї армії Російської Федерації. 1920 р. Оригінал

копія

Мурка.

Прошу принять этого человека, которого я посылаю к тебе и если возможно то пусть он у Вас перебудет какой день. Он есть Иван ЦЕБЕК по наружности полный, маленькые ушки выше-средняго роста. Он служит связью, прошу ему верить. Письмо, конечно, должно быть запечатано сургучом и вэдтиском своего пальца. Это будет тебе доказательством вид всякой поделки, посылаю я его с Барваровки. Теперь Мурка, прошу обязательно сообщить мне что делается там у Вас в городе и как обставлено там житье. Хотел бы я, Мурка, видеть тебя лично и если это возможно для тебя то приедь на Главанный хутор до Яроси, бывш. Завченковой и там мы встретимся, потому что я отсюда скоро уеду и тогда нам уже скоро не встретиться, а если это невозможно, то тогда напиши и я приеду туда, если можно так побыть какую недельку. Но так или иначе а лучше было бы если бы ты, Мурка, приехала до Яроси. Ну в общем если у тебя в душе еще не погасло то ты все это сделаешь ибо для тебя, Мурка, более все доступно чем мне, при том если-лила там пусть дасть информация о положении тамошней работы Я, Мурка, предупреджу тебя за тех паничек, что служили в АРЕ одна на них та маленькая попалась, так, что нужно быть осторожней, в общем пастарайся и поспеша приехать, мне нужно тебя видеть и тогда поговорим обо всем. Вот только я думаю на чем ты приедешь послал бы я свои да и сам остался бы. Ну тем с этим дядей Ивановом поговарь. Прошу только быть осторожней ибо на нас везде и всюду расставлены ловушки. А сейчас здесь почти сам, Оаша где-то около семьи. Пока дятятку до свидания жду встречи или скорого ответа.

Тоня.

Привет Гані и всім хто нас привітає.

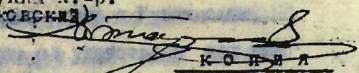
Тоня.

Октябрь 24 - 1922г.

Я тебе уже послал одно письмо перед этим, наверно ты его еще получила.

верно: Уполномочен. I-й группы К.-р.

(Тартековский)

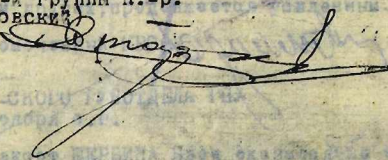
копія

Дорогой Тоня.

Хорошего тебе ничего не могу написать. Я несчастна, что за-сь от родных. Одно мое желание видеть тебя ну что-ж мама. Не думаю о я в чувства мои изменились я в могилу с ними уйду. Быть у нас не можешь умоляю брось я буду одна из счастливых. С милли, как мне мило, жить не хочется, очень часто витает дурные мысли, умоляю, начи я жить другою жизнью. Как мне хочется все сказать но лист маленький как до свидания всего хорошего, остаюсь несчастная твоя Мурка.

верно: Уполномочен. I-й группы К.-р.

(Тартековский)

НАЧ. КРО .

101

102

РАПОРТ .

Настоящим ставлю Вас в известность, что гр. КУЗНЕЦОВ Василий Георгиевич, находясь в тюрьме К.Г.О.Г.П.У. совместно с ЗДОБУТ-ВОЛЕЙ, по нашим заданиям разработал последнего и получили следующие результаты:

I/ Получено письмо от ЗДОБУТ-ВОЛИ на имя гр. Левицкого Николая Васильевича - Киев, Терещенковская ул. № 17. - левицкий служил при уетмане вместе с Здобут-Волей, и был с ним же на Кубани, - в настоящее время служит в ЕУкопспидке и считается видным кооператором, - украинец

Из слов арестованного по делу № 7 гр. ДРОБОТКОВСКОГО, установлено, что он удивляется, как может сейчас служить Левицкий у большевиков, когда он в свое время сам толкнул Дроботковскаго на этот путь, т.е. Петлкр-овиннистич-ский. -

Росбше личность гр. Левицкого для нас является интересной и не освещенной.

Получено от него же письмо к матери жены, Здобут-Воли, которая посвящена во все подпрльно-петлкр-овские тайны, и адрес учителя, с. Дмитровка, Новый-Вуг -, Костя Еременчук, у которого всегда останавливаются и скрываются атаманы Скляр и Черный Ворон. К последним разуков получил устное задание, сообщить что сейчас с Здобут-Волей, и чтобы они постарались его выручить.

Связаться со Скляром и Черным Вороном надо следующим образом: надо ехать в Сдессу по адресу, Исидратен-ковская 5 -65, найти мать жены Здобут-Воли, рассказать ей, что сейчас с Здобут-Волей, войти в доверие, для чего после предварительных разговоров передать ей письмо и отдельную записку - адрес. А напоследок показать, переданную Здобут-Волей Кузнецову, Уконку - благословение матери, которую Здобут-Воля сорвал у себя с шеи.

Перша сторінка рапорту уповноваженого ГПУ про дії сексота Василя Кузнецова проти Костя Здобудь-Воли в тюремній камері. 5 січня 1923 р. Оригінал

Это мать расположит окончательно, и она пойдет навстречу
всему. Тогда надо сказать, что необходимо связаться со Скляр
или Черным Вороном, к которым он имеет особое поручение.

Мать постарается через каких то двух железнодорожников
его с Костей Еременчуком, а последний уже со Скляром или Ч
Вороном.

Что говорить, и как держаться, со Скляром и Черным Вороном буде
зависеть от нас.

Прошу соответствующих распоряжений и средств. -

СПРАВКА: Письма, адреса и Иконка находятся у меня. -

Уполномоченный КРО:

5-го января

1923 г.

г. Киев

Друга сторінка рапорту уповноваженого ГПУ про дії сексота Василя Кузнецова
проти Костя Здобудь-Волі в тюремній камері. 5 січня 1923 р. Оригінал

545-224

ПОСТАНОВЛЕННЯ.-

1923 года декабря 12-го дня Я Пом. Уполномоченного КРО ГПУ УССР **КАЛЬМОВ**, рассмотрев наблюдательное дело № 18 по разработке Екатеринославским отделом ГПУ петлюровской организации "Заповіт-Щиріє" и имея ввиду, что указанная организация уже ликвидирована и надобность в данном деле миновала, а потому **ПОСТАНОВИЛ**:

настоящее наблюдательное дело считать законченным и сдать таковое в ОЦКР ГПУ УССР.

ПОМ УПОЛНОМОЧЕННОГО У-я гр. *Кальмов* /Кальмов/

УТВЕРЖДАЮ:

ЗАМ НАЧ КРО ГПУ УССР

Добродіцкий

/Добродіцкий/

Постанова помічника уповноваженого контррозвідального відділу ГПУ Кальмова про завершення агентурної справи "Заповіт-Щиріє". 12 грудня 1923 р. Оригінал

Усі документи публікуються вперше

Світлини з приватних архівів
Романа Ковалю, Павла Вакулюка,
Григорія Гусейнова, Віктора Моренця,
Олександра Ромащенко (діда Карбали
із села Цвітної), Валентина Хижняка,
Олега Шевченка та ГДА СБУ

Дякую за допомогу Олександрові Домбровському,
Тамарі Здоровецькій, Максимові Селюзкіну та
Олександрові Ткачуку

НЕЗБОРИМА НАЦІЯ

Друже, передплати газету “Незборима нація”!

Вона може стати неоціненним другом вчителя, школяра, студента, історика, краєзнавця, кожного, хто цікавиться героїчною і трагічною історією нашої Батьківщини. “Незборима нація” – газета для тих, хто хоче знати історію боротьби за свободу України. Її можна передплатити у будь-якому відділенні пошти: передплатний індекс 33545. Не забудьте передплатити “Незбориму націю” і для бібліотек та шкіл тих сіл, з яких ви вийшли.

Газета “Незборима нація” в Інтернеті:

<http://nezboryma-naciya.org.ua/>

Архів газети за 2001 – 2012 рр.:

http://www.geocities.com/nezboryma_nacia/

Науково-популярне видання

Коваль Роман Миколайович

**ЧОРНИЙ ВОРОН
П'ЯТЬ БІОГРАФІЙ**

Вояцькі біографії

Коректор *Надія Овчарук*

Макет і художнє оформлення *Євгена Коваля*

Підписано до друку 20.03.2013.
Формат 60x84 1/16. Друк офсетний
Наклад 2000 пр. Зам. № 126

Видання підготовлене до друку
редакцією газети “Незборима нація”
та Історичним клубом “Холодний Яр”

Історичний клуб “Холодний Яр”:
03049, Київ, вул. Курська, 20, кв. 14, тел./факс 242-47-38.
E-mail: koval_r@ukr.net
kovalroman1@gmail.com

Надруковано у друкарні ПП Мошак М. І.,
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2.
Тел./факс (03849) 2-72-01.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №867 від 22.03.2002 р.